

orizonturi

34

Gh.
Brătescu

testamentul părintelui Meslier

CONSILIUL
PENTRU DIFUZAREA CULTURII
ȘI ȘTIINȚEI

**e
e
r**

*editura
enciclopedică
română*

*Gheorghe
Brătescu*

testamentul
părintelui
Meslier

*București,
1972*

Lucrătorii care, prin 1884, săpau în parcul castelului de la Etrépigny, din nord-estul Franței, au descoperit la o mică adâncime și nu departe de vechea casă parohială un cosciug în care se mai păstrau câteva resturi de oase ale unei persoane adulte. Chemat la fața locului, fiul proprietarului aceluia domeniu, care cunoștea câteva din istoria ținutului, a exclamat : „Asta datează din epoca lui Voltaire ; este sicriul lui Jean Meslier“.

De fapt, bătrânii satului își mai aminteau povestea părintelui Meslier, cel care păstorise aici cu aproape două veacuri în urmă și care, la sfârșitul zilelor, se dovedise nevrednic de a fi îngropat la cimitir, într-un mormânt străjuit, potrivit obiceiului îndătinat, de o lespede pe care să se

arate că acolo doarme un cleric, „persoană onorabilă și sobră“.

O altă tradiție pretinde că Meslier ar fi fost înhumat pe furiș în grădina castelului, fără ceremonia religioasă, așa cum a cerut el însuși ; pentru a nu scandaliza însă pe credincioși și nici măcar a nu le stârni curiozitatea, preoții adunați să-l petreacă pe conșratele decedat ar fi ascuns un buștean într-un alt sicriu, pe care l-au purtat în biserică și de acolo la cimitir. În felul acesta ar fi fost respectate atît regulile creștinești ale îngropării, cît și ciudata dorință exprimată de muribund. Este vorba totuși de o simplă legendă, căci nu există nici un indiciu despre prezența mormîntului lui Meslier, fie chiar a unui mormînt fictiv, în cimitirul din Etrépigny.

Mai mult încă, decesul preotului nu a fost consemnat în registrul parohial, astfel că, așa cum remarcă Maurice Dommanget, sîrguinciosul său biograf, Meslier nu a murit, din punctul de vedere al stării civile a epocii.

Dar de unde misterul care a înconjurat vreme îndelungată sfîrșitul părintelui Meslier, de unde preocuparea autorităților ecleziastice și civile ca numele lui să fie dat cît mai grabnic uitării și mai ales de unde celebritatea pe care avea să o dobîndească foarte curînd după moarte acest umil preot de țară ?

De vină pentru toate acestea a fost un document pe care editorii lui s-au deprins să-l numească Testamentul părintelui Meslier, dar al cărui titlu original sună astfel : Memoriu despre gîndurile și simțămintele lui Jean Meslier, preot, paroh la Etrépigny și la Balaives, privind o parte

din erorile și abuzurile în conducerea și cîrmuirea oamenilor, unde apar demonstrații clare și evidente despre deșertăciunea și netemeinicia tuturor divinităților și tuturor religiilor din lume, pentru a fi adresat enoriașilor săi după moartea sa și pentru a le servi lor și tuturor oamenilor drept mărturie a adevărului. *Făcînd corp cu acest lung titlu incendiar, un moto extras din Evanghelia lui Matei „In testimonium illis, et gentibus“*¹ vine parcă să sublinieze orientarea ateistă a lucrării.

Acest presupus testament își merită pe deplin numele, întrucît a fost pregătît de Meslier cu intenția de a dezvălui postum unui cerc cît mai larg de cititori convingerile sale filozofice și sociale neconformiste, pe care le ascunsese tuturor cu cea mai mare grijă.

În paragraful introductiv al Testamentului, preotul din Etrépigny justifică în termenii următorii această atitudine: „Scumpii mei prieteni, deoarece nu mi-ar fi fost îngăduit, ba încă ar fi avut pentru mine urmări prea periculoase și prea neplăcute, să vă spun deschis, în timpul vieții, ce gîndeam despre conducerea și cîrmuirea oamenilor, despre religiile și moravurile lor, am hotărît să vă spun aceasta măcar după moartea mea; aș dori și aș prefera să v-o spun prin viu grai, înainte de a muri, dacă m-aș simți aproape de sfîrșitul zilelor și dacă aș ști că atunci mă voi mai bucura de folosința deplină a graiului și a cugetului; dar fiindcă nu sînt sigur că voi dispune, în acele ultime zile sau ultime momente,

¹ Spre mărturie lor și păgînilor (X, 18).

de răgazul și de întreaga prezență de spirit care mi-ar fi trebuincioase atunci pentru a vă expune simțămintele mele, iată ce mă îndeamnă acum să vi le înfățișez în scris și să vă dau în același timp dovezi clare și convingătoare despre tot ce am de gând să vă spun, pentru a încerca să vă deschid ochii, fie chiar cu întârziere și doar pe măsura puterilor mele, asupra amăgitoarelor erori în care noi cu toții am avut nefericirea de a ne naște și de a trăi și în care am avut mîhnirea de a mă vedea silit să vă mențin eu însumi; spun mîhnirea, deoarece eram cu adevărat mîhnit văzîndu-mă obligat la așa ceva“.

Împrejurările au vrut ca Testamentul părintelui Meslier să nu poată fi dosit. După 1729, anul decesului preotului apostat, voluminosul manuscris a început să circule în copii clandestine, ba încă peste trei decenii Voltaire a tipărit un extras care avea să fie frecvent reeditat. În cursul Revoluției franceze, parohul de la Etrépigny a devenit simbolul abjurării credințelor religioase. Sylvain Maréchal, autorul unui cunoscut Dicționar al ateilor, a compus în aceeași perioadă un proiect de epitaf pentru mormîntul necunoscut al acestuia: „Aici zace Jean Meslier, preot la Etrépigny, sat în Champagne... Murind, el a retractat ce predicase în cursul vieții și n-a avut nevoie să creadă în Dumnezeu pentru a fi un om de treabă“.

Multă vreme, Meslier a fost apreciat de unii și hulit de alții numai pentru convingerile materialiste și ateiste pe care le-a expus în fragmentul din Testament publicat de Voltaire. Dar editarea în 1864 a textului integral a îngăduit să se constate

că Meslier a fost și un îndrăzneț gânditor politic, unul dintre cei mai importanți precursori ai socialismului revoluționar.

Mai cu seamă în ultimele decenii, numeroși cercetători din diverse țări au efectuat studii aprofundate asupra unor laturi ale operei lui Meslier. Desigur că interesul manifestat de acești cercetători față de personalitatea autorului Testamentului se datorește în primul rând bogăției și originalității ideilor profesate „postum” de preotul filozof. Probabil însă că nu în mică măsură ei s-au simțit atrași și de dimensiunea tragică a existenței lui Meslier, ireductibilul răzvrătit care, în timp ce îndeplinea gesturile rituale ale slujirii altarului, reflecta asupra argumentelor capabile să zdruncine temeiurile lumești și „divine” ale in-justiției și oprimirii.

Drama unei vieți

În registrul parohial al unei mici localități din provincia Champagne, preotul nota în ziua de 15 iunie 1664 că „Jean Mellié, fiul lui Gerard Mellier și al lui Forienne Braidy, tatăl și mama lui, a fost botezat în biserica din Mazerny ; nașul și nașa sînt Jean Lancereaux și Eleine Braidy, soția acestuia, din parohia Raillicourt“. Aceasta este prima informație de care dispunem în legătură cu cel care avea să devină cunoscut sub numele de Jean Meslier ¹.

Părinții săi, împreună cu prima lor născută, se stabiliseră de curînd în Mazerny. Aici aveau să

¹ Ortografierea numelui său sub forma *Meslier*, acesta o va adopta definitiv la vîrsta de 14 ani. Se pare că *meslier* însemna în franceza veche locul pe care cresc moșmonii, arbuști fructiferi din familia rozaceelor.

se nască fratele¹ și cele două surori mai mici ale lui Jean.

În biografia lui Meslier, alcătuită probabil de Voltaire pentru a servi drept introducere la extrasul din *Testament* publicat în preajma împlinirii unui secol de la nașterea preotului filozof, se arată că acesta era fiul „unui lucrător de stofe”. De fapt, Gérard Meslier nu fusese un simplu țesător la domiciliu, căci în diverse documente el apare fie ca „arendaș” (*fermier*), fie ca „negustor”. Dintr-un act de donație întocmit în favoarea fiului său, când acesta se pregătea să devină preot, aflăm că Gérard poseda, pe lângă locuința și terenurile agricole de la Mazerny, o casă mai mică, situată într-un cătun apropiat, și vreo 15 hectare de livadă și fîneață, de care socotea că se pot lipsi el și fiicele sale. Probabil că bătrînul Meslier se ocupa mai ales cu țesutul „serjului” și cu vinderea lui (servind totodată ca eventual intermediar între micii fabricanți la domiciliu din satul său și angroșiștii de la oraș), fără să negligeze însă nici lucratul pămîntului.

Gérard Meslier ajunsese să se bucure de oarecare considerație printre consăteni, dovadă multiplele cumetrii pe care le-a stabilit: în registrul parohial, el și membrii familiei sale figurează deseori ca nași la botezuri. Semnătura lui, remarcă Dommanget, pare să fie a unui om cu știință de carte, pe cînd cea a soției sale, Symphorienne, este a unei analfabete. Despre poziția socială relativ

¹ Unii biografi pun însă la îndoială existența lui Garlage, fratele lui Jean Meslier.

ridicată la care se ridicase tatăl părintelui Meslier mărturisește și locul ocupat de Gérard în biserica din Mazerny, pe o bancă mai din față, pentru rezervarea căreia plătea, desigur, mai mult decât alți țărani.

Așezarea în care Jean Meslier a văzut lumina zilei număra pe atunci doar vreo 60 de locuitori. Ținutul nu era prea bogat, căci mare parte din terenuri erau acoperite cu păduri și tufărișuri. Se cultivau aici, destul de anevoie, grâul și mai cu seamă ovăzul. La Mazerny existau vreo 25 de pluguri. Oamenii munceau din greu, împovărați de biruri și îndatorați în toate privințele față de seniorul local, care stăpînea trei sferturi din pământul disponibil. Țesutul stofelor se dovedea astfel o ocupație însemnată, menită să asigure populației completarea veniturilor bănești necesare în primul rînd la plata impozitelor.

Părinții lui Jean au ținut, cum era și firesc, ca băiatul lor să evadeze din cercul de fier al nesfîr-

șitelor necazuri și umilințe legate de traiul de fiecare zi al țărănimii. Mijlocul cel mai lesnicios pe atunci, dacă nu singurul mijloc, de a realiza promovarea socială se dovedea a fi pătrunderea în cinul preoțesc. De altfel, întreaga familie avea să beneficieze de admiterea lui Jean printre slujitorii bisericii, dobândind un anume prestigiu capabil să o apere întrucâtva de abuzurile nobililor și ale autorităților statale.

În *Testamentul* său, părintele Meslier precizează că părinții l-au destinat carierii ecleziastice tocmai fiindcă aceasta făgăduia să asigure o „viață mai plăcută, mai tihnită și mai onorabilă decât cea a oamenilor de rînd“.

Presupunerea unor biografi că decizia aceasta ar fi fost influențată și de unele considerente de tradiție familială nu pare întemeiată, deoarece între preotul filozof și acei Meslieri care în Franța secolului al XVII-lea au ocupat importante demnități clericale nu s-a putut descoperi nici o legătură de rudenie.

Părinții se vor fi simțit încurajați în urmărirea planului lor și de faptul că Jean se arăta sîrguincios la învățătură. La vîrsta de opt ani el semnează, ca naș al surorii sale Marie, în registrul parohial. Peste șase ani depune o nouă iscălitură, remarcabilă prin finețea ei, în același registru, de data aceasta la botezul fiului învățătorului său Jean Mairy, ceea ce demonstrează că era apreciat de acesta. Biografiile notează că, în același an, tînărul Meslier a început studiul temeinic al limbii latine cu un preot dintr-un sat vecin.

Cît despre Didier Collard, parohul din Mazerny, este sigur că el a fost cel care i-a dat lui Jean primele noțiuni de teologie și cult. Unii pretind că preotul a fost atît de încîntat de silința și inteligența micului Meslier, încît l-a considerat un fel de fiu spiritual, drept care a și intervenit pentru primirea acestuia în seminarul de la Reims, unde ar fi plătit taxele lui de studiu și întreținere.

Nu putem însă trece peste declarația categorică a lui Jean Meslier din *Testamentul* său cum că niciodată el nu și-a descoperit elanuri religioase și că a disprețuit dintotdeauna „misterioasele nebunii ale religiei”. Pe ce se va fi întemeiat atunci buna părere pe care părintele Collard și-o formase despre tânărul enoriaș? Nu este deci exclus ca încă de la acea vîrstă fragedă să se fi manifestat duplicitatea care a înveninat întreaga existență a lui Jean Meslier: pe de o parte creștea în el convingerea că dogmele teologice nu sînt decît absurdități vălămătoare, iar pe de altă parte era nevoit să se arate respectuos față de aceste dogme și chiar să le propage sistematic.

Dacă nu cumva însuși părintele Collard va fi fost și el chinuit de îndoieli asemănătoare. Dommanget atrage atenția că la Villers-le-Tourneur, un sat din apropiere, în care locuiau „eretici” protestanți, a păstorit pînă în 1678, cînd a trebuit să se refugieze în Olanda, pastorul Pierre Béguin. Cei care l-au cunoscut în ultimii ani relatează că Béguin se remarcă în viața publică prin pasiunea cu care apăra învățăturile religiei, pentru ca între patru ochi să-și rîdă de toate „mis-

terele" credinței. Nu este cu neputință, consideră Dommanget, ca Meslier să fi suferit în adolescență înrîurirea convingerilor ateiste ale lui Béguin, fie în mod direct, fie eventual prin intermediul parohului din Mazerny.

În orice caz, cînd a pășit pe poarta seminarului din Reims, probabil în toamna lui 1684, Jean Meslier nu simțea nici un fel de chemare pentru treburile duhovnicești. Totuși, așa cum va mărturisii în însemnările de la sfîrșitul vieții, el a îmbrățișat fără nici o împotrivire cariera preotească, mai ales „pentru a face plăcere părinților săi”.

A fost un elev foarte bun, lucru despre care ne încredințează nu numai diverșii biografi, dar însuși *Testamentul* lui Meslier, scriere care demonstrează o erudiție filozofică și teologică ale cărei fundamente solide au trebuit neapărat să fie puse încă în epoca studiilor la seminar. Unii îl descriu „stînd singur, de o parte, în recreații, astfel că toți colegii de clasă îl considerau un fel de geniu ciudat”. Din biografia publicată de Voltaire mai aflăm că seminaristul „a trăit foarte cuviincios și s-a alăturat sistemului lui Descartes”; opera sa postumă este, într-adevăr, pătrunsă de spiritul și concepțiile carteziene.

Știm totuși prea puțin despre profesorii de la Reims ai lui Meslier. Sigur este că seminarul de acolo avea faima unei instituții clericale puțin conformiste. De altfel, conducătorii diocesei se arătau mai mult sau mai puțin ostili tiraniei spirituale exercitate de Vatican și se manifestau adeseori în favoarea „ereziei” janseniste, importate de curînd din Olanda, mișcare cu puternice ecouri în

viața religioasă și culturală a Franței acelei epoci¹. Superiorul seminarului era canonicul Jacques Cal-lou, una dintre figurile cele mai distinse ale cle-rului de atunci, fondator de instituții caritabile și patron spiritual al multor personalități. Se spune că el a arătat multă bunăvoință și lui Jean Mes-lier.

Anii de studii la Reims au prezentat pentru preotul filozof și o altă însemnătate, permițându-i să depășească orizontul destul de strîmt al menta-lității rurale și să ia cunoștință de problematica vieții orășenești. Nu trebuie totuși să exagerăm importanța „experienței urbane” pe care a reali-zat-o Meslier în perioada șederii la Reims, căci, pe de o parte, contactul său cu populația laică a fost probabil cît se poate de redus, iar pe de altă parte, fondul lui afectiv fiind bine cristali-zat în momentul cînd pășise pe poarta seminaru-lui, țărănimea avea să rămîna statornic în centrul cercului său de interese.

Boris Porșnev, biograful sovietic al lui Jean Meslier, atrage atenția asupra faptului că în orașul Reims și în împrejurimi trăiau la vremea

¹ Mișcarea religioasă și socială jansenistă se bazează pe învățătura elaborată la începutul secolului al XVII-lea de teologul olandez Cornelius Jansen, partizan al renovării doctrinei și morale a catolicismului, în sensul adaptării lui la nevoile burgheziei în ascensiune. Janseniștii se declarau, printre altele, adepți ai dogmei predestinării omului, al că-rui arbitru ar fi strict limitat de voința dumnezeiască, sin-gura în măsură să decidă dacă un anume individ va bene-ficia de „grația divină” sau, dimpotrivă, va ajunge în iad. Ierarhia catolică, în general, și iezuiții, în special, au com-bătut cu înverșunare jansenismul, care totuși a găsit aderenți în Franța pînă către 1750.

aceea mulți meșteșugari și calfe. Numai țesătorii ajungeau la vreo 40 000. De-a lungul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, acești meseriași s-au mișcat în repetate rînduri, lupta lor îmbrăcînd cîteodată forme destul de violente. „Aerul fierbinte respirat de mahalalele Reims-ului a putut strecura unele scînteii de nestins în vinele seminaristului de la țară” — afirmă Porșnev. Presupunerea merită să fie reținută, deși în *Testamentul* care abundă în declarații de simpatie față de țărănimia oprimată nu întîlnim referințe la soarta vitregă a lucrătorilor din ateliere și manufacturi.

La 20 aprilie 1685, Jean Meslier s-a supus tunderii rituale a creștetului capului, ceremonie care marca intrarea în rîndul fețelor bisericești. În februarie 1687, tatăl său a pus să se întocmească un act de donație în favoarea „studentului în teologie care are de gînd să dobîndească admiterea în tagma preoțească”, căci printre condițiile impuse candidatului la preoție, pe lîngă făgăduiala de a-și păstra neprihănirea și de a rosti zilnic rugăciunile reglementare, se număra și prezentarea dovezii că novicele posedă o avere personală, capabilă să-i asigure o rentă de 50 de livre (ulterior de o sută de livre). Această îndatorire decurgea din hotărîrile conciliului de la Trento, care apreciască că nu se cuvine ca slujitorii lui Dumnezeu să ajungă să „cerșască în chip rușinos sau să practice vreo meserie murdară”. De fapt, măsura nu făcea decît să îngreueze celor proveniți din păturile sociale umile accesul în ierarhia clericală. Conformîndu-se acestei obligații, Gérard Meslier a pus pe numele fiului său diverse proprietăți care, așa cum au declarat martorii la încheierea

actului, procurau un venit anual de cel puțin o sută de livre. Preotul din Mazerny a anunțat de pe amvon donația trei duminici de-a rîndul și, fiindcă nimeni n-a contestat-o, ea a devenit definitivă la 3 martie.

Către sfîrșitul aceleiași luni, Jean Meslier a fost numit sub-diacon, iar în aprilie diacon. În sfîrșit, la 18 decembrie 1688, el a devenit preot, ca două zile după aceea să i se încredințeze parohia de la Etrépigny, unde a fost instalat în ziua de 7 ianuarie 1689. Avea să rămînă aici pînă la sfîrșitul vieții, timp de peste 40 de ani.

Și totuși, Meslier era al treilea preot numit acolo într-un interval de numai patru ani. Predecesorul său, deși făcuse bună impresie, fiind un tînăr capabil și inimos, a fost trimis într-o altă eparhie, deoarece se arătase „foarte încăpățînat”. Înaintea acestuia slujise la Etrépigny un bătrîn despre care rapoartele de inspecție ale vicarilor episcopali arată că era îndărătnic, încrezut, bănuitor și stricat; nici măcar închisoarea nu-l cumințise, așa că a trebuit să fie îndepărtat.

De altfel, cercetările arhivistice întreprinse în Champagne de René Robinet au scos la iveală numeroase exemple de „nesupunere” sistematică din partea clericilor. În rapoartele episcopului și ale ajutoarelor sale se pomeneste frecvent despre lipsa de docilitate și chiar despre atitudinea protestatară a multora dintre preoți. Tendințele de nesubordonare să fi fost încurajate de apropierea geografică a unor centre protestante situate în această zonă de graniță și aflate sub influența spirituală a ținuturilor olandeze și germanice? Să fi contribuit la menținerea spiritului rebel și puter-

nicele infiltrații janseniste, avîndu-și obîrșia poate chiar în seminarul de la Reims ?

În ciuda eforturilor sale de a evita conflictele cu autoritățile și de a duce o existență care să-i asigure desfășurarea netulburată a studiilor lui inavuabile, Meslier a ajuns, la un moment dat, el însuși în categoria preoților „încăpățînați” și „nesupuși”, asupra cărora se concentră fulgerele superiorilor. În biografia publicată de Voltaire găsim relatat în această privință episodul următor : „Părintele Meslier era un partizan sever al justiției și împingea cîteodată cam prea departe zelul lui. Fiindcă seniorul din satul său (d-l de Touilly ¹) s-a purtat rău cu niște țărani, Meslier n-a mai vrut să se roage pentru el la liturgia de duminică. D-l de Mailly, arhiepiscopul de Reims, căruia i s-a înaintat o contestație, l-a condamnat pentru aceasta. Dar în duminica următoare acestei hotărîri, abatele Meslier a urcat în amvon și s-a plîns de sentința cardinalului. Iată — spuse el — soarta care-i așteaptă pe bieții preoți de țară ; arhiepiscopii, care sînt mari seniori, îi disprețuiesc și nu-i ascultă. Să ne rugăm, așadar, pentru seniorul de la noi. Ne vom ruga lui Dumnezeu pentru Antoine de Touilly, să-l îndrepte și să se îndure de el, ca să nu-i mai chinuiască pe săraci și să nu-i mai despoaie pe orfani. Seniorul, de față la această umiltoare pomenire, a adresat noi plîngeri aceluiași arhiepiscop, care l-a chemat pe părintele Meslier la Donchéry, unde l-a certat cu asprime. De atunci încolo nu au mai fost alte evenimente în viața lui”.

¹ Era vorba de un anume Antoine de Touilly de Cléry.

De altminteri, nici pînă la acest conflict cu seniorul local nu se înregistraseră evenimente deosebite în parohia de la Etrépigny. În procesul-verbal încheiat cu prilejul trecerii prin acel sat, arhiepiscopul Le Tellier constatare cu satisfacție în 1696 : „Domnul preot are *Sfînta Biblie* și alte cărți bune“. Peste doi ani, el va nota : „Sînt mulțumit“. La viitoarele inspecții, programate cîțiva ani de-a rîndul, începînd din 1704, monseniorul va fi și mai laconic, mărginindu-se să scrie : *Idem*, alături de data fiecărei vizite. Este drept că în 1696 prelatul remarcase că biserica din Etrépigny se afla într-o stare destul de tristă, avînd acoperișul spart, astfel încît înăuntru ploua „ca pe uliță“, dar pentru asemenea neajunsuri parohul n-a fost făcut vinovat.

Altfel vor sta lucrurile după 1710, cînd în fruntea arhiepiscopiei de Reims va fi numit François de Mailly, un reprezentant al mării nobilimi și care avea să capete curînd faima unui adevărat tiran. Sub păstoria acestuia s-a produs memorabilul conflict dintre Meslier și seniorul local.

Pînă în 1697, domeniul Etrépigny fusese stăpînit de o anume Marie de Conquéran, o văduvă care locuia mai mult la Paris, astfel că nu avea de-a face direct nici cu țărani, nici cu Meslier. Cumpărînd senioria din Etrépigny, Antoine de Toully de Cléry s-a și instalat aici, pentru a supraveghea îndeaproape perceperea veniturilor care-i reveneau. Cum am văzut, purtarea lui nemomonoasă față de țărani i-a atras pînă la urmă mînia părintelui Meslier.

Nu este de mirare că arhiepiscopul de Mailly s-a solidarizat de îndată nu cu subordonatul său,

care luase curajos apărarea credincioșilor năpăstuiți, ci cu nobilul abuziv. Inspectându-l pe Meslier la 12 iunie 1716, el a ținut să-l declare răspunzător pentru „starea jalnică” a bisericii și cimitirului din Etrépigny. Preotul însuși este caracterizat, în procesul-verbal, ca fiind un „ignorant înfumurat, foarte încăpățânat și îndărătnic”, care „se apucă să hotărască în cazuri la care nu se pricepe și nu recunoaște că a avut păreri greșite”. Prelatul s-a simțit îndemnat să ducă „demascarea” pînă la capăt, apreciind că este vorba de o persoană „foarte preocupată de interesele proprii și de o neglijență nesfîrșită” în ce privește treburile bisericii. Mai mult încă, preotul se dovedea a fi un fățarnic primejdios, avînd „o înfățișare foarte cuvioasă”, care însă ascundea convingeri janseniste.

Una din acuzațiile cele mai subliniate în procesul-verbal este aceea că Meslier a instalat în toată biserica bănci pe care le-a pus, fără plată, la dispoziția „burghezilor”; ordinul arhiepiscopului a fost în această privință categoric: cele din față „vor fi scoase, fiind lăsată numai aceea a seniorului”. Meslier a fost învinuit și că împărțea copiilor anafura nefolosită în loc să o vîndă, așa cum cerea rînduiala. De asemenea, în nota de inspecție i se reamintea preotului recomandăția mai veche de a o îndepărta imediat pe slujnica sa, „în vîrstă de vreo 18 ani”, măcar că el declara că i-ar fi fost „verișoară”; regula în vigoare era ca preoții să nu țină servitoare sub 50 de ani. Și totuși, în același proces-verbal, de Mailly scria, făcînd un efort de obiectivitate, că Meslier este „un om cumsecade” (*un homme de bien*), în sen-

sul că ducea o viață decentă și nu avea vicii. În sfârșit, i se aducea preotului acuzația de a fi vorbit în repetate rînduri, de pe amvon, împotriva nobilimii și a seniorului din partea locului.

Mustararea arhierescă nu l-a potolit însă pe Meslier, care a continuat, duminică după duminică, atacurile oratorice la adresa lui de Toully. Sesizat din nou de acesta, prelatul l-a chemat pe recalcitrant la Donchéry, unde i-a cerut să-i predea textul ultimei predici care-l nemulțumise pe nobil. „Cele scrise cu mîna sa (de către preot) erau încă și mai grozave decît cele arătate de senior în plîngerea sa” — se subliniază în concluzia anchetei. Autoritățile bisericești nu s-au mai limitat la muștrările aspre pe care în trecut i le aduseseră neastîmpăratului cleric, ci au decis ca el să se retragă timp de o lună la seminarul din Reims.

Există relatări despre continuarea neînțelegerilor dintre nobil și preot de-a lungul anilor, pînă în 1722, cînd de Toully a încetat din viață. Se spune chiar că vechiul conflict s-ar fi întezit cu acest prilej, întrucît Meslier ar fi refuzat, la început, să rostească rugăciunile pentru odihna sufletului răposatului, iar atunci cînd superiorii l-au obligat să facă totuși aceasta el și-ar fi îndemnat enoriașii : „Rugați-vă pentru el ca Dumnezeu să-l ierte și să-i îngăduie să ispășească pe lumea cealaltă răul pe care l-a făcut aici săracilor și purtarea hrăpăreață pe care a avut-o față de orfani”.

Mai probabil este însă că între senior și preot intervenise de cîtăva vreme, dacă nu o împăcare, cel puțin un armistițiu. Așa rezultă și din documentele referitoare la un incident survenit în

1721 : la ieșirea de la liturghie, un valet al lui de Toully, îmbrăcat în livreaua acestuia, a fost bătut de doi țesători. Declarația făcută în fața judecătorilor de către Meslier a fost consemnată într-un proces-verbal din care aflăm că i-a dojenit pe agresori pentru „nerespectarea” livrei seniorului de Toully, „care a fost grav jignit datorită atentatului comis în absența lui asupra persoanei servitorului său” ; mai mult încă, preotul aprecia că purtarea țesătorilor a fost „cu atît mai scandaloașă, cu cît aceștia nu au avut nici un respect pentru locul sfînt unde au făptuit asemenea violențe”.

Atitudinea adoptată de Meslier în această împrejurare este foarte semnificativă, dacă ținem seama că el începuse redactarea *Testamentului*. Treaba subversivă de care se apucase îi impunea o extremă prudență în comportamentul față de cei din jur și mai cu seamă față de puternicii zilei. Parohul din Etrépigny avea acum marea sa taină, un manuscris „profanator”, la care migălea zi de zi, și nu-și mai putea îngădui ca, printr-o purtare cît de cît provocatoare, să atragă atenția autorităților asupra îndeletnicirilor sale secrete. Într-o notă de inspecție din 1722 se arată despre Meslier că „de la moartea d-lui de Cléry, seniorul parohiei, el se află în relații pașnice cu seniorul moștenitor”. Calificativele pe care i le-au dat revizorii episcopali în anii următori au fost totdeauna favorabile, existența părintelui Meslier aparținînd iarăși celor din jur ca total lipsită de interes, așa cum se prezentase ea pînă către anul 1716.

De altminteri, remarcă Roland Desné, unul dintre coeditorii recent inițiatei ediții critice integrale a *Testamentului*, nici evenimentele din 1716 nu trebuie considerate într-o lumină prea dramatică : ciocniri între nobili și parohii de pe domeniile lor se înregistrau pe atunci destul de frecvent. Seniorii erau foarte atenți ca numele lor să fie „pomenite” la liturghie ; însuși faptul că această pomenire constituia un fel de revendicare adresată, cu diferite prilejuri, autorităților ecleziastice, demonstrează că nu arareori preoții uitau, cu sau fără intenție, îndatorirea de a-și aduce omagiul față de nobilime, la oficierea serviciului divin. Documentele vremii vorbesc despre certurile violente care izbucneau între seniori și clericii de rând. De pildă, cam în aceeași perioadă, castelanul de la Marcilly-en-Gault a pus să se tragă cu arcul în preotul care începuse slujba fără să-l mai aștepte...

Este drept că neînțelegerile dintre Meslier și d-l de Toully de Cléry au avut un cu totul alt substrat ; ele nu se datorau ciocnirii unor ambiții mărunte, ci decurgeau din convingerile adânci ale preotului filozof.

În *Testamentul* său, acesta înfiera cu pasiune parazitismul „tuturor frumoșilor domni, al mărimilor și al nobililor, al tuturor frumoaselor doamne și domnișoare, atât de bine împodobite, atât de bine îmbrăcate, atât de bine coafate, atât de bine pudrate, atât de bine parfumate, strălucind și unii și celelalte de aur, argint și pietre prețioase”. Fastul și luxul nobililor se întemeiau pe jefuirea celor mulți și necăjiți : seniorii „nu se mulțumesc de fel să aibă pretutindeni cinstirea

cea mai înaltă, nici chiar să aibă pretutindeni casele cele mai frumoase, pămînturile cele mai frumoase și moștenirile cele mai frumoase ; mai trebuie ca ei să încerce să obțină prin vicleșug, prin șiretenie sau prin violență și avutul celorlalți, trebuie ca aceștia să le plătească dări, să le facă corvezi și să le aducă servicii care nu le sînt datorate. De altfel, ei nu sînt mulțumiți dacă nu li se dă tot ce au cerut și dacă nu văd pe oricine tîrîndu-se la picioarele lor. Pînă și cei mai mărunți boiernași sau cei mai mărunți seniori de sat vor să se facă temuți și ascultați de popor, le cer oamenilor lucruri nedrepte și care nu cad în sarcina obștei, încearcă mereu să uzurpe cîte ceva de la unii și de la alții și se străduiesc să apuce de unde pot. Pe drept cuvînt, oamenii aceștia sînt asemuiți păduchilor, căci așa cum păduchii nu fac decît să-i sîcîie, să-i necăjească, să-i chinuiască și să-i mănînce pe cei pe care-i năpădesc, tot așa oamenii despre care este vorba nu fac decît să necăjească, să chinuiască, să mănînce și să roadă sărmanul popor. Ar fi fericit acest sărman popor de n-ar mai fi sîcîit de păduchii cei răi ; dar este sigur că el va rămîne la fel de nefericit atîta vreme cît nu se va despăduchia“.

Bănuim că, deși în predicile în care l-a biciuit pe domnul de Toully, s-a exprimat cu ceva mai multă moderație, parohul din Etrépigny a formulat și aici idei destul de asemănătoare. Curînd, el însă avea să renunțe de a mai propaga prin viu grai concepții atît de subversive, preferînd să le încredințeze tainic hîrtiei.

Și astfel, existența lui Jean Meslier a putut părea aidoma celei a mai tuturor purtătorilor de su-

tană din Franța acelei epoci. Preotul deservea două sate, Etrépnigny, reședința parohială, și Balaives, o localitate apropiată. De fapt, ultima așezare era mai populată, avînd vreo 170 de credincioși adulți în 1673, față de cei 80 din Etrépnigny. Satele erau despărțite de un deal, peste care trecea un drumeag desfundat ; preotul l-a călcat în nenumărate rînduri, pe vreme bună și pe vreme rea.

Parohia încredințată lui Meslier nu era dintre cele mai sărace. În 1711, ea asigura un venit anual de vreo 600 de livre ; aceasta în afară de dijma ce se cuvenea mănăstirii Elan, adăpostită într-o pădure de lîngă Balaives.

Toate mărturiile confirmă că Jean Meslier era stimat și chiar iubit de credincioși. Spre deosebire de alți confrăți întru sacerdoțiu, el uita de multe ori să ceară plată pentru slujbele de la nunți sau înmormîntări. În procesele-verbale ostile redactate de arhiepiscopul de Mailly se recunoaște totuși că poporenii erau mulțumiți și de activitatea pe care preotul o desfășura ca învățător al satului. Am văzut că, pe de altă parte, cei năpăstuiți puteau nădăjdui să găsească un apărător în parohul lor.

Cu atît mai greu îi va fi fost acestui iubitor de oameni să se prefacă și să-i mintă neconținut pe cei din jur. El mărturisește, justificîndu-se postum față de „credincioșii” săi, că și-a îndeplinit obligațiile de preot cu cea mai mare neplăcere : „Tocmai de aceea m-am achitat totdeauna de ele cu multă silă și cu destulă neglijență, așa cum ați și putut observa”. Amintind despre ceremoniile „idolatre și superstițioase” pe care a trebuit să le officieze ză

de zi, ani de-a rîndul, Meslier adaugă : „Le-am blestemat de mii și mii de ori în inima mea, cînd eram obligat să le fac și mai cu seamă cînd trebuia să le fac cu ceva mai multă atenție și cu ceva mai multă solemnitate ca de obicei ; căci, văzînd că, de data aceea, mergeați cu mai multă cucernicie la biserică pentru a asista la asemenea solemnități deșarte sau pentru a asculta cu mai multă cuvioșie ceea ce sînteți îndemnați să credeți că este cuvîntul lui Dumnezeu însuși, mi se părea că amăgesc într-un chip și mai josnic buna voastră credință și că eram, prin urmare, cu atît mai vrednic de blam și de dojană ; lucru care îmi sporea în asemenea măsură dezgustul față de atare zadarnice treburi ceremonioase, încît am fost de sute de ori pe punctul de a face să izbucnească în mod public și nereținut indignarea mea, aproape nemaireușind în acele împrejurări să-mi ascund resentimentele și nici să țin în mine indignarea care mă cuprindea. Am făcut totuși în așa fel ca să o țin în mine...”.

Lucrul cel mai chinuitor pentru Meslier era însă nu îndeplinirea ritualurilor pe care le considera absurde și ridicole, ci îndatorirea de a fi un propagandist al religiei : „Eram totuși nevoit să vă învăț despre religia voastră și să vă vorbesc de ea măcar cîteodată, pentru a mă achita de mincinoasa datorie la care mă angajasem în calitate de preot al parohiei voastre ; iar atunci aveam neplăcerea de a mă vedea în penibila situație de a acționa și a vorbi cu totul împotriva propriilor mele simțăminte, de a avea nemulțumirea să vă mențin cu însumi în erorile prostești și în super-

stițiile deșarte pe care le uram, pe care le condamnam și pe care le detestam în adâncul inimii mele“.

Se spune că pentru a evita, într-un fel, de a se solidariza cu conținutul preceptelor religioase pe care era obligat să le propovăduiască, Meslier obișnuia să folosească în cursul predicilor, expresiile „neutralizatoare“ : „creștinii spun...“, „creștinii cred...“, „dacă aceasta este adevărat, atunci voi trebui să...“. S-a mai afirmat că, în asemenea împrejurări, preotul necredincios își acoperea fața cu palma, ca să nu i se vadă surîsul batjocoritor. Mai probabil este însă că, în privința aceasta, avem de-a face cu încă o legendă, dintre multele țesute în jurul persoanei lui Jean Meslier. Acesta era prea pătruns de sentimentul îndatoririlor sale față de sine însuși și față de societate, printre care pe primul plan stătea îndatorirea de a fi sincer, util și generos față de cei din jur, ca să creadă că se poate cumva „răscumpăra“ prin folosirea unor expresii abile sau prin formularea de „rezerve mentale“ atunci când predica împotriva convingerilor lui cele mai scumpe. Idealul său moral era prea înalt și prea riguros pentru ca Meslier să poată afla împăcarea recurgând la asemenea ieftine subterfugii.

„Sancțiunea naturală“ pe care clericul ateu a trebuit totuși să o suporte de-a lungul întregii sale vieți conștiente a fost singurătatea sufletească. Preotul catolic este îndeobște un om condamnat la alienare și, de aici, la singurătate. Îmbrăcînd sutana, el se înstrăinează de națiunea sa, acceptînd să devină supusul unei puteri spirituale și totodată lumești, cum este biserica romană, a cărei conducere supremă își arogă cele mai multe din pre-

rogativele statelor laice. În bună măsură, clericul catolic se dezice de limba sa maternă, în favoarea universalei limbi latine hieratice ; pe vremea lui Meslier, cînd latina era aproape în exclusivitate limba de ceremonial și de erudiție teologică, această formă de alienare se manifesta și mai acut. Pe de altă parte, preotul catolic renunță la căminul familial, la perspectiva înrădăcinării prin urmași de sînge într-un anumit ținut și, privind mai larg lucrurile, în lumea aceasta pămîntească. În sfîrșit, preotul catolic provenit din păturile modeste ale populației trebuia, mai cu seamă înainte de Revoluția burgheză, să o rupă cu „starea“ sa și să dobîndească un nou statut social și economic, care-l așeza în chip inevitabil pe poziții antagoniste față de cele ale masei din mijlocul căreia s-a ridicat.

Meslier a avut să resimtă consecințele tuturor acestor forme de „înstrăinare“, cărora însă, în cazul său, li s-a adăugat încă una, cu atît mai greu de suportat cu cît era în măsură să-i știrbească iremediabil respectul față de sine însuși : obligația de a-și consacra existența unei cauze pe care ajunsese să o deteste, socotind-o înșelătoare și chiar dăunătoare.

Etrépigny se afla la mai puțin de 10 km depărtare de Mazerny, satul natal al lui Meslier, dar contactele acestuia cu familia se pare că, treptat, s-au răcit. Semnătura lui nu apare mai niciodată pe actele de botez, de căsătorie sau de înmormîntare ale rudelor din Mazerny și din localitățile vecine ; în caz că ar fi fost de față la asemenea evenimente, ar fi trebuit să-și pună și el iscălitura pe actele întocmite, ca unul care, prin demnitatea

clericală pe care o ocupa, își onora neamul. Nu putem să nu punem în legătură rezerva lui Meslier cu frământările sale sufletești. De altfel, el mărturisește în *Testament* că teama de a nu produce neplăceri familiei a fost unul din principalele motive pentru care și-a ascuns convingerile „nelegiuite”.

Cu atât mai puțin putea Meslier să-și deschidă sufletul față de parohii din satele din jur sau față de călugării de la mănăstirea Elan. El a întreținut, pare-se, oarecare relații cu unii preoți din Boulzicourt și din Guignicourt, așezări apropiate; tocmai preoții din aceste sate au fost cei care s-au prezentat la Etrépigny aflând despre moartea confratelui lor. Dar din însăși groaza cu care au luat cunoștință de „testamentul” părintelui Meslier putem deduce că ignoraseră cât de departe ajunsese acesta în privința vederilor sale, vecine cu sacrilegiul.

Desigur că și în tagma clericală se găseau pe atunci numeroase spirite neconformiste și chiar unii rebeli, dar concepții atât de cutezătoare ca acelea expuse de Meslier în lucrarea sa postumă nu știm să mai fi profesat alți preoți ai vremii.

Cât despre existența unor relații personale ale parohului din Etrépigny cu gânditorii radicali ai epocii sale, nici un fel de mărturii incontestabile nu ne stau la dispoziție. O anecdotă, consemnată într-o versiune manuscrisă a *Rezumatului vieții lui Meslier* anterioară celei publicate de Voltaire, ar lăsa de presupus că preotul ateu a vizitat cândva Parisul, unde l-ar fi întâlnit pe prietenul său Claude de Buffier. Acest călugăr iezuit, profesor la colegiul Louis le Grand, se făcuse cunoscut mai

ales ca traducător al filozofului iluminist englez John Locke. El a propus lui Meslier, afirmă anecdota, să citească tratatul în care abatele Houtteville elogia religia, ceea ce preotul din Etrépigny a acceptat cu condiția ca lectura să o facă împreună. În cursul unei cine la Buffier, un tânăr libertin a început să-și bată joc prosteste de tratatul amintit și de religie, în general ; Meslier i-ar fi atras atunci atenția că „nu este totdeauna nevoie să fii deștept pentru a-ți râde de religie, dar că trebuie să fii foarte deștept pentru a o apăra“. Această declarație cu două înțelesuri a putut să-i încînte pe admiratorii postumi ai preotului filozof, dar din păcate ea nu pare să aibă vreun temei istoric.

Nu este de loc dovedit că între părintele Buffier și părintele Meslier a existat măcar un schimb de scrisori. Semnificativ apare și faptul că în opera lui Meslier nu găsim menționată nici o lucrare a eruditului iezuit. Cît despre călătoria la Paris a preotului din Etrépigny există un motiv suficient pentru a o pune sub semnul întrebării : în registrele parohiale din Etrépigny nu este consemnată nici o absență mai îndelungată a lui Meslier după 1722, anul cînd a apărut tratatul lui Houtteville. Singurele deplasări mai importante făcute de părintele Meslier par să fie cele prilejuite de conferințele organizate în diverse orașe din eparhia respectivă.

Iată-l deci ducînd ani după ani o existență monotonă, iluminată numai de studiul aprofundat al cărților din biblioteca personală. Acest dușman ireductibil al fățarniciei clericale s-a văzut astfel în situația de a avea o viață dublă : pe de o

parte, împlinindu-și de mîntuială sarcinile de preot, pe de alta trudind în tăcere la redactarea „testamentului“ în care a turnat toată revolta sa față de strîmbătatea societății în care i-a fost dat să trăiască, societate ale cărei fundamente spirituale era totuși îndatorat să le slujească.

Într-un articol publicat recent în „Revue des Deux Mondes“, René Johannet îl califică pe părintele Meslier drept „o monstruozitate psihologică“. Faptul că decenii întregi preotul apostat s-a străduit și a reușit să poarte masca pioșeniei este apreciat a constitui o dovadă de perversitate morală. Dar, observă Roland Desné, „este lesne pentru omul din secolul al XX-lea să considere că preotul care-și pierde credința trebuie să părăsească tagma ; era posibil, era de conceput acest lucru sub vechiul regim?“ Se pare că nu, căci „presiunea socială, structurile mentale — ca și cele juridice — erau de asemenea natură, încît preotul nu putea să se răspopească“, constată istoricul francez.

Existau și pe atunci numeroși clerici în conflict deschis cu ierarhia bisericească, mai cu seamă printre adepții jansenismului. Majoritatea acestora preferau totuși să ascundă convingerile lor eretice, pe care eventual le împărtășeau celorlalți, doar postum, printr-o scrisoare testamentară. Este, de altminteri, foarte posibil ca acest mod de a proceda să-i fi sugerat și lui Meslier ideea de a redacta *Testamentul* său ateist și comunist.

Dar unii janseniști nu izbuteau să-și tănuiască opiniile sau nu înțelegeau să se complacă într-o situație de duplicitate morală, drept care părăseau eparhiile unde jansenismul era persecutat. Și fie

că emigrau în Olanda, fie că se refugiau într-o diocază mai tolerantă, cum era, de pildă, cea de la Auxerre. În orice caz, acești preoți se socoteau investiți în continuare cu misiunea lor sacerdotală ; ei nu renunțau la credință, ci doar la subordonarea față de o anumită autoritate ecleziastică.

Cu totul altfel stăteau lucrurile în ce-l privește pe Meslier. Nicăieri el nu putea spera să găsească un adăpost sigur, căci la vremea aceea nicăieri, nici măcar în anticatolica Anglie sau în atotputitoarea Olandă, dușmanii declarați ai oricărei religii nu erau tolerați. Chiar dacă s-ar fi auto-exilat, preotul filozof ar fi fost deci nevoit să-și ascundă părerile „scelerate”. Nepunînd la socoteală faptul că pentru Meslier, cel care scria în *Testamentul* său despre „toate frumoasele pămînturi, seniorii și provincii” ale „Franței noastre”, era de neconceput să-și părăsească definitiv patria.

La fel de întunecată se dovedea pentru el și perspectiva lepădării, cu orice riscuri, a veșmîntului clerical, cu scopul intrării în anonimat în cine știe care alt colț al Franței ; lipsit fiind de mijloacele de trai pe care i le asigura funcția sacerdotală, Meslier nu s-ar mai fi putut consacra misiunii capabile să-i justifice existența : întocmirea unui vast memoriu în care să expună sincer convingerile sale filozofice și politice.

A renunța la preoție, mai remarcă Desné, ar fi însemnat totodată a renunța la acea tensiune creatoare pe care i-o imprima lui Meslier conștiința duplicității în care se simțea cufundat :

scrierea *Testamentului* devenise pentru el supremul mijloc de eliberare spirituală.

Ce îl aștepta pe preotul din Etrépigny dacă, voină să curme cu „ipocrizia“, și-ar fi dat în vileag opiniile? Un eveniment din 1728, petrecut deci către sfârșitul vieții lui Meslier, ne poate oferi unele indicații. În acel an, părintele Guillaume din Fresnes, de lângă Paris, a fost arestat sub învinuirea de ateism. El alcătuisese o parodie de predică, în care, printre altele, își bătea joc de taina căsătoriei. Deși enoriașii au intervenit în favoarea sa, arătând că prin întreaga-i purtare se făcuse iubit și respectat, părintele Guillaume a fost obligat să părăsească parohia și să se retragă pînă la capătul zilelor în mănăstirea de la Hyvernaux.

Și dacă o bufonerie necuviincioasă a putut compromite definitiv cariera preotului din Fresnes, ce s-ar fi întîmplat în caz că autoritățile bisericești ar fi luat cunoștință de ideile pe care, în taină, Meslier le așternea sînguincios pe hîrtie?

Secolul al XVIII-lea a fost denumit „secolul luminilor“. Mulți istorici ai culturii consideră, de altfel, că personalitatea cea mai reprezentativă a acestei perioade remarcabile din istoria omenirii a fost Voltaire, neîmpăcatul dușman al clericalismului și al dogmaticii teologale. Biserica a continuat totuși să beneficieze în Franța, pînă aproape de sfârșitul veacului, de un imens prestigiu politic, care i-a îngăduit să exercite o permanentă presiune asupra spiritelor și să dispună de mijloace destul de eficace pentru a chema la ordine pe „rătăciți“ și răzvrățiți. Iată un episod caracteristic, petrecut în plin „secol al luminilor“, episod în măsură să demonstreze ce i s-ar

fi putut întâmpla lui Meslier dacă n-ar fi păstrat o discreție desăvârșită în privința convingerilor sale intime.

În 1765, autoritățile din Abbeville au fost sevizate de către un anume Belleval că tânărul Jean-François Lefebvre, cavaler de La Barre, precum și prietenul acestuia d'Etallonde au rămas cu capul acoperit în timpul trecerii unei procesiuni religioase. Constatându-se totodată că cineva a încercat să mutileze crucifixul așezat pe un pod al orașului, s-a ajuns la presupunerea că profanatorii nu pot să fie decât La Barre și amicul său. În cursul anchetei întreprinse, unii martori au declarat că l-au auzit pe La Barre cântând un cuplet cu aluzii obscene la adresa Mariei-Magdalena, cea care ajunsese la sfințenie după o viață foarte ușuratică. De fapt, denunțatorul era un bătrîn care încerca să se răzbune astfel pe mătușa lui La Barre, stareță a mănăstirii de la Villancourt și care respinsese curtea asiduă pe care i-o făcuse Belleval. Etallonde a apucat să fugă în Elveția, în timp ce La Barre, supus torturii, a recunoscut toate „crimele” ce i s-au imputat. A fost condamnat la tăierea limbii și a mîinii drepte și la arderea apoi pe rug. Apelul judecat la Paris nu i-a dat cîștig de cauză, asupra magistraților exercitîndu-se presiuni puternice din partea înaltelor fețe bisericești. Supliciuul a avut loc în iulie 1766, cînd La Barre nu împlinise încă douăzeci de ani. Franța a fost zguduită, luînd cunoștință de această grozăvie mai ales din pamfletele lui Voltaire, care, cum am văzut, cu patru ani mai înainte publicase clandestin extrasele din *Testamentul* lui Meslier. Execuția lui La Barre apărea astfel ca o

confirmare postumă a justetei afirmațiilor preotului filozof despre mulțimea și gravitatea crimelor comise în numele credinței.

Dar se pare că nu numai teama de represiunea crudă sau măcar teama de ziua de mâine l-au împiedicat pe Meslier să lepede haina preoțească și să predice ideile sale revoluționare. Cum remarcă Roland Desné, parohul din Etrépigny socotea că preoții de sat nu sînt chiar niște paraziți, asemenea înalților prelați sau călugărilor de toate soiurile. Jean Meslier era încredințat că are de îndeplinit o misiune în favoarea enoriașilor săi, revenindu-i mai cu seamă sarcina deșteptării conștiinței acestora. Întrucît doar preoții sînt accia care, în lumea satelor, posedă „cheile științei și înțelepciunii“, întrucît doar ei sînt în stare „să deosebească binele de rău, dreptatea de nedreptate, adevărul de eroare, de minciună și de înșelăciune“, este firesc, gîndea Meslier, ca lor să le incumbe rolul de a se ocupa atît de instruirea poporului, cît și de formarea lui morală. Pentru aceasta era, desigur, necesar ca preoții să abjure ideile superstițioase și să înceteze de a mai fi slugi ale celor bogați și puternici. Drept care, Meslier adresa în *Testamentul* său un înflăcărat apel către confrăți, îndemnîndu-i să se alătore maselor și să le lumineze calea către emanciparea spirituală și politică. „Ar fi o glorie pentru voi să distrugeți pretutindeni detestabila domnie a erorii și nedreptății și să introduceți în locul ei blînda și pașnică domnie a adevărului și justiției. Dați deci poporului, dacă vă stă în putință, o atare satisfacție, domnilor, fiindcă vă obligă la aceasta tot felul de datorii naturale ; voi afirmați că sînteți păstorii

poporului și că el este, așadar, turma voastră ; el este alcătuit, de altminteri, din rudele voastre, din cei apropiați vouă, din aliații și prietenii voștri ; toți aceștia sînt binefăcătorii voștri, fiindcă de la ei primiți tot ce vă e trebuincios ; ei sînt semenii și compatrioții noștri ; — iată tot atîtea motive puternice și angajate care trebuie să vă îndemne să treceți cu hotărîre de partea lor. Alăturați-vă, prin urmare, pentru a-i elibera, și vă veți elibera voi înșivă de orice sclavie ; faceți-le această bucurie, și va fi cel mai mare bine pe care-l veți putea făptui cîndva pentru ei“.

Nu este cazul să insistăm asupra caracterului de-a dreptul fantast al îndemnului adresat de Meslier preoților sătești de a o rupe cu religia și a se transforma în propagandiști revoluționari. Constatăm însă că, atribuind clerului mărunt un asemenea rol potențial, ateul Meslier ajunsese, oricît de curios ar părea acest lucru, să considere renunțarea la preoție ca pe un soi de dezertare de la îndatoririle sale față de țărănimea în mijlocul căreia trăia. „Meslier n-a rămas preot în *posida* ideilor sale, ci *din cauza* lor“ — constată Desné.

Parohul din Etrépigny critică în *Testamentul* său felul de a predica al confrăților : „Vă exercitați zelul tunînd și fulgerînd împotriva viciilor poporului, chiar împotriva celor mai mici greșeli, împotriva celor mai mici defecte și împotriva celor mai mici neorînduieli pe care le observați la el ; exagerați gravitatea sau dimensiunile lor și amenințați groaznic poporul cu pedeapsa lui Dumnezeu și cu chinurile veșnice ale unui înspăimîntător infern, care nici nu există ; și nu spuneți nimic împotriva furtişagului public, nici contra

strigătoarelor nedreptăți din partea celor care cârmuiesc popoarele și care le jefuiesc, le calcă în picioare, le ruinează, le asupresc și sînt pricina tuturor relelor și tuturor mizeriilor care le copleșesc. Deșertăciune, deșertăciune, deșertăciune neghioabă sînt toate acestea (predici). Căci, domnilor, mai ales împotriva rătăcirilor idolatriei și împotriva superstițiilor religiilor, ca și împotriva jafului public și împotriva nedreptăților strigătoare ale ocîrmuirii tiranice ar trebui să vă ridicați, întrucît aceste rătăciri și aceste nedreptăți sînt, așa cum se spune în scrierile voastre sfinte, izvorul, originea, cauza, începutul și sfîrșitul, adică temeiul tuturor relelor care se ivesc pe lume“.

În decursul păstoriei sale la Etrépigny, Meslier s-a străduit să se conformeze unui asemenea program de acțiune al „preotului onorabil“. Dar împrejurările istorice nu i-au permis să schițeze decît unele gesturi în direcția aceasta. Mai mult încă, aceleași împrejurări l-au silit să afișeze o atitudine de-a dreptul opusă convingerilor sale intime. De aici drama vieții lui Jean Meslier : refugiul dureros în duplicitate. Cei care l-au acuzat pe preotul filozof de ipocrizie monstruoasă n-au voit să vadă cît de nesuferită i-a fost duplicitatea la care l-au condamnat rînduielile strîmte ale unei epoci de înjosire sistematică a personalității umane. Ipocrizia nu a fost a lui, ci a acestei epoci.

Glasul de dincolo de mormînt

Jean Meslier nu a scris numai *Testamentul* care l-a consacrat drept unul dintre marii gînditori sociali ai secolului al XVIII-lea. De sub pana lui au mai ieșit cele două scrisori postume „către preoții din vecinătate“, producții care au semnificația unui epitaf moral. Un deosebit interes prezintă și adnotațiile sale la *Tratatul despre existența lui Dumnezeu, dedusă din cunoașterea naturii și raportată la slaba înțelegere a oamenilor cei mai simpli*, lucrare publicată în 1712—1718 de celebrul teolog și literat Fénelon. Însemnările marginale ale lui Meslier reprezintă, de fapt, prin orientarea lor polemică, un adevărat *Anti-Fénelon*. Replicile preotului din Etrépigny la demonstrațiile apologetice din tratatul amintit au fost mult apreciate în secolul al XVIII-lea, ceea ce rezultă și din copiile manuscrise care s-au

păstrat. Pe unul din exemplarele aflate la Biblioteca Națională de la Paris figurează o notă autografă certificând că el a aparținut marelui filozof iluminist Helvétius; alt exemplar manuscris din *Anti-Fénelon* s-a aflat cândva în proprietatea lui Mirabeau, conducătorul aripii liberale din timpul Revoluției franceze.

Au mai fost semnalate și alte câteva lucrări ale lui Meslier, care însă s-au pierdut. Astfel, un biograf afirma către 1830 că, în biblioteca unei mănăstiri din Laon, a văzut un teanc de predici scrise de mîna părintelui Meslier „într-un stil greoi și incorect”, dar presărate „cu notații îndrăznețe”. Fără urmă a dispărut și o traducere a *Cîntării cîntărilor*, despre care catalogul din 1805 al bibliotecii contelui Buturlin, aghiotant al țarului, preciza că „a fost găsită printre hîrțiile preotului din Etrépigny”. Se pare că acest „manuscris curios și rar”, cum se specifică în catalog, a pierit în incendiul Moscovei din 1812. Accidentul acesta face imposibilă orice investigație menită să stabilească identitatea exactă a tălmăcitorului neasemuitului poem erotic din *Vechiul testament*; chiar dacă respectivul manuscris a fost realmente găsit printre lucrurile rămase de la Meslier, aceasta nu constituie o dovadă că transpunerea în franțuzește a faimosului text biblic s-a datorat însuși preotului filozof. Dealtminteri, o asemenea îndeletnicire nu pare conformă cu temperamentul și preocupările autorului *Testamentului*.

Fără îndoială că *Testamentul* încheie în paginile sale întreaga experiență socială și spirituală a lui Jean Meslier. Cu nesfîrșită grijă, parohul din Etrépigny a formulat aici supremul mesaj pe care

se considera dator să-l adreseze contemporanilor și mai cu seamă generațiilor viitoare. A rezultat din această strădanie un document istoric și psihologic fără precedent, o profesiune de credință dublată de o sfîșietoare mărturisire a frămîntărilor celor mai intime, măcar că textul este aproape complet lipsit de elemente autobiografice directe. Meslier apare însă aici întreg, cu generozitatea sa înnăscută, cu învăpăiatele sale accese de mînie, cu elanurile pe care nu le putea risipi ciocnirea brutală cu realitățile cele mai dușmănoase.

Preotul de sat nu a manifestat niciodată veleitatea de scriitor sau de savant. El se simțea doar împovărat cu o misiune copleșitoare, aceea de a proclama adevărul, un adevăr crud și primejdios, dar eliberator. Meslier nu-și făcea nici o iluzie în ce privește puținătatea talentului său literar sau insuficiența erudiției sale. Dar el nu ținea să strălucească printre semenii lui, ci doar să-și slujească semenii.

Meslier afirmă, și nu avem nici un motiv să nu-i dăm crezare, că s-a apucat de treaba scri-

itoricească numai cînd a constatat că nimeni altul nu ia asupra-și sarcina de a denunța consecvent eroarea și de a desluși mijloacele instaurării justiției și adevărului: „Lucrul acesta ar trebui să-l facă o persoană cu mai mult spirit și mai ales o persoană cu mai mare autoritate și beneficiind de o mai mare considerație decît mine, ceea ce, mărturisesc, o doresc cu tărie, fiindcă aceasta ar produce un mai mare efect și o mai mare impresie asupra minții oamenilor“. Din nenorocire, asemenea persoane nu-și manifestau prezența, căci, arată Meslier, „și mai mult mă uimea faptul, pe lîngă mirarea ce mă cuprindea văzînd atîtea păcate, atîtea abuzuri, atîtea superstiții, atîtea înșelăciuni, atîtea nedreptăți și domnii tiranice, să constat că, deși pe lume există atît de multe persoane considerate a fi eminente în privința învățăturii, înțelepciunii și cucernicieii, nu s-a găsit totuși nici una hotărîta să vorbească și să se declare deschis împotriva unor neorînduieli atît de mari și detestabile; nu am văzut nici o persoană de vază care să le critice sau să le condamne, măcar că sărmanul popor nu încetează să se plîngă și să geamă în taină din pricina nefericirii generale. Această tăcere a atîtor persoane înțelepte și uneori distinse ca rang și caracter, persoane care ar fi trebuit, după părerea mea, să se împotrivească torentelor de vicii și de nedreptăți sau care ar fi trebuit măcar să încerce de a propune oarecare leacuri pentru vindecarea atîtor rele, îmi apărea cu uimire a reprezenta un soi de aprobare“. Fără să se creadă nici unicul om de bună-credință sau unicul deținător al adevărului, Meslier era totuși pătruns de ideea răspunderii care îi revenea lui,

umilul preot sâtesc, din pricina abdicării morale a celor mai autorizați decît el să descopere originile răului și să lumineze mințile. Pîna la urmă, proclamarea adevărului se dovedea a fi nu atît o chestiune de cultură și erudiție, cît una de curaj civic. Luînd precauția minimă de a nu lăsa să i se afle convingerile decît după moarte, dar asumîndu-și riscurile eventualei descoperiri premature a operei sale clandestine, parohul din Etrépigny s-a apucat de treabă.

Stilul lui Meslier se resimte din pricina relativ redusei întinderi a culturii sale literare și mai cu seamă din pricina izolării într-un colț pierdut al provinciei. Voltaire remarcă în 1763, într-o scrisoare către Helvétius: „Mi-au fost trimise cele două extrase din Jean Meslier: este adevărat că sînt scrise într-un stil de cal de ham, dar ce bine se pricepe el să zvîrle din copite! Și ce mărturie prețioasă din partea unui preot care, murind, cere iertare pentru a fi profestat lucruri absurde și groaznice! Ce răspuns dat locurilor comune ale fanaticilor care au îndrăzneala să pretindă că filozofia nu este decît fructul libertinajului!” Voltaire a știut deci să aprecieze conținutul revoluționar al *Testamentului*, cu toate că se arăta nemulțumit de stilul cam grosolan.

De fapt, acest stil nu pare chiar atît de lipsit de merite pe cît aprecia genialul om de litere. Măcar că fraza lui Meslier este amplă și încărcată, amintind construcția textelor latine bisericești, măcar că repetițiile de termeni și reluările stereotipe abundă, măcar că monotonia mijloacelor de expresie este îndeobște supărătoare, multe pagini ale *Testamentului* vădesc forța de convingere și

capacitatea de a emoționa proprii marilor producții ale genului filozofic și moralistic. Secretul acestor virtuți constă mai ales în sinceritatea absolută a autorului, care nu ține de loc să-și epateze cititorii, ci doar să și-i alăture în căutarea adevărului. Meslier declară : „Eu scriu fără meș-
teșugire ce gîndesc, după ce am cugetat totuși de cîteva ori la aceasta, urmărind totdeauna, pe cît mi-e cu putință, indicațiile cele mai limpezi ale rațiunii, pentru a vedea dacă nu m-am înșelat eu însumi. Căci rațiunea naturală este singura cale pe care dintotdeauna mi-am propus să o urmez cu gîndurile mele, fiind cea pe care mi se pare evident că fiecare ar trebui să o urmeze totdeauna pentru a nu merge orbește, așa cum se întîmplă pe drumuri și în țări pe care nu le cunoști ; și cu cît am mers pe această cale, cu atît am aflat motive să-mi întăresc o asemenea părere“.

Acest elogiu fără rezerve al rațiunii nu are de ce să ne mire din partea unui gînditor din pragul „secolului luminilor“. Față de tirania spirituală exercitată de biserică în numele *credinței*, care pretinde, pe plan intelectual, acceptarea dogmelor „revelate“ în chip supranatural sau formulate definitiv de autoritățile teologale, iluminiștii instaurează cultul *rațiunii*, aceasta devenind supremul instrument al criticii filozofice și sociale. Fi-deismul a fost combătut de oamenii secolului al XVIII-lea mai întîi cu argumente logice și morale ; vreme îndelungată, datele științelor naturale sau cele cu caracter istoriografic au fost invocate doar în subsidiar pentru a consolida pozițiile liberei cugetări. Preconizînd un ateism și un comunism de factură raționalistă și eticistă, Meslier nu făcea,

așadar, decît să exprime „spiritul veacului său“. Tocmai aceasta avea, de altminteri, să garanteze eficacitatea argumentărilor sale : cercurile intelectuale ale epocii erau mai binevoitoare față de demonstrațiile bazate pe invocarea unor considerente logice sau morale.

Exegeții operei meslieriste și-au pus cu stăruință problema încadrării gînditorului din Etrépigny într-unul din marile curente filozofice ale epocii. Unii l-au considerat a fi adeptul lui Spinoza, alții al lui Gassendi, alții al lui Descartes. Probabil că lista aceasta ar putea fi continuată, descoperindu-se analogii și chiar similitudini izbitoare între tezele promovate de Meslier și cele elaborate de alți cugetători materialști.

În biografia publicată de Voltaire se precizează totuși, așa cum am mai semnalat, că Meslier fusese atras, în perioada trecerii prin seminar, de sistemul lui Descartes. De altfel, mulți comentatori admit ca pe un fapt incontestabil puternica înrîurire exercitată de concepțiile acestui ilustru predecesor asupra părintelui Meslier. Jean Deprun, unul dintre redactorii ediției complete a *Testamentului* în curs de tipărire, este și mai categoric : „Dacă trebuie neapărat să-l legăm pe Meslier de o anumită școală filozofică a vremii sale, la cartezianism ar trebui să ne gîndim“. Fără a ne propune să analizăm opiniile filozofice ale lui Meslier din punctul de vedere al influențelor carteziene¹, trebuie totuși să subliniem, cînd este vorba de pre-

¹ Vezi studiul lui J. Deprun despre Meslier filozoful, publicat ca una din introduceri la primul volum, din 1970, al *Operele complete* ale acestuia.

misele elaborării *Testamentului*, că preotul din Etrépigny s-a dovedit un discipol al lui Descartes nu atît prin preluarea unor teze din sistemul dualist al acestuia, cît prin utilizarea *metodologiei* raționaliste carteziene. Așa cum s-a întîmplat și cu alți gînditori materialști, instrumentul filozofic făurit de Descartes tocmai pentru a împăca exigențele credinței cu datele științei i-a servit lui Meslier la construirea unui edificiu în care fideismul nu a mai putut afla nici un fel de adăpost.

Tot Deprun atrage atenția asupra unui fenomen oarecum asemănător ca semnificație : Meslier pune în slujba demonstrațiilor materialiste și ateiste însuși moștenirea filozofică scolastică, cu care făcuse destul de temeinic cunoștință în timpul studiilor la seminar. Cartezianismul oferea despre materie o imagine sărăcăcioasă și lipsită de dinamism interior ; pentru a îmbogăți conceptul de materie și a explica funcțiile „creatoare” ale acesteia, Meslier a recurs la categoriile scolastice (preluate de teologii medievali de la Aristotel și preluate apoi pe o linie consecvent spiritualistă) de forță, calitate, totalitate etc., categorii pe care însă le-a debarasat, în interpretarea sa proprie, de coloratura lor mistică. Însuși acest mod de a proceda dă măsura perspicacității, a inventivității și originalității filozofului Meslier.

Formației clericale a acestuia îi datorește *Testamentul* și fizionomia sa caracteristică. Căci în fond *Testamentul* nu este decît o înșiruire de predici, constată Desné. Cititorul atent nu poate să nu remarce stilul oratoric al lucrării, cu repetițiile menite să reliefeze pasajele demne de a fi

memorate, cu interogațiile care anunță ideile principale, cu citatele atât de frecvente, care trebuie să confere expunerii o anumită „seriozitate“. Asemenea predicilor, *Testamentul* abundă în exclamații patetice, în imprecășii și apostrofe. „El nu-și alege cuvintele — nota istoricul literar Gustave Lanson despre părintele Meslier. Era cu adevărat feroce, și voluminosul său manuscris este rechizitoriul cel mai copios și mai turbat care se poate imagina împotriva tronului și altarului“. În focul argumentației, Meslier pierde de multe ori măsura, astfel că își copleșește adversarii cu învinuiri exagerate sau nu le mai recunoaște unele merite reale ; dar oare nu tot așa procedează omul de pe amvon când trebuie alungați demonii și chemați la ordine cei care s-au arătat îngăduitori față de puterile necurate ?

Și poate tot fiindcă *Testamentul* se înfățișează ca o înmănunchiere de predici laice, din capitolele consacrate de Meslier criticii religiei și slujitorilor ei lipsesc povestirile frivole despre traiul și apucăturile preoților și călugărilor, povestiri întâlnite în mai toate scrierile anticlericale ale epocii. Părintele Meslier nu s-a complăcut, asemenea autorilor libertini¹, în evocarea mai mult sau mai puțin fantezistă a vieții de desfrâu dusă de fețele bisericesti, ci a preferat să-i demaște pe clerici ca impostori și paraziți. Parohul de la Etrépigny se plasa pe pozițiile rigoriste ale comunităților rurale, fiindu-i complet străin amoralismul cultivat pe atunci, mai ales în mediile aristocrate.

¹ Termenul *libertini* îi desemna, la acea epocă, pe liber-cugetători.

Unii comentatori au făcut observația că *Testamentul* lui Meslier stă sub semnul „profetismului“. Într-adevăr, în paginile acestei scrieri se simte clocotind mînia „sacră“ ce îi însuflețise pe prorocii biblici în fața spectacolului degradării generale a moravurilor, prevestitor al celor mai mari nenorociri pentru colectivitate și conducătorii ei. Profetul, remarcă Jacques Proust, este un „om religios“ dublat de un „om politic“. Din acest punct de vedere, Meslier face parte din familia profeților mai ales „prin ardoarea milei sale, a compătimirii sale, a milosteniei sale (s-ar putea spune, dacă ar fi rămas creștin) față de toți săracii și de toți oprimații. Iar pentru a exprima această ardoare, această milostenie, el regăsește nu numai *stilul* marilor profeți din *Vechiul Testament* sau din textele evanghelice, ci însuși suflul și spiritul lor. Astfel, Meslier se încadrează în marea tradiție de gîndire și de luptă care merge de la ereziile «sociale» din primele timpuri ale creștinismului pînă la revoluția din 1848, trecînd prin războaiele țărănești“.

Dealtminteri, Meslier însuși a fost contemporanul unor memorabile revolte armate ale populației rurale din diferite regiuni ale Franței, unde antagonismele sociale încă se mai exprimau sub forma conflictelor religioase. Între 1702 și 1704, de pildă, țărănimea hughenotă din sudul țării a fost nevoită să poarte un adevărat război împotriva armatelor regale care urmăreau nu numai să impună catolicismul, dar să și consolideze regimul administrativ și financiar centralizat, ale cărui temelii rămîneau destul de șubrede în acest ținut periferic. Boris Porșnev, care a studiat răzme-

Biserica din Etrépigny (după B. Porșnev)

rițele din Franța acelei epoci, atrage atenția asupra faptului că provincia Champagne a cunoscut și ea, la începutul secolului al XVIII-lea, grave frământări și chiar convulsii sociale. În faimosul an de foamete 1709, populația a refuzat în masă să mai plătească impozitele, iar gloatele au devastat hambarele seniorilor și au atacat mănăstirile. Noi și noi răscoale aveau să izbucnească de-a lungul anilor care au urmat. Astfel, „profetismul” lui Meslier își află rădăcinile și în tensiunea socială manifestată atunci în Franța, sub forme din cele mai acute.

Preotul din Etrépigny a asistat, cel mai adesea ca martor neputincios, la crimele făptuite în / / -mele ordinii lumești și a celei divine. De aceea revolta sa a vizat deopotrivă rînduielile laice și pe cele bisericești. Faptul că nici petițiile, nici mișcările de protest și nici măcar acțiunile insurrecționale nu izbuteau să restrîngă abuzurile și să deschidă perspectivele unor înnoiri radicale i-a prilejuit lui Meslier multe ceasuri de amărăciune vecină cu exasperarea. Istoricul Paul Hazard scria în această privință : „Nu mai simțea decît tristețe și deznădejde, în gură îi stăruia un gust de cenușă. Atunci făcea ultima sa mărturisire către tovarășul inert, către manuscrisul pe care l-a alcătuit, l-a copiat și l-a recopiat de-a lungul zilelor și al nopților de veghe. Mărturisire desপরাতা a omului care nu mai are în fața sa decît neantul“.

Nu putem totuși trece cu vederea că acest manuscris a reprezentat pentru Meslier ceva mai mult decît un depozitar de gînduri inavuabile ; redactarea *Testamentului* i-a oferit posibilitatea depășirii sentimentului de zădărnicie care îl asalta, întrucît i-a dat prilejul să reflecteze sistematic nu numai asupra atîtor revoltătoare stări de lucruri, dar și asupra unor eventuale mijloace de remediere.

Anumiți biografi sînt de părere că ideea întocmirii memoriului privind „gîndurile și simțămintele“ sale secrete a încolțit în mintea lui Meslier prin 1716, în legătură cu conflictul pe care l-a avut cu seniorul din Etrépigny. Atitudinea inumană și arogantă a domnului de Toully de Cléry, precum și umilințele la care preotul protestatar

a fost supus cu acest prilej de către superiorii săi îl vor fi determinat să caute consolarea în proiectul alcătuirii unui document demascator, care, după moartea lui, să servească la luminarea consătenilor și, poate, a multor altora.

Dacă în privința datei la care a început să se gîndească la *Testamentul* său nu știm nimic precis, putem stabili, în schimb, cam cînd a trecut la redactarea lui efectivă. Nu mai devreme de 1718, apreciază Dommanget, căci Meslier citează, în prima parte a manuscrisului, ediția din acel an a tratatului lui Fénelon despre existența lui Dumnezeu. S-ar părea că preotul filozof a lucrat vreo zece ani la opera care avea să-i creeze notorietatea. Au fost, pentru Meslier, ani de trudă, dar fără îndoială și de intense satisfacții intelectuale.

Existența lui era asigurată, la un nivel, ce e drept, destul de modest; dar grija zilei de mîine nu avea cum să-l preocupe. O ordonanță regală din 1695 fixa obligația enoriașilor de a oferi preotului sătesc o locuință constînd din două camere cu cămin (una pentru sufragerie, cealaltă pentru dormitor), odaie de lucru, bucătărie și hambar. Adăpostit într-o asemenea locuință, înconjurat de bunăvoința poporenilor, îngrijindu-se să nu trezească nici un fel de bănuieli, a înnegrit Meslier filă după filă.

Desigur că traiul său de fiecare zi nu era idilic. Nesuferitele îndatoriri „spirituale” îl ridicau desul de des de la masa de lucru. Odată cu înaintarea în vîrstă, drumurile la Balaives deveneau tot mai anevoioase. Posomorea părintelui Meslier, de care pomenesc biografii, va fi sporit an de an.

Un foarte serios motiv de alarmă avea, dealtminteri, să se adauge : vederea a început să-i scadă grabnic. Într-una din cele două scrisori lăsate pentru a fi deschise după moartea sa, Meslier arată că este „pe punctul de a pierde cu totul vederea“, perspectivă care „îl necăjește mult mai mult decît cea de a-și pierde viața“.

Poate că această mărturisire stă la baza legendei că preotul ateu s-ar fi sinucis. Însăși biografia publicată de Voltaire conține o asemenea relatare : „S-a crezut că, dezgustat de viață, el a refuzat într-adins alimentele trebuincioase, fiindcă nu a vrut să mai ia nimic, nici măcar un pahar de vin“. Cea mai sigură dovadă că totuși nu s-a lăsat să moară de foame este foarte scurtul interval dintre data ultimului document oficial semnat de mîna sa și data încheierii unui inventar al bunurilor care aparținuseră „defunctului Jean Meslier, în timpul vieții preot și păstor la Etrépigny“. Într-adevăr, la 27 iunie 1729, părintele Meslier a fost de față la întocmirea unui act de către notarul din Mézières, pentru ca, la 7 iulie, judecătorul senioriei din Etrépigny să se și ocupe de succesiunea lui. Este cu neputință ca cineva să moară voluntar de foame în mai puțin de zece zile.

Nu încapе îndoială că legenda sinuciderii lui Meslier își are originea în cercurile cuvioase. Într-un articol publicat în 1856, bibliograful Louis Paris încearcă să ofere o „explicație“ în acest sens : „Se înțelege că, date fiind tristele doctrine cu care se hrănise și nemaifiind reținut nici de datorie, nici de speranță, nimic nu l-a mai oprit pe calea sinuciderii“.

Asemenea afirmații calomnioase constituie, de fapt, regula cînd este vorba de sfîrșitul materialistilor și ateilor celebri. Despre aproape fiecare dintre ei se pretinde că, pe patul de moarte, ar fi implorat îndurarea dumnezeiască și ar fi solicitat asistența unui duhovnic. O atare născocire ar fi fost mai greu de pus pe seama lui Meslier, întrucît *Testamentul* și scrisorile postume reprezintă dovada materială a faptului că el nu și-a renegat niciodată apostazia. În asemenea condiții, legenda sinuciderii avea rostul să-l facă definitiv odios.

Nu avem însă motive să presupunem că Meslier n-ar fi întîmpinat moartea cu seninătate. Ultimele rînduri ale *Testamentului* constituie un fel de imn stoic înălțat împăcării cu destinul biologic al omului : „Aproape că nu mai iau parte la ce se petrece pe lume. Morții, cu care sînt pe punctul de a pleca, nu se mai tem de nimic și nu mai au grijă de nimic. Cu acest *nimic*, eu și termin aici, fiindcă nu mai sînt aproape nimic și curînd nu voi mai fi nimic“.

Simțămîntul că în viață a făcut tot binele de care a fost în stare l-a ajutat să înfrunte fără teamă moartea : „N-am făcut niciodată nici o crimă, nici o acțiune rea sau păcătoasă ; desfid acum pe oricine să-mi aducă în privința aceasta vreo imputare justificată. Astfel că dacă voi fi tratat insultător sau nedemn, ocărit sau clevetit după moarte, aceasta nu se va întîmpla pentru o altă crimă în afara celei de a fi spus sincer adevărul“. Și întrucît moartea, care nimicește totul, eliberează de orice temeri, Meslier aruncă o sfidare tuturor persecutorilor postumi, pe care-i presimte

cuprinși de furie la descoperirea *Testamentului* său : „Pot preoții, pot predicatorii, pot doctorii și pot fabricanții de minciuni să se scandalizeze și să se supere cât or vrea după moartea mea ; pot să mă facă atunci, dacă doresc, nelegiuit, apostat, hulitor și ateu, pot să-mi spună atunci oricâte ocări și pot să mă încarce cu oricâte blesteme ar dori, nu-mi pasă deloc, întrucât aceasta nu mă va necăji în nici un fel. Tot așa, pot să facă ce-or vrea cu trupul meu : să-l spintece în bucăți, să-l frigă ori să-l toace și chiar să-l mănânce, dacă vor, cu orice sos or vrea ; nu mă sinchiesc de asta. Voi fi atunci cu totul în afara puterii lor : nimic nu va mai fi în stare să mă sperie“.

Iar preoților care aveau să se prezinte pentru a-l înmormînta, Meslier le declară : „Dacă veți mai socoti potrivit să-mi roștiți un cucernic *Requiescat in pace*¹, doresc ca el să se întoarcă în întregime asupra voastră ; fiindcă, dinspre partea mea, eu nu voi mai ști atunci ce este aceea odihnă sau pace, nici ce este acela bine sau rău ; trebuie să trăiești ca să o știi, iar morții nu mai știu nimic ; este complet greșit să crezi altfel. Și așa stînd lucrurile, este cu totul zadarnic să te rogi pentru morți ; este cu totul zadarnic să te neli-niștești din pricina lor ; este zadarnic să-i rogi“.

Nu știm dacă, după ce au citit scrisoarea aceasta și după ce vor fi răsfoit *Testamentul*, confrății lui Meslier se vor mai fi simțit îndemnați să se roage pentru odihna sufletului său. Ba poate, dimpotrivă, tocmai fiindcă au luat cunoștință de gro-

¹ Rugăciunea „Odihnească-se în pace“.

zăviile așternute pe hîrtie de răposat, au implorat cu și mai mult zel divinitatea atotiertătoare...

Cum am văzut adineauri, la 7 iulie a început întocmirea inventarului moștenirii rămase de la decedat. Operațiile au fost terminate la 21 iulie, cînd s-a stabilit că totalul averii acestuia putea fi evaluat la vreo 2 000 de livre (întrînd aici și dotația pe care tatăl său i-o constituise la admiterea în tagma preoțească).

Rudele sale au renunțat la orice pretenție de moștenire. Să se datoreze aceasta faptului că Meslier a lăsat cu limbă de moarte ca toate bunurile lui să fie împărțite enoriașilor, așa cum se afirmă în biografia publicată de Voltaire? Sau această renunțare se explică, așa cum presupune Porșnev, prin presiunile exercitate asupra rudelor preotului apostat de către autoritățile bisericești? În orice caz, Meslier mărturisește în *Testament* că singurul său motiv de îngrijorare rămînea acela că va produce neplăcere persoanelor apropiate, datorită scandalului care nu putea să nu izbucnească la moartea lui.

Scandalul s-a și dezlănțuit îndată ce Meslier și-a dat duhul, dar păzitorii legii și ai credinței, reculegîndu-se, au priceput că e preferabil să îngroape totul în uitare. Strădania lor a fost însă zadarnică, fiindcă odată cu scoaterea la iveală a manuscriselor atît de precaut tănuite pînă atunci de autorul lor, Meslier a devenit, în sfîrșit, el însuși pentru cei din jur și mai cu seamă pentru generațiile viitoare.

Dealtminteri, preotul filozof își proclamă, în introducerea *Testamentului*, încrederea în buna primire pe care oamenii onești o vor face, măcar

În forul lor interior, scrierii sale : „Eu nu cred, dragi prieteni, că treaba aceasta trebuie să mă facă atît de odios sau să-mi atragă atîția dușmani cît s-ar putea crede ; aş putea, eventual, să mă mîngîi cu gîndul că, dacă scrierea aceasta, așa de greoaie și de imperfectă cum este ea (întrucît a fost întocmită în grabă și scrisă zorit), ar ajunge mai departe decît în mîinile voastre și dacă va izbuti să devină publică, iar lumea va analiza atent toate simțămintele mele și toate motivele pe care ele se întemeiază, atunci poate că aş avea tot atîția comentatori favorabili (cel puțin printre oamenii deștepți și cinstiți), pe cît aş avea altminteri doar cenzori răutăcioși. Și pot să spun de pe acum că mulți dintre cei care, datorită rangului lor sau calității lor de judecători, de magistrați ori altele asemănătoare, se vor simți obligați, de teama opiniei celorlalți, să mă condamne de ochii lumii, mă vor aproba în adîncul inimii lor“.

Curînd, profeția aceasta îndrăzneată avea să se îndeplinească.

Împotriva iluziilor și a superstițiilor

Testamentul lui Jean Meslier nu constituie o expunere „pozitivă“, de felul manualelor didactice. Avem de-a face cu o lucrare polemică prin excelență, în care modalitățile prezentării, dispoziția materialului și tehnica argumentării sînt subordonate obiectivului urmărit: demonstrarea inconsistenței sistemelor filozofice adverse și demascarea nedreptei organizări sociale. De fapt, polemica era purtată mai ales între Meslier cel autentic, așa cum se dezvăluie el doar sieși și eventualilor cititori ai *Testamentului*, și Meslier cel de pe amvon, de la cursurile de catehizare sau de la reuniunile clericale.

Preotul filozof consideră că rațiunea este instanța supremă, în fața căreia trebuie aduse ideile, moravurile și instituțiile, deoarece numai rațiunea este în stare să decidă asupra valabilității și utili-

tății lor ; în schimb, credința este o permanentă sursă „de erori, de iluzii și de înșelăciune“. Toate religiile, constată Meslier, se întemeiază pe o asemenea credință „oarbă, fermă și sigură de sine“ datorită unor pretinse revelații divine. Tocmai fiindcă rațiunea dezmente învățămintele religiei, cheia de boltă a teologiei devine credința. Iată de ce „nu există religie care să nu recomande mai presus de orice închinătorilor ei să fie tari în credința lor, adică să fie tari și neclintiți în încrederea“ arătată dogmelor.

„Revelațiile“ pe temeiul cărora diversele religii încearcă să-și aroge o obîrșie supranaturală nu sînt decît o înșiruire de afirmații stupide și absurde. „Pentru a da o idee justă și corectă despre aceste pretinse viziuni și revelații divine, cred că cel mai bun lucru este să arăt, în general, că ele se înfățișează astfel încît, dacă cineva ar îndrăzni astăzi să se laude că a avut atare viziuni și revelații divine și ar crede prostește că se poate mîndri cu ele, lumea l-ar privi negreșit ca pe-un nebun, ca pe un om care are vedenii sau ca pe un smintit fanatic“. Ceea ce nu-i împiedică pe credincioși să manifeste sentimente de respect și adorație față de „vizionarii“ sanctificați de biserică.

În ceea ce privește originea religiei, Meslier este convins că oamenii sînt aceia care au născocit atît legende pioase, cît și formele de cult : „Aflați deci, dragi prieteni, aflați că tot ce se propovăduiește și tot ce se practică în lume spre slujirea și adorarea zeilor nu este decît eroare, iluzie și înșelăciune ; toate legile și ordonanțele care se afișează în numele și sub semnul autorității lui Dumnezeu nu sînt, în realitate, decît invenții

omenești, la fel ca și acele frumoase spectacole de prăznuire și sacrificare, la fel ca serviciile divine și toate celelalte practici superstițioase de închinare și cuminecare făcute în cinstea lor ; toate aceste lucruri, zic, nu sînt decît invenții omenești, care au fost născocite cu scopuri și vicleșuguri politice, apoi cultivate și înmulțite de amăgitori mincinoși și de impostori, după aceea acceptate orbește de ignoranți și apoi, în sfîrșit, menținute și autorizate prin legi ale regilor și conducătorilor lumești, pentru ca în felul acesta să țină în frîu mai ușor mulțimea oamenilor și să facă din ea tot ce vor“. Aceeași idee a creării religiei cu intenția deliberată de a perpetua și adînci inegalitatea socială este astfel formulată de Meslier în alt capitol al *Testamentului* : „Prima credință în zei nu se datorește decît faptului că anumiți oameni, mai fini, mai șireți, mai subtili și poate chiar mai vicleni și mai răi decît alții, au vrut să se înalțe, din ambiție, deasupra celorlalți și, vrînd, eventual, să-și rîdă de ignoranța și prostia lor, s-au gîndit

să adopte numele și calitatea de zei și de stăpîni suverani pentru a se face cu atît mai temuți și respectați ; iar ceilalți, fie din teamă, fie din prostie, fie din amabilitate și din lingușeală, lăsîndu-i să facă asta, primii s-au proclamat stăpîni și, devenind stăpîni, au păstrat numele de zei și de stăpîni suverani, așa cum vedem astăzi că marii cuceritori, adică marii jefuitori și uzurpatori ai provinciilor și regatelor pămîntului, își atribuie numele și titlul de duce, rege, împărat și prinț suveran, puțin doar lipsind ca ei să-și aroge și acum numele și titlul de Dumnezeu atotputernic, într-atît se străduiește orgoliul lor să se înalțe deasupra celorlalți oameni“.

Este evident că Meslier simplifică aici problema apariției credințelor religioase. El nu ține seama de faptul că sentimentele de teamă superstițioasă și de venerație față de „supranatural“ au încolțit cîndva în mintea omului datorită ignorării esenței și determinismului fenomenelor naturale care favorizau sau, dimpotrivă, amenințau existența de fiecare zi a acestuia. Abia într-o etapă ulterioară a dezvoltării societății, credințele și instituțiile religioase vor reflecta mai ales contradicțiile specifice existenței claselor antagoniste. Religia și politica nu au apărut, așadar, împreună, cum socotește Meslier. Observațiile sale în legătură cu toleranța reciprocă și chiar întrajutorarea pe care le manifestau biserica și statul la începutul secolului al XVIII-lea rămîn însă perfect valabile : „S-ar părea cel puțin că religia și politica n-ar trebui să se împace deloc între ele și că ar trebui de aceea să se afle pe poziții contrare și opuse una față de cealaltă, întrucît s-ar spune că blîndețea și

cucerencia religiei ar trebui să condamne rigorile și nedreptățile unei cîrmuiri tiranice ; și s-ar părea, pe de altă parte, că prudența unei politici înțelepte ar trebui să condamne și să reprime erorile, abuzurile și înșelăciunile unei religii mincinoase. Este adevărat că așa ar trebui să stea lucrurile ; dar nu tot ce ar trebui se și întîmplă totdeauna. Astfel, deși s-ar părea că religia și politica ar trebui să fie contrare și opuse una celeilalte ca principii și formule, ele se înțeleg totuși destul de bine între ele, odată ce au încheiat o alianță și au contractat o prietenie reciprocă, căci se poate spune chiar că ele se înțeleg în privința aceasta ca doi hoți de buzunare, căci în privința aceasta se apără și se susțin una pe alta. Religia susține cîrmuirea politică, oricît ar fi aceasta de rea ; la rîndul său, cîrmuirea politică susține religia, oricît de inutilă și de mincinoasă ar fi aceasta ; pe de o parte, preoții, care sînt slujitorii religiei, recomandă credincioșilor, sub amenințarea blestemelor și a osîndeii veșnice, să asculte de magistrați, de prinți și de suverani, ca fiind puși de Dumnezeu să-i cîrmuiască pe ceilalți, iar prinții, pe de altă parte, impun respectul față de preoți ; ei pun să li se dea lefuri bune și venituri bune și îi mențin în funcțiile lor inutile și abuzive, silind poporul ignorant să considere sfînt tot ce fac ei și tot ce ordonă celorlalți să creadă sau să facă, sub frumosul și amăgitorul pretext al religiei și al cultului divin“.

Această complicitate dintre religie și politică merge atît de departe, după părerea lui Meslier, încît este cu neputință să stabilești care anume parte de vină îi revine uneia sau celeilalte cînd

este vorba de starea nefericită a poporului, cufundat în ignoranță și strivit de nedreptăți. Bietul popor este deopotrivă victima înșelăciunilor religiei și a abuzurilor celor mari ; „dar pentru cei care cîrmuiesc sau care sînt părtași la cîrmuirea altora, ca și pentru preoții care cîrmuiesc conștiințele sau care sînt înzestrați cu venituri bunicile, poporul este un fel de mină de aur sau o lîna de aur, este un fel de corn al abundenței care le aduce, după plac, tot soiul de bunuri ; iată ce îngăduie tuturor acestor domnișori să se distreze și să-și ofere tot soiul de petreceri, în timp ce bietul popor, amăgit de erorile și superstițiile religiei, geme cu tristețe în sărăcie, rămînînd totuși pașnic sub apăsarea celor mari, suferă răbdător toate necazurile, se amăgește zadarnic rugîndu-se la zeii și sfinții care nu-l aud, se amăgește cu deșarte închinăciuni, se canonește pentru păcatele lui și, în sfîrșit, acest biet popor trudește și se istovește ziua și noaptea, asudînd din greu pentru a-și asigura un trai mizerabil și pentru a procura din belșug plăceri și satisfacții celor care îl fac să viețuiască în nefericire“.

Din capul locului, Meslier ține să precizeze că nu există o deosebire esențială între catolicism și religiile „păgîne“. Într-adevăr, teologii creștini căutau să demonstreze că toate credințele religioase, în afară de cea a lui Isus și, într-un fel, de mozaism, precursorul creștinismului, se bazează îndeobște pe superstiție și promovează practici absurde sau inumane. „Religia voastră — se adresează Meslier catolicilor — nu este mai puțin deșartă sau mai puțin superstițioasă decît oricare alta ; ea nu este mai puțin falsă ca principii, nici

mai puțin ridiculă și absurdă ca dogme și maxime ; voi nu sînteți mai puțin idolatri decît cei pe care îi dojeniți și pe care voi înșivă îi acuzați de idolatrie ; idolii păgînilor și cei ai voștri nu se deosebesc decît ca nume și înfățișare ; într-un cuvînt, tot ce vă propovăduiesc cu atîta elocvență preoții și doctorii¹ voștri privitor la măreția, la superioritatea și la sfințenia misterelor pe care vă pun să le adorați, tot ce vă povestesc cu atîta gravitate despre realitatea pretinselor minuni și tot ce vă sporovăiesc cu atîta zel și siguranță în legătură cu mărimea răsplăților cerești și cu înspăimîntătoarele pedepse ale iadului nu sînt, în fond, decît iluzii, erori, minciuni, născociri și înșelăciuni“.

Testamentul părintelui Meslier este alcătuit din opt „dovezi“ (*prouves*) sau demonstrații asupra inconsistenței și nocivității religiei. Recurgînd la procedeul cartezian de a supune faptele unei analize critice cît mai aprofundate, preotul filozof se străduiește să-și convingă cititorii că „dreapta judecată“ impune abandonarea oricărei mitologii și transformarea radicală a fundamentelor societății.

Prima dovadă se referă la „deșertăciunea și nețemeinicia religiilor, care toate nu sînt decît invenții omenești“. Argumentele pe care le prezintă aici Meslier sînt mai ales cu caracter istoric.

El le culege dintr-o sumedenie de scrieri și mai cu seamă din *Eseurile* lui Montaigne. Marele scriitor al secolului al XVI-lea este, dealtminteri, autorul cel mai frecvent citat în *Testament*. Comentatorii au remarcat însă că Meslier operează

¹ Este vorba, fără îndoială, de doctorii în teologie.

o selecție destul de riguroasă atunci când utilizează *Eseurile*, evitînd pasajele cu orientare conservatoare, în care este elogiată „stabilitatea” politică sau se vorbește fără respect despre mase. În schimb, preotul filozof pune sîrguincios în valoare afirmațiile scepticului Montaigne privitoare la stupiditatea legendelor și a practicilor religioase. Ceea ce-l deosebește însă radical pe Meslier de Montaigne și celelalte mari spirite protestatare ale Renașterii, constată istoricul Henri Weber, este adoptarea unei alte optici de clasă ; în timp ce autorul *Eseurilor* exprimă vederile unei anumite părți a nobilimii, pe care, deși ajunsese la convingerea că fundamentele politice și ideologice ale lumii feudale nu sînt cele mai raționale, o speria perspectiva luminării și activizării maselor, preotul din Etrépigny este cu totul de partea țărănimii, în care vede marea și unica forță socială sănătoasă.

Scrierea contemporană cea mai frecvent folosită în *Testament* a fost un roman satiric epistolar a cărui primă ediție apăruse în 1684, sub titlul *Spionul Marelui senior și informațiile secrete trimise Divanului din Constantinopole, descoperite la Paris în timpul domniei lui Ludovic cel Mare*. Lucrarea a devenit celebră sub denumirea pe care a căpătat-o la edițiile ulterioare : *Spionul la curțile prinților creștini* sau, cum i se spunea mai pe scurt, *Spionul turc*. Autorul cărții era, de fapt, un genevez refugiat în Franța, Jean-Paul Marana, care și-a propus să critice ideile și morăvurile epocii recurgînd la un procedeu ingenios, acela de a născoci rapoartele secrete pe care le-ar fi adresat în patrie un spion turc, pe nume Mamut ; deghi-zîndu-se în preot creștin, acesta a putut rămîne

la Paris timp pe aproape o jumătate de secol ¹. Tocmai fiindcă Mamut, presupusul redactor al falselor rapoarte, era un mahomedan, Marana și-a putut permite să fie necruțător cu instituțiile civile și mai ales religioase din lumea occidentală, lucru de care Meslier a profitat din plin pentru a-și îmbogăți „documentarea“.

Întorcându-ne la prima dovadă prezentată în sprijinul ideii că toate religiile sînt un amestec de minciuni și absurdități, remarcăm preocuparea sistematică a lui Meslier de a demonstra că practicile și dogmele creștine nu sînt decît o prelungire și o travestire a credințelor și ritualurilor păgîne.

În legătură cu legendele biblice despre oamenii „aleși“ cărora Dumnezeu le dezvăluie voința sa, Meslier își permite să formuleze un șir de nedumeriri : „Dacă zeii ar fi, cu adevărat, cei care le vorbesc în acest chip oamenilor, așa cum vor să ne facă unii să credem, de ce obișnuiesc ei să se ascundă mereu cînd le vorbesc astfel ? Și de ce, dimpotrivă, nu preferă să manifeste pretutindeni gloria, puterea, înțelepciunea și suprema lor autoritate ? Dacă vorbesc, ei nu fac aceasta sau, cel puțin, n-ar trebui să facă aceasta decît pentru a fi auziți, iar dacă vor să dea oamenilor legi, precepte și porunci, asta nu-și are rostul decît pentru ca ele să fie urmate și respectate ; dar atunci de ce să vorbească în secret și pe ascuns ? Au zeii

¹ Întrucît croul lui Marana, arab de origine, pretindea, pentru a înșela vigilența francezilor, că se trage dintr-o familie creștină, numele său „adevărat“ fiind Tite *de Moldavie*, istoricii noștri au arătat în ultima vreme un anumit interes față de *Spionul turc*.

nevoie pentru asta de glasul și mijlocirea oamenilor, de care n-ar putea cumva să se lipsească? Nu știu ei oare să vorbească și să se facă singuri auziți de către toți oamenii? Nu se pricep nici să vestească legile lor, nici să le facă singuri respectate? Dacă așa stau lucrurile, iată o dovadă foarte sigură de slăbiciune și de neputință, întrucât ei nu se pot lipsi de ajutorul oamenilor într-o problemă care-i privește atât de aproape. Iar dacă nu vor sau nu binevoiesc să li se arate oamenilor și să le vorbească direct și public, asta trebuie să le dea oamenilor motive de neîncredere, să le dea motive de a se îndoii de adevărul cuvântului lor. Căci pretinsele viziuni și revelații nocturne cu care se mândresc deicolii¹ noștri idolatri sînt, desigur, prea suspecte și prea expuse iluziilor pentru a merita să li se acorde vreo încredere și nu se poate de fel presupune ca niște zei care ar fi desăvîrșit de buni și desăvîrșit de înțelepți să prefere cumva să se servească de o asemenea cale suspectă și înșelătoare pentru a face cunoscută oamenilor voința lor“. Pasajul de mai sus este caracteristic pentru modul în care Meslier conducea argumentația sa ateistă, pornind de la demonstrarea incompatibilității dintre datele mitologiei și exigențele „bunului simț“, ca să treacă apoi la punerea în evidență a contradicțiilor pe plan moral pe care le implică acceptarea legendelor religioase.

A doua dovadă despre deșertăciunea religiilor o constituie, după părerea lui Meslier, faptul că

¹ Meslier folosește frecvent termenii, cu nuanță peiorativă, *deicol* (adorator al lui Dumnezeu) și mai ales *cris-ticol* (adorator al lui Cristos).

fundamentul acestora este credința, sursă de erori și motiv de tulburare și veșnică dezbinare între oameni. Preotul filozof insistă asupra netemeinicii argumentării celor care consideră că minunile relatate în „cărțile sfinte” ar confirma realitatea pretinselor „adevăruri teologice”. El semnalează numeroase nepotriviri și contradicții între afirmațiile conținute în diverse scrieri religioase, mai cu seamă în cele patru evanghelii, și conchide : „Este clar și evident că sus-numitele cărți pretins sfinte și divine nu posedă în sine nici un caracter distinctiv al divinității, după cum nu posedă nici calități de erudiție, de știință, de înțelepciune, de sfințenie sau alte perfecții despre care să spui că nu pot proveni decît de la Dumnezeu. Mai mult încă, este vădit că în ele găsești aceleași defecte, aceleași erori și aceleași imperfecții care se întîlnesc de obicei în celelalte cărți, datorită neglijenței, ignoranței și nepriceperii oamenilor care sînt autorii lor. Prin urmare, nu există indicii că asemenea cărți ar proveni cu adevărat de la Dumnezeu, nici că ele ar fi fost cu adevărat întocmite sub inspirația directă a Duhului Sfînt. Tot astfel, pretinsele minuni care sînt relatate acolo nu corespund de fel cu ceea ce trebuie crezut despre măreția, despre bunătatea, despre dreptatea și despre înțelepciunea nesfîrșită a unui dumnezeu care le-ar fi făptuit ; ele nu trebuie, așadar, atribuite atotputerniciei unui dumnezeu și nici nu trebuie crezut că el le-ar fi făptuit cumva”.

Scrierile „sfinte” poartă pecetea personalității pămîntenilor care le-au alcătuit, astfel că în ele pot fi recunoscute „vorbirea, purtarea, faptele și felul de a acționa și a se exprima al atît de

renumiților și faimoșilor profeți, care susțineau că sînt într-adins inspirați și trimiși de către Dumnezeu“. Din atare scrieri aflăm care erau „visurile, iluziile și reveriile“ profeților și, fiindcă ele ne oferă posibilitatea de a preciza modul de a vorbi și de a acționa al acestora, putem afirma că ei „semănau mai degrabă cu niște vizionari și fanatici decît cu niște persoane înțelepte și luminate“. Meslier admite că în *Biblie* există și cîteva cărți care cuprind unele „învățăminte bune“ și unele „maxime de morală frumoase și bune“, precum *Proverbele lui Solomon*, *Cartea înțelepciunii* sau *Eclesiastul*, dar nici chiar în aceste scrieri nu întîlnim nimic „care să depășească posibilitățile și capacitatea minții omenești, nici înțelepciunea omenească“. Și preotul filozof ține să sublinieze: „Constatăm, de regulă, că există mai multă inteligență, mai multă bună-cuviință, mai multă știință, mai multă elocvență, mai multă ordine, mai multă claritate, mai multă consecvență, mai multă exactitudine și chiar mai multe învățăminte solide și înțelepte în cărțile filozofilor, ale istoricilor și ale oratorilor laici decît în oricare din scrierile pretins sfinte, atît din *Vechiul*, cît și din *Noul testament*, al căror principal merit nu constă decît în a ne face să credem cu cucernicie atîtea erori și a ne face să respectăm cu religiozitate atîtea superstiții deșarte; astfel că, fără a-i mai pomeni pe numeroșii autori serioși care au întocmit multe cărți atît din domeniul științelor umane, cît și din cel al bunei rînduieli a moravurilor, cărți pline de exemple frumoase și de sfaturi și îndemnuri bune, cred că pot afirma, chiar cînd este vorba,

de pildă, numai de *Fabulele* lui Esop, că acestea sînt cu siguranță mult mai iscusite și mai instructive decît toate platele și grosolanele parabole consemnate în preținsele *Sfinte evanghelii*“.

Meslier se oprește asupra a o mulțime de în-tîmplări „miraculoase“ relatate în cărțile religioase. Unul din principalele motive pentru care toate minunile menționate în *Biblie* și în „viețile sfinților“ se dovedesc a fi iluzii sau simple născociri este, după părerea preotului filozof, acela că avem de-a face cu evenimente întîmplătoare, neinserate în marile curs al vieții contemporane și fără o semnificație morală profundă. „Nu poți să crezi — notează el — că un dumnezeu care ar fi nesfîrșit de perfect ar voi să folosească atît de ciudat întreaga sa putere pentru a face minuni în împrejurări mărunte și în chestiuni fără însemnătate și că n-ar voi să o folosească în împrejurări care sînt ori ar putea fi mult mai importante sau în chestiuni care ar fi de mult mai mare interes. Căci nu se cuvine ca o înțelepciune suverană să vrea să se îngrijească mai cu deosebire de lucrurile secundare decît de ceea ce este principal ; nu se cuvine ca o justiție suverană să pedepsească aspru greșeli ușoare și să lase nepe-depsite crime mari și înfiorătoare ; și, în sfîrșit, nu se cuvine ca o bunătate suverană și o înțelepciune suverană să nu vrea să fie la fel de bună și de binefăcătoare față de oameni cînd e vorba de nevoile cele mai arzătoare ale acestora pe cît dovedește că o vrea cînd e vorba de nevoile lor mărunte“.

Chiar dacă ar fi fost adevărate, remarcă Meslier, mult trîmbițatele minuni evanghelice au

defectul esențial de a nu fi curmat din rădăcini răul care există pe lume. Admițînd că Isus fusese realmente înzestrat cu puteri divine, „prima dintre minunile sale, cea mai mare și cea mai glorioasă pentru el și totodată cea mai necesară și cea mai folositoare pentru oamenii pe care venise să-i răscumpere, ar fi fost, desigur, aceea de a-i vindeca efectiv de toate bolile și de toate infirmitățile sufletului lor, așa cum sînt viciile și patimile rele. Prima, cea mai frumoasă și cea mai admirabilă dintre minunile sale ar fi fost aceea de a-i face pe toți oamenii virtuoși, înțelepți și desăvîrșiți atît la trup, cît și la minte. Prima și principală dintre minunile sale ar fi fost să smulgă și să alunge definitiv din lume toate viciile, toate păcatele, toate nedreptățile, toate nelegiuirile și toate relele. Prima și cea mai frumoasă minune ar fi fost să-i sfințească într-adevăr pe toți oamenii și să-i mîntuie efectiv, făcîndu-i pe toți cu desăvîrșire fericiți pe Pămînt și în cer. Fără îndoială, domnilor cristicoli, că aceasta ar fi fost cea dintîi, cea mai frumoasă, cea mai mare, cea mai glorioasă, cea mai folositoare și cea mai necesară dintre toate minunile pe care pretins divinul vostru mîntuitor ar fi trebuit să o facă, întrucît tocmai pentru asta ar fi coborît din cer și ar fi venit pe lume, cum spunea el însuși și cum stă înscris în evanghelia sa : «Cînd voi fi înălțat de pe Pămînt, îi voi trage pe toți la mine» (Ioan, 12, 32). Și iată că a fost înălțat de pe Pămînt, ba încă a fost înălțat în două feluri, cum ar spune cristicolii noștri : a fost înălțat de pe Pămînt la răstignire și a mai fost cînd s-a ridicat la ceruri“. Dar, fiindcă nici cu

primul prilej legendar, nici cu celălalt nu a făcut minunea supremă de a elibera definitiv omenirea de sub robia suferinței și a patimei, „tot astfel nu e nici un motiv și nici un indiciu să credem că el sau apostolii săi, sau preinșii săi sfinți au făcut cu adevărat vreuna dintre celelalte minuni despre care se vorbește atît; de aceea zadarnic pretind cristicolii noștri că pot dovedi adevărul religiei lor prin temeinicia acestor pretinse minuni, care nu sînt, de fapt, așa cum spuneam, decît iluzii, minciuni și înșelăciuni“.

Această a doua dovadă despre netemeinicia credințelor religioase ne oferă, de altminteri, una din cele mai convingătoare explicații ale pasiunii cu care părintele Meslier promovează ateismul. Spectacolul nedreptății care triumfă, al chinurilor îndurate fără nici o vină, al abuzurilor care rămîn nepedepsite l-au încredințat că nu există nici o conștiință providențială capabilă să cîrmuiască omenirea și pe fiecare individ în parte către un înalt scop moral prestabilit. În lume domnește forța oarbă, pusă de foarte multe ori în serviciul intereselor egoiste ale celor puternici. Existența oamenilor este îndeobște legată de un întreg cortegiu de suferințe, care nu-și găsesc justificarea pe plan etic. Virtutea este adeseori răsplătită cu nedreptatea și umilința. În asemenea context, „minunile“ lăudate în cărțile sacre apar ca niște evenimente derizorii și absurde, ca niște gesturi accidentale, eventual spectaculare, dar total lipsite de consecințe în ce privește destinul muritorilor. Concluzia aceasta rămîne valabilă

chiar dacă am atribui pretinselor minuni o esență realmente divină : imaginea noastră despre Dumnezeu nu ar fi nicidecum avantajată de faptul că „Cel de sus“ își risipește atotputernicia în meschine tururi de forță, în loc să îndrepte atenția asupra cusurilor fundamentale ale „creației“.

A treia dovadă despre deșertăciunea religiilor prezentată de autorul *Testamentului* se referă la inconsistența „revelațiilor“ pe care le invocă teologii.

Referindu-se la făgăduielile pe care Dumnezeu i le-ar fi făcut cândva lui Iacob, Meslier își îngăduie următoarea „actualizare“, menită să demonstreze stupiditatea ideii încheierii unui „pact“ între divinitate și un popor anume : „Tot astfel, dacă oarecare străini, niște germani, de exemplu, sau niște elvețieni, care ar veni în Franța noastră și care ar vedea toate provinciile mai frumoase ale regatului, s-ar apuca să spună că Dumnezeu le-a apărut în țara lor și că le-a zis să vină sau să plece în Franța, fiindcă le dă lor și tuturor urmașilor lor pe vecie toate frumoasele pământuri, seniorii și provincii ale acestui regat, care se întind de la marile fluvii ale Rinului și Ronului până la Ocean, și că face o alianță eternă cu ei și cu toți urmașii lor, că le va înmulți neamul, că le va face seminția la fel de numeroasă ca stelele cerului și ca nisipul mării și că, în sfârșit, prin ei anume va binecuvînta Dumnezeu toate neamurile pământului... cine nu va rîde de asemenea prostii și cine nu va socoti că acești străini sînt nebuni, halucinați sau smintiți fanatici?“ Vorbește astfel aici atît patriotul francez, cît și ateul Meslier.

Plină de interes este și atitudinea adoptată de preotul filozof în legătură cu „nebunia oamenilor de a-i atribui lui Dumnezeu instituirea cridelor și barbarelor sacrificii de animale nevinovate și de a crede că asemenea sacrificii i-ar fi plăcute lui“. Meslier condamnă cu vehemență practica biblică a jertfelor sîngeroase și respinge totodată doctrina „noilor cartezieni“ conform căreia animalele n-ar fi decît „simple mașini, fără suflet și fără simțire“. Aceasta este, apreciază el, „o concepție ridicolă, o formulare dăunătoare și o doctrină detestabilă, fiindcă ea urmărește în chip vădit să înăbușe în inima oamenilor toate sentimentele de bunătate, de blîndețe și de omenie pe care le pot avea față de bieteile animale și fiindcă dă loc și prilej de a face un joc și o plăcere din chinuirea și din tiranizarea lor nemiloasă, sub pretext că ele nu simt în nici un fel răul care li se provoacă, asemenea mașinilor pe care le arunci în foc sau le sfărîmi în mii de bucăți. Aceasta este, fără îndoială, o cruzime condamnată față de bieteile animale, care, fiind vii și muritoare, la fel ca și noi, și alcătuite ca și noi din carne, sînge și oase, avînd ca și noi toate organele vieții și simțirii, adică ochi pentru a vedea, urechi pentru a auzi, nări pentru a adîmeca și a deosebi mirosurile, limba și cerul gurii pentru a deosebi gustul cărnii și al hranei, corespunzătoare sau necorespunzătoare, și picioare pentru a merge, și observînd, de altfel, la ele, așa cum putem observa în mod curent, toate semnele și toate manifestările pasiunilor pe care le simțim în noi înșine, trebuie neapărat să admitem că și ele sînt simțitoare, asemenea nouă, la bine

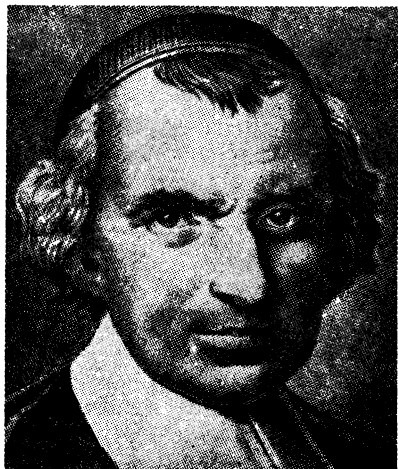
și la rău, adică la plăcere și la durere ; ele sînt slujnicele și credincioasele noastre tovarășe de viață și de muncă și de aceea trebuie să le tratăm cu blîndețe“.

Parohul din Etrépigny mărturisește că, deși el însuși nu poate renunța să mănînce carne, și încă cu plăcere, a simțit o mare repulsie ori de cîte ori a trebuit să taie o pasăre sau un porc. „De-test măcar să văd măcelăriile și pe măcelari și n-am putut să mă gîndesc fără oroare la înfiorătorul măcel și sacrificiu de dobitoace nevino-vate pe care l-a ordonat Solomon la sfințirea templului său, cînd a ucis pînă la 22 000 de boi și 120 000 de berbeci și oi“.

În studiul său despre Meslier și „animalele-ma-șini“, Etienne Verley subliniază că, negînd deo-sebirea esențială dintre psihismul animalelor și cel al omului, autorul *Testamentului* nu vrea de fel să-l înjosească pe om, cum ar putea pretinde adeptii concepției despre sufletul omenesc de esență divină, ci doar să avertizeze împotriva ne-dreptății care li se face dobitoacelor cînd sînt considerate a fi niște mecanisme nesimțitoare. Ge-nerozitatea, una din cele mai înalte calități ale omului, trebuie să se răsfrîngă și asupra anima-lelor.

A patra „dovadă“ despre netemeinicia credin-țelor religioase se referă la deșertăciunea profe-țiilor din *Vechiul* și *Noul testament*. Profeții erau, așa cum se poate lesne deduce din acțiunile și din declarațiile lor consemnate în cărțile sfinte, niște fanatici urmăriți de vedenii și foarte adesea niște impostori, care invocau pretinsul cuvînt al lui Dumnezeu, doar „pentru a-i înșela pe igno-

Jean Meslier (portret imaginar din sec. al XIX-lea)

ranți și pe oamenii simpli, învinuindu-se de viclenie ei între ei“. Meslier amintește relatarea *Bibliei* cum că „adevăratul“ profet Ilie a făcut, într-o singură zi, să piară 450 de „falși“ profeți...

A cincea dovadă despre deșertăciunea religiei este extrasă de Meslier din „erorile doctrinei și moralei“ creștine. Preotul apostat stăruie asupra dogmei despre „Sfânta Treime“, adică despre misterioasa existență a unui Dumnezeu unic, alcătuit totuși din trei persoane distincte: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, ca și asupra dogmelor despre încarnarea lui Dumnezeu într-un trup omenesc, despre „taina“ împărtășaniei, despre facerea lumii și „păcatul original“ etc.

Meslier socotește că împărtășania reprezintă una din formele cele mai ridicole ale idolatriei,

întrucât anafura folosită cu acel prilej, despre care se pretinde că ar fi însuși trupul lui Cristos, nu-i decît un idol „de cocă și făină“. El îi întreabă pe credincioși : „Dacă vi s-ar spune, dragii mei prieteni, că există în anumite țări străine un neam și o religie unde poporul și preoții își fac o datorie de cucernicie în a confecționa și în a mânca pe zeii pe care îi adoră și unde zeii nu sînt decît niște biete mici imagini de cocă¹ pe care le încing între două fiare și pe care preoții le sfințesc și fac zei din ele, spunînd doar patru vorbe deasupra lor, pe care apoi se îngrijesc să-i închidă cu băgare de seamă și să-i păstreze în cutii, de teamă ca șoarecii și șobolanii să nu-i mănînce înaintea lor sau de teamă să nu-i ia vîntul, n-ați rîde de naivitatea sau — mai degrabă. — de prostia și nerozia acestor bieți ignoranți care adoră zei pe care șoarecii și șobolanii i-ar putea mânca și pe care vîntul cel mai slab ar putea să-i sufle, dacă n-ar avea grijă, cum vă spuneam, să-i închidă în cutii și să-i păstreze, cu băgare de seamă, îndată după ce i-au confecționat ? Sigur că n-ați putea să nu rîdeți, dacă n-ați pricepe că rîsul trebuie să se întoarcă asupra voastră, fiindcă voi înșivă sînteți poporul care crede atît de prosteste că își adoră și își mănîncă dumnezeul confecționînd, adorînd și mîncînd cucernic și pios, așa cum faceți și voi, mici imagini de cocă pe care preoții voștri vă fac să cre-

¹ Ritualul împărtășirii se îndeplinește la catolici folosind numai pîinea, iar nu un amestec de pîine și vin, ca la ortodocși. Teologii catolici afirmă că în pîinea cuminecturii este inclusă efectiv substanța trupului și sîngelui lui Cristos.

deți că sînt trupul și sîngele, sufletul și dumnezeirea lui Isus Cristos, dumnezeul vostru și divinul vostru mîntuitor“.

Față de Isus, părintele Meslier se arată foarte aspru. El îl compară cu Don Quijote, dar nu pentru a atrage asupra lui ceva din simpatia cu care este înconjurat astăzi „Cavalerul tristei figuri“, prototipul nebuniei nobile și generoase, ci numai pentru a sublinia faptul că Cristos a fost un lunatic stăpînit de fanatism. Biografia și portretul moral pe care i le schițează Meslier sînt neîndurătoare. „Nu mai este nevoie să dovedesc că nu era decît un om de nimic și disprețuit de lume. Căci, pe lîngă faptul că el însuși spunea că nu avea nicaieri un loc unde să-și poată odihni capul, știți că a venit pe lume într-un staul, că s-a născut din părinți săraci, că a fost totdeauna sărac, că nu era decît fiul unui dulgher și că, de cînd a vrut să se arate în lume și să facă să se vorbească despre el, a fost socotit doar un smintit, un nebun, un apucat și un înșelător, care a fost meru disprețuit, batjocorit, biciuit și care, pînă la urmă, a fost spînzurat și legat de o cruce, pe care și-a sfîrșit jalnic zilele“.

Comentatorii n-au putut să nu se sesizeze de faptul că Meslier, care, de-a lungul *Testamentului*, promovează concepțiile sociale cele mai radicale și ridică glasul în repetate rînduri întru apărarea celor sărmani și obidiți, îi reproșează lui Cristos tocmai obîrșia lui umilă și sărăcia în care a trăit. Roland Desné presupune că preotul din Etrépigny a insistat asupra faptului că Isus a fost, ca apartenență socială, un om de rînd, și încă un „dezmoștenit al soartei“ doar

pentru a demonstra falsitatea afirmațiilor vechilor profeți, cum că mîntuirea „poporului ales” va fi opera unui rege liberator.

Poate că disprețul arătat lui Cristos se datorește și antipatiei pe care autorul *Testamentului* o nutrește față de cei fără ocupație și de vagabonzi, care „nu fac altă treabă decît să golănească și să-și cerșească în chip rușinos pîinea, în loc să se ocupe cu ceva folositor, în măsura posibilităților, făcînd o muncă cinstită”. Căci printre multele imputări pe care Meslier le aduce moralei creștine este și aceasta: „Isus Cristos spunea chiar el că nu trebuie să te neliniștești și nici să te chinuiești pentru băutură și mîncare, nici pentru veșmintele de care ai nevoie în viață, ci că trebuie în privința aceasta să te lași pe de-a-n-tregul în seama pronoiei tatălui său ceresc, care hrănește, spune el, păsările cerului, deși ele nici nu seamănă și nici nu-și fac hambare. Și cine îmbracă florile și crinii cîmpului, deși ei nu lucrează și nu torc? — Încredințîndu-i pe ucenicii săi că, dacă tatăl ceresc are atîta grijă de păsările cerului și de florile cîmpului, cu atît mai mult se va îngriji de oameni și nu va lăsa să le lipsească nimic, numai să caute ei în primul rînd, așa cum spunea el, împărăția cerului și dreptatea sa (*Matei*, 6, 25). Frumos ar fi, desigur, să-i vezi pe oameni încrezîndu-se într-o astfel de făgăduială! Ce s-ar întîmpla cu ei dacă ar sta un an sau doi fără să muncească, fără să are, fără să semene, fără să secere și fără să facă hambare, ca să imite păsările cerului? Degeaba ar încerca apoi să facă pe cucernicii și să caute pioși pretinsa împărăție a cerului și dreptatea

lui!..." Morala severă a muncii, cultivată statornic în lumea țărănească din care se ridicase Meslier, intră astfel în conflict cu contemplativismul evlavios promovat de creștinism.

Preotul filozof s-a preocupat sistematic să descopere alte asemenea neconcordanțe între dogmele religioase și exigențele logicii curente. Ori de câte ori a constatat existența unui divorț între credință și rațiune, Meslier a luat asupra-și sarcina de apărător al cauzei „bunului simț”.

El se arată, de pildă, uimit de afirmația teologilor cum că „viciile și păcatele oamenilor, chiar cele care par să nu fie decît greșeli mărunte, îl jignesc grozav pe Dumnezeu, stîrnindu-i mînia, furia și indignarea. Dar este o eroare să crezi și să gîndești că o ființă atotputernică și nesfîrșit de perfectă, cum ar fi Dumnezeu, ar putea fi cu adevărat jignită de vreun viciu sau de vreo răutate a oamenilor”. Mai mult încă, a-i atribui divinității asemenea porniri răzbunătoare împotriva muritorilor care cad în păcat înseamnă, remarca Meslier, să consideri că pretinsul atotcreator nu poartă nici o răspundere pentru destinul umanității și comportamentul oamenilor. Dar „fiindcă cristocolii noștri susțin și propovăduiesc că Dumnezeu este el însuși principiul cel dintîi și primul motor a tot ce se mișcă și a tot ce se petrece pe lume și că nimic nu se întîmplă fără el și fără premoțiunea¹ sau conlucrarea sa, rezultă de aici

¹ *Premoțiunea* este definită de teologi drept sprijinul pe care dumnezeirea îl acordă gîndirii omenești în vederea luării unei hotărîri „libere” și a exercitării voinței într-o anumită direcție. În jurul acestei noțiuni se purtau la acea epocă discuții între adepții diferitelor curente religioase.

că el este principiul cel dintâi, primul motor și primul autor a tot ce se întâmplă, în bine sau în rău, cu oamenii și cu toate fapăturile și că, prin urmare, dacă se supără și se mînie împotriva viciilor și împotriva relei purtări a oamenilor, de fapt se supără și se înfurie împotriva a ceea ce face el însuși prin ei, astfel că se jignește pe el însuși prin viciile și păcatele oamenilor, asemenea unui om care, de pildă, ar vrea să se înjunghie pe sine cu mîna altuia“.

Era firesc ca autorul *Testamentului* să denunțe și el, la fel ca atîția alți gînditori, absurditatea morală a dogmei „păcatului original“ conform căreia imperfecțiunile și suferințele au apărut pe lume drept urmare a încălcării de către Adam, primul om, a poruncii lui Dumnezeu de a nu mânca dintr-un anume „fruct oprit“. Meslier se întreabă, în legătură cu această legendă : „Este oare de crezut că un dumnezeu care ar fi nesfîrșit de bun și nesfîrșit de înțelept și care i-ar fi creat pe oameni pentru a-i copleși cu bunuri și favori și pentru a-i face pe veci fericiți și mulțumiți într-un paradis pămîntesc să vrea, îndată după ce i-a creat astfel și cu un scop atît de frumos, să-i lipsească cu totul de bunăvoința și prietenia sa și să-i aducă pe toți în starea nefericită de a suferi toate chinurile și necazurile acestei vieți ? Și toate acestea numai din greșeala unui singur om și încă pentru o greșeală atît de mărunță cum este cea de a fi mîncat într-o grădină, în chip nesocotit, un fruct care îi fusese interzis ? Lucrul acesta, mărturisesc, este de necrezut ! Cum, un dumnezeu nesfîrșit de bun și nesfîrșit de înțelept a vrut ca întreaga fericire și întreaga ne-

fericire trecătoare sau veșnică a tuturor oamenilor să depindă de o ieftină și mărunță ascultare sau neascultare a unui singur om slab și gingaș, a cărui slăbiciune și gingășie el o cunoștea și despre care chiar prevăzuse că va cădea într-o asemenea neascultare?“ Chinurile pe care a avut să le îndure întreaga omenire în urma presupusului „păcat strămoșesc“ sînt deci cu totul nejustificate. Mai mult încă, ele aruncă o lumină foarte defavorabilă asupra acelei supreme instanțe care, după părerea teologilor, a pronunțat cîndva sentința de condamnare a lui Adam și a urmașilor acestuia, care nu au altă vină decît de a fi venit pe lume.

Inconsecvența teologilor se vedește ori de cîte ori încearcă să ne înfățișeze „portretul moral“ al divinității, „căci — constată Meslier — după ce ni l-au prezentat pe Dumnezeu ca pe un monstru teribil, plin de mînie, de furie și de indignare împotriva oamenilor păcătoși, gata să-i pedepsească fără milă pentru viciile și păcatele lor cu chinurile înspăimîntătoare ale iadului și gata să-i pedepsească aspru, ani de-a rîndul, cu flăcările dogoritoare ale purgatoriului pentru cele mai mărunte păcate, ei ni-l prezintă ca pe un admirabil exemplu de bunătate, de blîndețe, de îngăduință și de milă, gata să ierte lesne cele mai mari și mai groaznice crime“. Dar suprema bunăvoință față de oameni pe care ar fi putut-o demonstra Dumnezeu, dacă el ar exista, nu era tocmai aceea „de a le fi dăruit dintru început suficientă forță, suficient curaj, suficientă inteligență, suficientă înțelepciune și suficiente virtuți

pentru a rezista ispitelor păcatului și pentru a rămîne mereu tari în nevinovăția lor“ ?

Preotul filozof impută moralei creștine și îndemnul pe care aceasta îl adresează oamenilor de a căuta durerea și suferința ca pe niște instrumente ale dobîndirii fericirii veșnice. La fel de inconsistentă i se pare condamnarea de către teologi a legăturilor trupești dintre bărbat și femeie, măcar că pe aceste legături se întemeiază perpetuarea seminției omenești, iar atracția dintre sexele opuse reprezintă o tendință firească. În sfîrșit, Meslier se ridică împotriva preceptului evanghelic al iubirii care trebuie arătată și dușmanilor, ceea ce, după părerea autorului *Testamentului*, „i-ar favoriza pe cei răi în a-i oprima pe cei buni, dar slabi“.

Cea de-a șasea dovadă despre netemeinicia religiei se referă la abuzurile pe care cîrmuitorii și cei avuți le săvîrșesc în dauna mării mase a oamenilor de rînd ; dar despre această problemă ne vom ocupa în capitolul următor.

Elaborînd cea de-a șaptea dovadă, Meslier își propune să combată însăși ideea existenței lui Dumnezeu. În sprijinul demonstrației sale, el aduce mărturiile „majorității savanților și înțelepților antichității, care au negat sau au pus la îndoială existența zeilor“. Însăși renunțarea la politeism dovedește că oamenii începuseră să-și dea seama de netemeinicia credinței în forțele divine care ar sta în spatele fenomenelor naturale. Dar, subliniază Meslier, credința într-un singur dumnezeu nu este mai serios fundamentată decît cea într-o mulțime de zei. De fapt, o divinitate cu adevărat binevoitoare față de oameni nu i-ar

lăsa pe aceştia în totală neştiinţă în ce priveşte existenţa sa, ci şi-ar manifesta direct şi activ prezenţa, făcându-şi cunoscută voinţa prin îndrumări clare şi sigure.

Preotul filozof respinge argumentele în favoarea existenţei lui Dumnezeu pe care unii savanţi şi teologi contemporani le deduceau din „frumuseţea, ordinea şi perfecţiunea“ naturii. El arată că în natură nu domneşte nici pe departe acea armonie desăvârşită despre care vorbesc deistii.

De altminteri, pentru a explica fenomenele naturii, nu este de fel necesar să recurgem la invocarea unei iluzorii fiinţe atotputernice. Natura nu a putut avea un creator supranatural, întrucât „creaţia din nimic este cu neputinţă“. Singura realitate fundamentală în univers este materia, substanţă infinită în timp şi în spaţiu şi independentă ca origine.

Materia se află în continuă mişcare, iar această mişcare ea o posedă de la sine, fără să-i fie imprimată de vreo forţă exterioară. Pe de altă parte, dinamismul materiei nu se manifestă la întâmplare, ci este dictat de anumite legi obiective. Meslier remarcă în această privinţă: „Numai ideea unei materii universale care se mişcă în diverse sensuri şi care, datorită diverselor configuraţii ale părţilor sale, se poate în permanenţă modifica în mii de modalităţi diferite ne permite să vedem limpede că tot ceea ce există în natură se efectuează datorită legilor naturale ale mişcării şi datorită simplei dispunerii, combinării şi modificării a părţilor componente ale materiei“. Autorul *Testamentului* insistă asupra tezei că „toate

obiectele materiale se formează ca rezultat al mișcării particulelor materiale“.

Deși găsește prilejuri de a-și manifesta admirația față de opera filozofică a lui Descartes, preotul din Etrépigny polemizează îndelung cu cartezienii referitor la concesiile pe care aceștia le fac fideismului în probleme ca aceea a relației dintre materie și mișcare, a originii ideii de infinit, a existenței lui Dumnezeu etc.

Cea de-a opta și ultima dovadă despre falsitatea credințelor religioase are în vedere concepția teologică privind esența sufletului și pretinsa lui nemurire.

Ridicându-se împotriva dualismului cartezian, Meslier arată că trupul și sufletul nu reprezintă două substanțe distincte și opuse una celeilalte. „Ceea ce numim corpul nostru și sufletul nostru nu constituie amîndouă laolaltă decît o singură viață și o singură ființă vie, iar nu două vieți și două ființe vii, fiind deci ridiculă pretenția cartezienilor de a deosebi două feluri de viață și două principii vitale diferite în una și aceeași persoană. Și fiindcă ei recunosc că circulația sîngelui și buna echilibrare a umorilor fac posibilă viața corpului și toate mișcările lui, este din partea lor ridicul și de prisos că vor să imagineze și să făurească inutil un alt principiu vital, de care n-avem nici o nevoie, întrucît singurul principiu pe care și ei îl recunosc referitor la viața corpului ne este de ajuns atît nouă, cît și tuturor animalelor pentru a exercita toate funcțiile și toate mișcările vieții“.

Meslier consideră că sufletul nu poate fi detașat de materie. Inteligența, simțirea, voința, toate ma-

nifestările sufletești nu sînt decît „modificări ale materiei“. În comentariile sale polemice la *Demonstrația* lui Fénelon *despre existența lui Dumnezeu*, Meslier precizează că gîndirea nu este o substanță, ci „un mod de a fi și de a acționa“ al materiei posedînd o anumită organizare. Asupra acestei idei el revine în termenii următori : „Nu materia este cea care gîndește, care simte și care cunoaște, ci însuși omul sau animalul compus din materie sînt cei care gîndesc, care simt și care cunosc. Și pentru a face ca materia unei pietre sau a unei grămezi de nisip să înceapă să gîndească trebuie ca ea să se schimbe, să se modifice și să se transforme în animal, în om viu, asemenea nouă“.

Preotul filozof se simte, de altfel, îndemnat să identifice sufletul omului cu cel al animalelor, mergînd pînă la negarea deosebirii esențiale dintre vorbirea omenească și „limbajul natural“ al animalelor. Astfel, în focul disputei cu teologii (și cu cartezienii), care în sprijinul tezei despre originea divină a omului invocau argumentul că omul este singura ființă înzestrată cu suflet, Meslier a ajuns să nesocotească specificul psihicului uman.

Cît despre nemurirea sufletului, argument prezentat cu stăruință de teologi cînd încercau să demonstreze existența lui Dumnezeu, autorul *Testamentului* citează o serie de iluștri gînditori antici (printre care pe însuși semilegendarul Moise) care au fost de părere că, asemenea trupului, sufletul este și el muritor. Tocmai fiindcă nu admite că sufletul omenesc ar fi o păticeică din presupusul spirit divin, Meslier stăruie asupra neantului care ne așteaptă după moarte : „Ne vom întoarce cu toții

În starea în care eram înainte de a ne naște sau înainte de a exista și, cum este sigur că atunci nu ne gândeam la nimic, nu simțeam nimic și nu ne închipuiam nimic, tot astfel e sigur că după moarte nu vom mai gândi la nimic, nu vom mai simți nimic și nu ne vom mai închipui nimic". Concluzia practică ce se desprinde din această constatare a fost astfel formulată de Meslier într-un alt capitol al scrierii sale : „Profitați deci cu înțelepciune de timp, trăind cuviincios și bucurându-vă în chip cumpătat, pașnic și voios de bunurile vieții și de roadele muncii voastre, căci acesta este lucrul cel mai bun pe care-l puteți face, deoarece moartea, punând capăt vieții, pune capăt deopotrivă oricărei cunoașteri și oricărui simțămînt despre bine și rău".

Testamentul lui Jean Meslier, afirmă marele istoric Albert Mathiez, „a fost la vremea sa o carte de o îndrăzneală înspăimîntătoare. Este, fără îndoială, cel mai perfect manual de ateism scris vreodată". Într-adevăr, o constatare care se impune oricui face cunoștință cu *Testamentul* este că autorul lui n-a dat înapoi nici cînd a trebuit să asalteze acele poziții ale religiei considerate a fi cele mai inexpugnabile.

Meslier și-a scris opera într-o perioadă în care luările de atitudine împotriva bisericii și a dogmelor religioase erau destul de frecvente și îmbrăcau multiple forme, începînd cu profanarea locașurilor de cult și terminînd cu editarea clandestină a scrierilor liber-cugetătorilor. Este o perioadă în care, pe tăcute, dar uneori chiar fățiș, se desfășoară un adevărat „proces al creștinismului", cum numește Paul Hazard acest fenomen.

Trebuie însă avut în vedere faptul că Jean Meslier n-a chemat în fața tribunalului rațiunii doar religia creștină și pe slujitorii ei. Procesul pe care l-a deschis în paginile *Testamentului* său viza un inculpat pe atunci destul de neobișnuit : însăși ideea de religie. Liber-cugetătorii epocii denunțau, îndeobște și cu destulă înverșunare, obscurantismul teologic și intoleranța. Autorii libertini nu se sfiau să ia în derîdere legende sacre, necruțându-l nici pe Isus Cristos, „fiul lui Dumnezeu“. Clerul de toate gradele era obiect curent de sarcasm. Foarte puțini îndrăzneau totuși să combată religiozitatea ca atare și să proclame inconsistența pe plan logic și moral a credinței în Dumnezeu. Gînditorii iluminiști, chiar reprezentanții celor mai radicale orientări, se declarau deîști ; declarînd război bisericii și clerului, ei mărturiseau totodată respectul și adorația lor față de divinitate, față de o „ființă supremă“, pe a cărei nesfîrșită înțelepciune și bunăvoință s-ar întemeia existența universului.

Nimic din toate acestea la Meslier, care constată pînă la capăt valabilitatea oricărei teologii, pe toate planurile și neexceptînd nici o dogmă. Critica intransigentă la care el a supus mitologia iudeo-creștină și-a aflat punctul culminant tocmai în respingerea credinței în Dumnezeu. În felul acesta, autorul *Testamentului* s-a dovedit a fi un ireducibil campion al materialismului și raționalismului, mai consecvent decît oricare din gînditorii materialști și raționaliști contemporani cu el.

Nu poate să nu ne umple de uimire și de respect faptul că o asemenea poziție filozofică fermă și lucidă a fost adoptată de un preot, și încă de un

preot sătesc. Departe de fermentația intelectuală a marilor centre de cultură, lipsit de posibilitatea verificării punctelor sale de vedere prin discuții cu personalități presupus mai competente, nevoit să se măginească la consultarea doar a puținelor cărți care-i stăteau la îndemână, acest cleric rebel a știut totuși să simtă pulsul epocii sale și, mai mult, a izbutit să devină unul dintre cei mai importanți purtători de cuvânt ai acestei epoci.

Exegeții operei lui Meslier întâmpină mari dificultăți când este vorba de precizat sursele ideologice ale *Testamentului*. Ei întâlnesc aici concepții pe care sînt tentați să le pună pe seama cutărui sau cutărui înaintaș, ca la un examen mai atent să constate totuși că preotul din Etrépigny prezintă problema în cauză într-un mod atît de original, încît o înrîurire directă pare exclusă. Altcori, se dovedește că, de fapt, Meslier n-a cunoscut scrierile din care se părea că s-a inspirat. Astfel se prezintă lucrurile în ce privește, de pildă, contribuția lui Lucrețiu la cristalizarea viziunii materialiste a autorului *Testamentului*: ipoteza împrumuturilor masive contractate de Meslier din poemul *Despre natura lucrurilor* a căzut când s-a constatat, din analiza citatelor, că preotul filozof nu-l cunoaștea pe materialistul roman decît din fragmentele reproduse în *Eseurile* lui Montaigne. Folosind deci o documentație minimă ca întindere (dar, în general, cu o valoare semnificativă și de înaltă calitate!), Meslier a ajuns la formularea unor teze filozofice de mare importanță, care-i asigură un loc de vază în galeria gînditorilor materialişti.

Preotul din Etrépnigny afirmă în introducerea memoriului său postum că n-a îmbrățișat cariera ecleziastică din vocație și că nici măcar în tinerețe n-a fost un credincios fervent. Porșnev atrage atenția asupra faptului că această declarație, pe care nu avem nici un motiv s-o punem la îndoială, nu ne autorizează totuși să presupunem că, încă de la o vîrstă fragedă, Meslier ar fi fost ateu, așa cum îl cunoaștem din *Testament*.

Pare, într-adevăr, probabil ca în anii cînd a deschis ochii asupra lumii să fi acceptat învățăturile bisericii, așa cum accepta să se conformeze tradiției în materie de practici religioase. Dar nu este exclus ca, încă de pe atunci, să-l fi nemulțumit și chiar să-l fi neliniștit unele aspecte superstițioase ale doctrinei și cultului. Bănuim însă că în raporturile „intime“ dintre religie și Meslier a existat inițial o perioadă pașnică, în care adolescentul își va fi și făcut iluzia că poate deveni un sacerdot ca oricare altul. Deteriorarea acestor relații a putut surveni foarte devreme, luînd chiar din perioada studiilor la seminarul din Reims o alură dramatică și „rezolvîndu-se“ extrem de precar, dar durabil, prin refugiul în duplicitate.

A trebuit să existe totuși cîndva o fază de încredere a lui Meslier în înțelepciunea și noblețea religiei, ca și în forța și generozitatea bisericii, căci altfel nu ne explicăm înverșunarea ateismului preotului filozof, o înverșunare de neconceput din partea cuiva care ar fi manifestat dintotdeauna indiferență față de religie. Exasperarea lui Meslier este prea nepotolită ca să nu fie a unui credincios dezamăgit.

Dommanget remarcă, de altfel : „Credința creștină pe care el ar fi trebuit să o aibă s-a transpus într-o credință ateistă foarte fermă, atât de fierbinte încât lua o întorsătură afectivă neobișnuit de avântată“. Așa cum rezultă și din pasajele pe care le-am reprodus, accentele unui anumit fanatism ateist nu lipsesc din *Testamentul* preotului apostat.

Jacques Proust afirmă în această privință : „Meslier este cu adevărat, într-un anumit sens, un spirit religios, un «credincios» ; dar Ființa în care crede nu este o ființă supranaturală, transcendentă. Meslier este monist, materialist, ateu ; ca atare, se deosebește radical de profeți sau de apostoli, pe care-i știe pe dinafară, pe care-i citează și cu care se identifică dacă este cazul, dar pe care-i consideră oameni printre ceilalți oameni“. La fel, răspunzând, în cadrul colocviului meslierist organizat la Aix-en-Provence în noiembrie 1964, la întrebarea dacă, în cazul ideologiei lui Meslier, nu s-ar putea vorbi și de o „împregnare creștină“, Jean Deprun declara : „Cred că ar trebui făcută o deosebire între creștinism propriu-zis și profetism. Meslier este înfometat și însetat de dreptate ; în acest sens este, într-adevăr, un *sacerdos in aeternum* (preot pe veci)“, prin funcție sacerdotală înțelegându-se aici asumarea unei misiuni combative.

Într-adevăr, materialismul profestat de autorul *Testamentului*, oricât de speculativ și metafizic s-ar prezenta el din unele puncte de vedere (așa cum au remarcat unii comentatori), nu a luat niciodată forma unei atitudini filozofice reci și

distante. Nimic nu-i este mai străin lui Meslier decât indiferența față de lume și mai cu seamă față de oameni, ale căror slăbiciuni și păcate le cunoaște prea bine, dar pentru fericirea și demnitatea cărora ar fi fost gata să se jertfească. Marea și nepotolita lui suferință a decurs tocmai din faptul că împrejurările istorice zădărniceau orice asemenea încercare.

Împotriva rînduielilor nedrepte

Jean Meslier era de părere că religia, tirania și bogăția au cîteșitrele o origine comună. Toate trei ar fi apărut deodată, ca opera unor indivizi care, folosind fie forța, fie vicleșugul, au izbutit să impună poporului voința lor. Acești indivizi au întocmit legi, care i-au ajutat pe unii „să se facă onorați, respectați și adorați ca niște divinități sau măcar ca niște persoane inspirate de sus și trimise într-adins de către zei pentru a face cunoscută oamenilor voia lor“; altora, legile le-au îngăduit „să devină bogați, puternici și temuți de toată lumea“. Teoria aceasta destul de simplificatoare are meritul de a pune în lumină convingerea lui Meslier că între religie și politică există o complicitate secretă, avînd drept scop menținerea maselor în întuneric și mizerie, astfel încît deplina eliberare a poporului nu va

fi cu putință decât printr-un atac îndreptat simultan împotriva bisericii și a deținătorilor puterii lumești.

Țimp de aproape două secole părintele Meslier a fost cunoscut ca un ateu ireductibil și mai puțin sau aproape de loc ca un gânditor social. De vină este în această privință mai cu seamă Voltaire, care, publicînd extrasele din *Testament*, s-a ferit să încredințeze tiparului capitoarele consacrate criticii realităților economice și politice și îndeosebi acele pasaje în care Meslier îndeamnă masele la revoltă. Pe de altă parte, Meslier ateul era oarecum un personaj de scandal, neîndoios mai „interesant” la prima vedere decât Meslier comunistul, tocmai fiindcă fusese vorba de un slujitor al altarului care, pînă la urmă, cum notează Voltaire într-o scrisoare către d’Alembert, „a cerut iertare lui Dumnezeu de a fi predicat creștinismul”¹. Așa se face că, abia în ultima vreme, Meslier luptătorul social a fost scos din uitare, recunoscîndu-se, așa cum face marele Jean Jaurès, că *Testamentul* preotului din Etrépigny este străbătut de „un accent comunist atît de popular și de profund”.

Pentru Meslier, rînduielile sociale strîmbe, parazitismul nobililor și al clericilor, împilarea sîngeroasă a poporului, toate constituie o dovadă incontestabilă a netemeinicieii religiei, întrucît faptul că lumea este atît de rău alcătuită repre-

¹ De fapt, Meslier nu putea cere iertare unui Dumnezeu în existența căruia nu credea. Din considerente tactice, Voltaire a ținut totuși să-l prezinte pe preotul filozof drept un anticreștin cu convingeri deiste.

zintă un argument solid pentru cei care susțin că nu există nici o forță atotputernică și atotbine-făcătoare care să fi creat cosmosul și să vegheze la menținerea armoniei universale. La rîndul său, critica religiei era, după părerea lui Meslier, în măsură să favorizeze lupta de emancipare economică și politică, întrucît biserica se arăta a fi unul dintre pilonii ordinii sociale inechitabile. Se deschidea, astfel, constată cunoscutul istoric francez contemporan Albert Soboul, „perspectiva legării comunismului cu materialismul“, proces care avea să fie desăvîrșit abia de către Marx.

Opera lui Jean Meslier este un reflex al tensiunii sociale, pe plan economic și spiritual, care, la începutul secolului al XVIII-lea, vestea în Franța uriașa confruntare de la 1789. Meslier însuși a dat glas „mariei tristeți a lumii țărănești“, constată Maurice Dommanget.

Bună parte din populația rurală a Franței trăia în condiții de-a dreptul neomenești. În *Testamen-*

tul preotului din Etrépnigny este reprodus faimosul pasaj din *Caracterele* lui La Bruyère, în care țăranul era descris viețuind asemenea animalelor sălbatice.

Provincia Champagne, unde se afla parohia lui Meslier, nu se număra printre cele mai prospere ale regatului, ba chiar dimpotrivă. Cum remarcă Porșnev, Champagne rămăsese în secolul al XVIII-lea unul din ținuturile în care vechiul drept feudal nu fusese lichidat. Țăranului îi reveneau anumite sarcini și obligații nu pe considerentul că folosea un petic oarecare de ogor, ci, pur și simplu, fiindcă era țăran. Libertatea sa de strămutare rămăsese mult limitată. Încă mai era în vigoare aici „dreptul de mână moartă”, care îi permitea seniorului să-și însușească pământul pe care descendenții nu-l răscumpărau la moartea servului în a cărei folosință se aflase terenul respectiv.

Numismatul Valentin Jameray Duval își amintea cu înfiorare de marea foamete care bîntuia în Champagne pe vremea copilăriei sale : „Mizeria și foamea păreau că și-au făcut sălaș în aceste locuri triste. Casele acoperite cu stuf și trestie se plecau pînă la pămînt și semănau cu ghețăriile... Cît despre locuitori, chipul lor se potrivea de minune cu sărăcia colibelor. Zdrențele cu care se acopereau, paloarea feței, ochii livizi și mîhniți, mișcările lor lîncede, posace și toropite, goliciunea și slăbiciunea mulțimii de copii pe care foamea îi topea și pe care-i vedeam risipiți prin crînguri și tufișuri în căutarea de rădăcini pe care le înfulecau cu lăcomie, toate aceste semne groaznice ale unei calamități publice mă speriau“. Este vorba în această re-

latare mai cu seamă de mizeria care ajunsese la culme după iarna de pomină din 1709. Dar nici în anii obișnuiți traiul țăranului nu era de invidiat. Holbach afirma în al său *Sistem social*: „În ultimii ani de domnie a lui Ludovic al XIV-lea, locuitorii din Champagne, copleșiți de impozite, rosteau în fiecare zi și-i puneau pe copii să învețe o formulă de rugăciune în care îi cereau lui Dumnezeu favoarea de a muri chiar în acel an”.

Războaiele care se succedau grăbit izbutiseră să secătuiască Franța. Desigur că urmările triste ale expedițiilor militare erau mai puternic resimțite în ținuturile de frontieră cum era Champagne, în care, de altfel, staționau în permanență trupe. Soldații se dedau la abuzurile cele mai nerușinate, jefuiau, violau, incendiau; ei organizau adevărate atacuri asupra așezărilor rurale, silindu-i uneori pe țărani să se baricadeze în biserici și să suporte adevărate asedii. În mai 1712, de pildă, autoritățile din Reims se adresau controlorului general, semnalându-i violențele comise de soldați în Champagne și solicitându-i mila față de „bieții locuitori de la graniță”, terorizați de tâlhari.

Meslier denunță războiul, stârnit totdeauna din pricina lăcomiei și ambițiilor princiare, spre paguba și nefericirea oamenilor de rînd. Când armatele pătrund în vreun ținut cucerit, „ele nu fac decît să pustiască totul și să semene prăpădul în acele provincii, trecînd totul prin foc și sabie; iată urmările obișnuite ale cruzimii și tiraniei conducătorilor și regilor pămîntului, și mai cu seamă ale ultimilor regi ai Franței”.

Preotul filozof condamnă cu hotărîre absolutismul regal, căruia nu-i recunoaște nici un fel

de merit, nici măcar acela de a fi îngrădit bunul-plac al nobilimii. Ultimii monarhi francezi, apreciază el, i-au întrecut pe oricare alții în a-și transforma poporul în sclavi și nemernici, dar „nici unul n-a făcut să curgă atîta sînge și să fie uciși atîția oameni, nici unul n-a stors atîtea lacrimi văduvelor și orfanilor, nici unul n-a pustiit atîtea orașe și provincii ca recent răposatul rege Ludovic al XIV-lea, supranumit cel Mare, în realitate nu pentru acțiuni mari și laudabile pe care să le fi făcut, într-ouît n-a făcut nici un fel de acțiuni vrednice de acest nume, ci mai degrabă pentru marile nedreptăți, pentru marile hoții, pentru marile uzurpări, pentru marile prăpăduri și pentru marile devastări și măceluri pe care le-a făcut pretutindeni, atît pe apă, cît și pe uscat”.

Soboul atrage atenția asupra unui amănunt interesant : în timp ce îndeobște poporul își păstra iluziile în ce privește buna-credință și generozitatea monarhilor și manifesta față de regalitate un respect aproape superstițios chiar în situațiile cele mai revoltătoare, preferînd să dea vina pentru toate abuzurile pe agenții locali ai puterii, Meslier îndreaptă acuzațiile cele mai grave către căpeteniile „de drept divin“, necruțîndu-l nici pe „Regele Soare“, care devine sub pana lui prototipul monarhului tiranic și sîngeros.

Critica societății contemporane, pe care o întreprinde Meslier, este — trebuie recunoscut — pe cît de acerbă, pe atît de puțin profundă. Viziunea socială a preotului din Etrépigny, observă Soboul, este esențialmente dualistă : de o parte cei bogați și puternici, iar de partea cealaltă cei săraci și obi-diți. Avem de-a face, remarcă Dommanget, cu

transpunerea „pe lumea aceasta” a anumitor noțiuni teologice, căci afirmă Meslier : „Unii trăiesc mereu în prosperitate și în belșugul tuturor bunurilor, în plăceri și în bucurii, ca într-un fel de rai, în timp ce alții trăiesc în necazuri și în toată nenorocirea sărăciei, ca într-un fel de iad”. Situația aceasta este contrară legilor naturale, căci „toți oamenii sînt egali de la natură, ei au cu toții deopotrivă dreptul de a trăi și de a merge pe pămînt, de a se bucura deopotrivă de libertatea lor naturală și de a se împărtăși din bunurile pămîntului, muncind în mod util atît unii cît și ceilalți”. Merită să fie subliniat faptul că Meslier concepe egalitatea și libertatea ca avîndu-și complementul firesc în solidaritatea umană exprimată prin efortul productiv.

Autorul *Testamentului* nu-și propune să adîncească analiza raporturilor social-economice existente, să precizeze care anume grupări sociale trebuie încadrate în categoria „celor bogați și puternici”, să descopere și alte pricini ale inegalității economice și politice în afară de folosirea înșelăciunii și a forței brutale. În concepția lui Meslier, antagonismul elementar dintre bogați și săraci acoperă în chip nediferențiat întreaga istorie, îndată ce omenirea a depășit „vîrsta de aur”, cînd proprietatea individuală era necunoscută ; acest antagonism are perspectiva, după părerea preotului filozof, de a dăinui indefinit, pînă cînd masele oprite vor izbuti, folosind tot violența, să înlăture dominația paraziților și a impostorilor. Dar așa cum inegalitatea dintre oameni a apărut mai mult sau mai puțin accidental, tot astfel reinstaurarea societății egalitare constituie

efectul unor demersuri mai mult sau mai puțin subiective, răspunzând mai curînd unor exigențe morale decît unui determinism istoric obiectiv.

Filozoful sovietic Abram Deborin constată că în centrul teoriei politice a lui Meslier stă țărănimea; preotul din Etrépigny „a fost ideologul «proletariatului» agrar iobăgist”. Este neîndoios că întreaga sa simpatie mergea către țărănime, de care se simțea legat atît prin origine cît și prin idealurile umanitare pe care se deprinsese să le slujească, pe față sau în ascuns, încă din tinerețe.

Comentînd în *Testamentul* său notația lui La Bruyère cum că țăranii „merită să nu ducă lipsă de pîinea pe care ei au semănat-o”, Meslier afirmă răspicat: „Da, cu siguranță că ei merită să nu ducă această lipsă, ei merită pe deplin să mănînce primii pîinea și să aibă partea cea mai bună din ea, așa cum merită să aibă partea cea mai bună din vinul pe care-l produc cu atîta trudă și ostenală. Dar cîtă cruzime neomenească! Cei bogați și puternici le răpesc partea cea mai bună a roadelor muncii lor și nu le lasă, s-ar putea spune, decît pleava grîului cel bun și drojdia vinului cel bun pe care l-au produs cu atîta trudă și ostenală”.

Dar îndreptîndu-și atacurile împotriva bogătilor, în general, Meslier nu se îngrijește să pună în lumină contradicțiile existente nu numai între cei avuți și cei săraci, dar și între diversele categorii de posesori. Astfel, el nu acordă atenție clasei burgheze în ascensiune și nici conflictului tot mai ascuțit dintre nobile și „starea a treia”, conflict a cărui rezolvare revoluționară de peste o jumătate de secol avea să reprezinte unul din

evenimentele cele mai semnificative din întreaga istorie social-politică a Franței și a lumii.

Autorul *Testamentului* vestejește cu toată indignarea împilarea poporului, dar când este vorba de dezvăluirea sistematică a mecanismelor exploataării, analizele sale critice se dovedesc a fi destul de unilaterale și de superficiale.

Cea mai mare atenție o acordă Meslier criticii fiscalității împovărătoare. „Regii toți pun impozite mari pe tot felul de mărfuri, pentru a scoate profit din tot ce se vinde și tot ce se cumpără, pun impozite pe vinuri și pe carne, pe rachiu, pe bere și pe untdelemn, pun impozite pe lână, pe pânzeturi și pe dantele, pun impozite pe piper și pe sare, pe hârtie și pe tutun, ca și pe tot felul de produse; ei cer să li se plătească drepturi de intrare și ieșire, drepturi de control și drepturi de înregistrare, cer să li se plătească pentru căsătorii, pentru botezuri și pentru înmormântări, cer să li se plătească pentru amortismente, pentru dreptul de folosință, pentru păduri și pășuni, pentru cursurile de apă și puțin mai lipsește ca să ceară să li se plătească pentru bătaia vântului și trecerea norilor“. Meslier apreciază că, în Franța, există nu mai puțin de 40 000 sau 50 000 de oameni „folosiți la strivirea și jefuirea oamenilor sărmani, sub pretextul slujirii regelui la adunatul banilor și la menținerea pretinselor sale drepturi“.

Iar această liotă de agenți fiscali nu face decât să îngroașe rîndurile paraziților de care țara nu ducea de loc lipsă: nobili, de toate rangurile, bogătași care trăiau din rente, magistrați, soldați, cerșetori etc. Meslier nu-i omite de pe această listă pe călugări, pe călugărițe și pe preoți, des-

pre care arată : „Toate rugăciunile, toate slujbele și toate liturghiile nu servesc la nimic și nu folosesc decît să aducă bani celor care le oficiază. De pildă, o singură lovitură de sapă pe care o dă în pămînt un biet lucrător pentru a-l cultiva este de folos și servește la dobîndit grîul pentru hrana oamenilor... Un plugar bun dobîndește cu plugul său mai mult decît îi trebuie pentru traiul lui, dar toți preoții laolaltă nu pot, cu toate rugăciunile lor și cu toate pretinsele lor sacrificii de la liturghie, să contribuie la producerea unui singur bob... În oricare parohie este nevoie de cîte un cioban și de cîte un porcar pentru păzit turmele, peste tot e nevoie de torcătoare și de femei care să înălbească rufe. Dar cine are nevoie de acești trîntori cuvioși și de aceste trîntorițe cuvioase ?”

Dar, remarcă Soboul, pe cît de vehement se ridică Meslier împotriva prelevărilor fiscale (pe regii și pe principii care nu conțin sîmț să pună noi biruri și dări, el îi compară cu „lupii hrăpăreți” și „leii răcnitori”...), pe atît de discret se arată în privința prelevărilor feudale, care totuși constituiau forma esențială de exercitare a exploatării în societatea contemporană.

El îi avertizează, ce e drept, pe țărani că nobilii sînt „adevărați draci și adevărate drăcoace” și adaugă : „Aceștia sînt dușmanii voștri cei mai mari, adversarii voștri cei mai mari, oamenii care vă fac cel mai mult rău”. În același capitol, consacrat „originii nobilimii”, al *Testamentului*, el declară : „Țăranii sînt literalmente sclavii celor mai mari și ai nobililor ale căror pămînturi le fac să rodească, precum și ai celor de la care iau

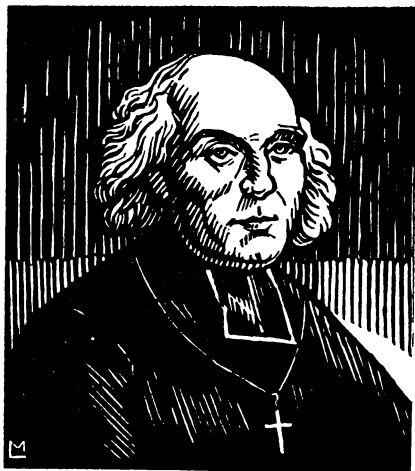
cu arendă". Meslier denunță abuzurile comise de aristocrați, înfierează trândăvia lor, condamnă nepăsarea lor față de suferințele mulțimii, dar nu trece la examinarea critică a fundamentelor economice ale regimului feudal. Aceasta oare din pricină că, așa cum sugerează Soboul, părintele Meslier beneficia el însuși de dijma strânsă de la enoriașii săi, participînd astfel la exploatarea de tip feudal ?

Dar nu trebuie trasă de aici concluzia că Meslier s-ar fi împăcat cu ambianța socială și politică a epocii sale. Fiecare pagină a *Testamentului* este a unui răzvrătit și a unui instigator la răzvrătire.

El preconizează, mai întîi, nesupunerea față de legile și cutumele în vigoare. Dommanget îl consideră, de altminteri, ca pe un fel de teoretician *avant la lettre* al „grevei generale”. Iată-l, într-adevăr, pe Meslier adresîndu-se patetic popoarelor : „Seva ce hrănește toate aceste neamuri mîndre sînt marile bogății și însemnatele venituri scoase zi de zi din munca istovitoare a brațelor voastre ; de la voi și datorită îndemînării și muncii voastre se trage belșugul tuturor bunurilor și tuturor bogățiilor Pămîntului. Numai această sevă îmbelșugată, pe care o scot cu mîinile voastre, îi ține în viață (pe stăpîni), îi hrănește, îi îngrașă și îi face să fie tari, atît de puternici, de mîndri și de trufași. Dar dacă vreți să faceți să li se usuce cu desăvîrșire rădăcinile, lipsiți-i doar de această sevă îmbelșugată pe care o scot cu mîinile voastre din chinul și munca voastră. Opriți-vă, cu mîinile voastre, toate bogățiile și toate bunurile pe care le produceți din belșug, cu su-

doarea frunții ; opriți-le pentru voi și toți semenii voștri ; nu dați nimic acestor trântori mîndri și nefolositori, care nu fac nimic pe lumea asta, nu dați nimic tuturor călugărilor și clericilor care trăiesc zadarnic pe Pămînt ; nu dați nimic făloșilor și trufașilor nobili, care vă disprețuiesc și vă calcă în picioare. Și, în sfîrșit, nu dați nimic mîndrilor și orgolioșilor tirani care vă ruinează și vă apasă. Cereți, pe deasupra, tuturor copiilor voștri, tuturor rudelor voastre și tuturor prietenilor și binevoitorilor voștri să părăsească definitiv serviciul lor ; excomunicați-i cu desăvîrșire din comunitatea voastră ; priviți-i așa cum i-ați privi pe niște excomunicați aflați printre voi, și în felul acesta îi veți vedea curînd uscîndu-se, așa cum se usucă ierburile și plantele ale căror rădăcini nu mai trag seva pămîntului. Voi n-aveți nici o nevoie de oamenii de felul acesta și puteți să vă lipsiți lesne de ei, dar ei nu se pot lipsi nicidecum de voi“.

Poate că ar fi tentant să deslușim în acest text accente prevestitoare ale apelurilor la „greva generală“ pe care gînditorii anarhizanți din secolele următoare aveau să o considere drept supremul mijloc de înlăturare a oprimării și de instaurare a imperiului libertății absolute. Îndemnul pe care Meslier îl adresează aici celor ce muncesc pare totuși să însemne altceva decît o chemare la lupta directă ; el are mai degrabă o alură retorică, țintind nu să declanșeze o acțiune imediată, ci mai ales să-i convingă pe producătorii de bunuri despre starea de dependență în care „puternicii Pămîntului“ se găsesc față de ei.

Jean Meslier (portret de L. Moreau — 1930)

Preotul filozof avusese însă destule prilejuri să se încredințeze că educația civică a masei țărănești era destul de nemulțumitoare, astfel că un apel de felul celui de mai sus nu avea nici o șansă de izbândă. Sînt interesante în această privință reflecțiile amare pe care le consemnează în *Testamentul* său în legătură cu zîzania care se isca regulat între contribuabili cu prilejul fixării impozitelor personale. „În timp ce indivizii din fiecare parohie ajung la dezbinare, la ură și la sfadă din pricina repartizării individuale a dărilor, repartizare pe care sînt obligați să o facă ei între ei, fiecare plîngîndu-se că lui i s-a fixat prea mult, și anume că i s-a fixat mai mult decît trebuie în comparație cu vecinul său, care e mai bogat și care plătește poate mai puțin decît el,

În timp ce — zic — sînt dezbinați și învrăjbiți din pricina aceasta, în timp ce se ceartă, se înjură și se blestemă unii pe alții, ei nu mai au cum să se gîndească la rege și la miniștrii săi, care sînt totuși adevărata cauză a ruinii, a tulburării și a necazului lor“. Meslier își mărturisește deziluzia de a constata că locuitorii satelor nu-și dau seama ce au de făcut: „Ei nu au nici mintea, nici curajul să se unească prin bună înțelegere pentru a scutura într-un gînd jugul tiranic al unui singur om, care-i comandă cu atîta asprime și îi face să sufere atît de mult“.

Dar autorul *Testamentului* nu se mulțumește cu această afirmație cutezătoare, ci își îngăduie să aștearnă pe hîrtie una din cele mai violente diatribe împotriva tiraniei care s-au scris vreodată: „Unde sînt generoșii ucigași de tirani care s-au ivit în secolele trecute? Unde sînt Brutus și Cassius¹? Unde sînt generalii care l-au ucis pe Caligula² și pe atîția alții? Unde este Publicola³? Unde sînt acești generoși apărători ai libertății publice, care i-au alungat pe regi și pe tirani din țara lor și care dădeau îngăduință oricărui par-

¹ Marcus Iunius Brutus și Cassius Longinus l-au ucis, în anul 44 î.e.n., pe Iuliu Cezar.

² Împăratul roman Caligula a fost asasinat, în anul 41 e.n., de un grup de conspiratori conduși de tribunul Cassius Chaerea.

³ Consulul Valerius Publicola, unul dintre fondatorii Republicii romane (sec. VI î.e.n.), a impus, printre altele, adoptarea unei legi care permitea uciderea fără nici o formalitate judiciară a oricui aspira la tiranie.

ticular să-i ucidă ? Unde sînt Cinna¹ și atîția alții, care scriau și declamau cu voce tare împotriva tiraniei regilor ? Unde sînt acei împărați, mai cu seamă vrednicii împărați Traian și Antoniu cel blînd, dintre care primul, dînd spada primului ofițer al imperiului, i-a spus să-l omoare chiar el cu acea spadă dacă va deveni tiran, iar celălalt declara că preferă să salveze viața unuia dintre supușii săi decît să ucidă o mie de dușmani ? Unde sînt, zic, acești principii buni și acești vrednici împărați ? Azi nu se mai văd asemenea oameni, dar, în lipsa lor, unde sînt Jacques Clément și Ravailiac², de aici, din Franța ? De ce nu mai trăiesc ei astăzi pentru a-i omorî sau pentru a-i înjunghia pe toți acești monștri și dușmani detestabili ai seminției omenești și pentru a elibera astfel popoarele de tirania lor ? De ce nu mai trăiesc acești vrednici și generoși apărători ai libertății obștești ? De ce nu mai trăiesc ei astăzi pentru a-i alunga pe toți regii pămîntului, pentru a-i oprima pe toți opresorii și pentru a elibera popoarele ? De ce nu mai trăiesc curajoșii scriitori și curajoșii oratori care-i mustrau pe tirani, care clamau împotriva tiraniei acestora, care scriau cu dîrzenie împotriva viciilor, împotriva nedreptăților și împotriva relei lor cîr-

¹ Cneius Cornelius Cinna a conspirat împotriva lui Octavian August, care a manifestat însă mărinimie față de el la descoperirea complotului. Acest episod, insuficient atestat istoricește, constituie subiectul unei celebre tragedii a lui Corneille.

² Călugărul Jacques Clément l-a ucis în 1589 pe regele Henric al III-lea. François Ravailiac l-a asasinat, în 1610, pe Henric al IV-lea.

muiri?... Dar nu, acești oameni mari nu mai trăiesc, nu mai vedem asemenea suflete nobile și generoase, care înfruntau moartea pentru salvarea patriei lor și care preferau gloria unei morți generoase rușinii și mîhnirii de a trăi în lașitate. Și trebuie arătat, spre rușinea secolului nostru și a secolelor din urmă, că astăzi nu mai vedem pe lume decît sclavi lași și nefericiți ai trufiei și groaznicei puteri a tiranilor“.

Recunoaștem în această tiradă nu numai efectul exasperării lui Meslier, nevoit să asiste neputincios la abuzurile sfidătoare ale autorităților, dar și expresia concepției sale idealiste și subiectiviste asupra istoriei. Preotul filozof socotea că marele curs al evenimentelor poate fi influențat în chip hotărîtor prin înlăturarea violentă a personalităților nefaste, neînțelegînd că acestea nu sînt îndeobște decît mandatările unor forțe sociale împlîntate în realitățile materiale ale epocii. Aceeași exasperare și aceeași neputință de a desluși soluții practice ale marilor probleme social-politice îl îndemnau să exclame: „Aș dori să am brațele și forța unui Hercule, pentru a curăța lumea de tot viciul și de toată nedreptatea și pentru a avea plăcerea uciderii tuturor monștrilor rătăcirii și nedreptății, care fac să geamă atît de jalnic toate popoarele pămîntului“.

Meslier se declara partizan fără reticențe al violenței. Într-un pasaj faimos din introducerea *Testamentului*, el notează: „Îmi amintesc despre dorința pe care și-o exprima cîndva un om fără multă știință și învățătură, dar care, pare-se, nu era lipsit de bunul simț necesar unei juste aprecieri a abuzurilor detestabile și a tiraniilor detes-

tabile pe care le înfieriți aici ; apare din dorința sa și felul său de a o exprima că el vedea destul de departe și că pătrundea destul de mult în detestabilele mistere ale nedreptății..., întrucât îi dezvăluia atât de bine pe autorii și pe instigatorii lor. El dorea ca toate mărimile Pământului și toți nobilii să fie spânzurați și sugrumați cu mâțele preoților. Expresia aceasta poate părea brutală, grosolană și șocantă, dar trebuie mărturisit că este sinceră și nemeșteșugită, este scurtă, dar este expresivă, fiindcă exprimă destul de bine, în puține cuvinte, tot ce merită oamenii de teapa aceea". Solidarizându-se cu acest punct de vedere, autorul *Testamentului* ține să ne asigure că nu este împins de nici o „dorință de răzbunare, de nici un fel de animozitate sau de vreun interes particular“, ci doar de marea lui pasiune pentru dreptate și adevăr.

De fapt, violențele verbale de felul celor de mai sus nu sînt decît forme de exprimare a unei mîinii neputincioase. La vremea aceea, masele exploatare recurgeau, pentru a-și canaliza nemulțumirile și indignarea, fie la imprecății și amenințări surde, fie la răscoale de mai mică sau mai mare amploare. Tonul atît de virulent adoptat de autorul *Testamentului* este deci un ecou al emotivității populare.

Năzuința spre demnitate și libertate care însușea masele fiind împiedicată să-și afle împlinirea sa firească, țăranilor nu le rămînea decît să blesteme rînduielile nedrepte sau să treacă la violență. Meslier este alături de poporenii săi și atunci cînd scoate la iveală hibeale societății con-

temporane, și atunci când îi îndeamnă pe cei jecmăniți și umiliți să-i distrugă fizicește pe înrobitori.

Dar, constată Soboul, „tresăririle de revoltă“ ale preotului din Etrépigny nu reprezintă totdeauna manifestarea unei conștiințe sociale evolute, căci îndemnurile sale la violență nu sînt totdeauna dictate de rațiuni politice precise. Se pune de aceea întrebarea dacă, atunci când predică refuzul brutal al unor inumane stări de lucruri, Meslier nu se prezintă mai degrabă ca un revoltat decît ca un revoluționar.

Preotul filozof n-a fost însă numai un doborîtor de idoli și un denunțator al nedreptei întocmiri a societății contemporane. De fapt, el a considerat aplicarea violenței doar ca pe un mijloc de a deschide perspectivele construirii unei noi societăți, ale cărei fundamente principiale s-a străduit să le deslușească.

Porșnev atrage atenția asupra faptului că, în gîndirea socială franceză, nimeni pînă la Meslier și chiar multă vreme după el nu a mai cultivat ideea „victoriei poporului răsculat“; din acest punct de vedere, atitudinea lui de negare sistematică a rînduielilor sociale existente dobîndește pînă la urmă o expresie pozitivă, concretizată în ideea revoluției.

Într-adevăr, cum remarcă și istoricul sovietic Veaceslav Volghin, nici un alt gînditor politic din secolul al XVIII-lea nu a promovat concepții mai radicale decît Meslier, care pe de o parte a respins categoric ideea posibilității ameliorării ordinii feudale, iar pe de altă parte a preconizat

violența de masă ca mijloc de renovare totală a societății¹.

În ce direcție urmau să se producă deci transformările sociale ?

Întrucât proprietatea privată asupra pământului și a roadelor lui stă, după părerea lui Meslier, la temelia mai tuturor abuzurilor de ordin economic și politic, prima măsură care trebuie adoptată este punerea în comun a tuturor bunurilor. În felul acesta, întreaga populație a unui anumit teritoriu va putea stăpîni și folosi toate resursele locale și toate produsele efortului colectiv.

Autorul *Testamentului* avertizează împotriva iluziei că „împărțirea egală” a bunurilor ar putea reprezenta o soluție echitabilă a problemei ; mai curînd sau mai tîrziu, proprietatea individuală astfel constituită va deveni pentru cei de rea-credință un mijloc de dominare și de înrobire a celorlalți. Numai renunțînd definitiv la repartitia bunurilor (a altor bunuri în afara celor destinate consumului imediat), fie ea chiar după criterii strict egalitariste, se poate împiedica utilizarea acelui instrument de exploatare care este proprietatea personală.

În sprijinul acestei idei, Meslier aduce exemplul comunităților mănăstirești : „Este sigur că, dacă monahii ar înceta să stăpînească bunurile în comun și ar trece la împărțirea lor între ei, pentru a folosi separat și după plac, fiecare dintre ei,

¹ Deborin a dat o apreciere și mai elogioasă viziunii social-politice a preotului din Etrépigny, despre care afirmă că „s-a arătat mai perspicace decît toți savanții, oamenii politici, scriitorii și filozofii acelei epoci”.

ceea ce le-ar reveni, ar ajunge repede ca toți ceilalți, în sapă de lemn și amenințați de toate neplăcerile vieții“. Tocmai comunitatea bunurilor este, crede Meslier, una din principalele explicații ale tihnei de care se bucură călugării: „Dacă se întâmplă să cadă bolnavi sau să devină infirmi, ei sînt atît de grabnic și de atent ajutați și îngrijiți la nevoie încît boala aproape că nici nu are cînd să-i încolțească; un alt lucru ce trebuie neapărat remarcat în privința călugărilor este că, deși făgăduiesc să trăiască în sărăcie și să renunțe la viața lumească, la tot fastul și deșertăciunea sa, deși iau asupra-le să trăiască în canonirea trupului și a sufletului, și în exerciții continui de pocăință, ei totuși nu încetează să trăiască pe lume în chip plăcut, nu încetează să stăpînească bogății și bunuri și să se bucure de toată tihna vieții“. Meslier nu uită, ce e drept, să precizeze că nu numai comunitatea bunurilor este cea care îngăduie monahilor să ducă un trai atît de îmbelșugat, dar și dijmele și alte drepturi senioriale prelevate de la nefericiții truditori ai ogoarelor.

Pentru marea masă a populației, singurul mijloc de a ieși din mizerie și nefericire este prin urmare „de a pune totul în comun în fiecare parohie, spre a folosi toți în comun bunurile pămîntului și roadele muncii lor“.

Regiunea în care a trăit Meslier păstra încă bună parte din tradițiile sale comunitare. Țăranii săraci din Champagne, semnalează Soboul, nu izbuteau să-și ducă traiul decît datorită faptului că beneficiau de anumite drepturi colective, pe

care seniorii nu le putuseră desființa, precum folosirea laolaltă a izlazurilor, miriștilor și pădurilor. Parohul din Etrépigny a putut astfel să se convingă din experiența consătenilor săi despre avantajele proprietății comunitare. El ține, de altfel, să menționeze în *Testament* că această formă de proprietate a dominat în primele stadii ale creștinismului, afirmație totuși discutabilă.

Meslier socotea că sistemul său comunitar nu este aplicabil numai la nivelul micilor așezări rurale, ci poate fi extins pe teritorii din ce în ce mai vaste, incluzând și centrele orășenești. S-ar ajunge „în acest chip ca toți cei și cele care ar fi din același oraș, din același târg, din același sat sau din aceeași parohie să alcătuiască împreună o singură familie, privindu-se și considerându-se toți ca niște frați și surori, ca și cum ar fi cu toții copiii acelorași tați și mame, drept care trebuie să se iubească cu toții unii pe alții ca niște frați și ca niște surori și prin urmare să trăiască împreună în pace și laolaltă“.

Sistemul preconizat de Meslier se caracteriza prin egalul acces al membrilor societății la bunurile obținute prin efortul unanim. Toți cetățenii aveau să primească „una și aceeași hrană“, aveau să fie toți „la fel de bine îmbrăcați, la fel de bine adăpostiți și culcați și la fel de bine încălziți“. Va înceta astfel pentru totdeauna scanda-loasa situație când „unii se îmbătau și crăpau bînd și mîncînd, trăind foarte bine, în vreme ce alții mureau de foame“.

Dar această egalitate nu trebuia să se limiteze la folosința bunurilor materiale, ci avea să-și afle

încoronarea în accesul la bunurile spirituale. Astfel, copiii „vor fi cu toții la fel de bine educați, la fel de bine hrăniți și înzestrați cu tot ce vor avea nevoie, fiindcă vor fi cu toții educați, hrăniți și înzestrați în comun cu bunuri publice și comune”.

Acest comunitarism educativ trebuia, de altminteri, să asigure depășirea egoismului și imoralității care domnesc în societatea bazată pe proprietatea particulară și caracterizată prin inegalitatea economică și politică : „Totodată — citim în *Testament* — copiii vor fi cu toții deopotrivă instruiți în bunele moravuri și onestitate, precum și în științe și arte, în măsura în care va fi necesar și corespunzător cerințelor fiecăruia dintre ei, în funcție de utilitatea și folosul care s-ar putea scoate din știința lor, așa că, fiind toți instruiți în aceleași principii de morală și în aceleași reguli de bună purtare și cinste, va fi lesne să-i faci pe toți înțelepți și cinstiți, să-i faci pe toți să conlucreze în vederea aceluiași ideal și să-i faci pe toți capabili să-și slujească în mod util patria, lucru desigur cât se poate de folositor pentru binele public al societății omenești”. Aceste afirmații sînt, fără îndoială, ale unui gânditor iluminist, convins că, printr-o educație competent aplicată, caracterul omului poate fi perfect modelat în direcția urmărită.

Autorul *Testamentului* se ridică împotriva insecurității care domnea pe atunci în Franța : „Cei bogați găsesc în caz de boală sau de alte nevoi tot ajutorul, toată îngrijirea, toată bunătatea, toată mîngîierea și toate leacurile omenește posibile, în timp ce săracii rămîn părăsiți la boală și

la nenorocire și pot muri din lipsă de îngrijire și de leacuri“. În societatea viitoare, bolnavii, infirmii și bătrânii aveau, desigur, să se împărtășească și ei din bunurile obștești, dar trebuie remarcat că *Testamentul* nu este prea explicit în această privință.

Spre deosebire de alți utopiști anteriori sau contemporani, părintele Meslier nu se avîntă în descrierea opulenței care ar urma să caracterizeze societatea pe care o imagina. Fiind, ca un adevărat țaran, partizanul simplității și al sobrietății, Meslier are reticențe în a identifica lumea pe care o visează cu o lume a abundenței excesive.

Societatea viitorului va cunoaște, desigur, îndestularea, fiecare gășind „cu certitudine, din belșug, lesne și comod“ cele necesare traiului. Într-adevăr, preotul filozof este convins că „Pămîntul produce aproape totdeauna bunuri suficiente și chiar destul de abundente pentru hrana și traiul oamenilor, dacă aceștia le-ar folosi în chip înțelept, fiindcă foarte arareori Pămîntul nu reușește să producă cele trebuincioase vieții“. Dar Meslier este la fel de convins că omenirea nu se va putea înmulți la nesfîrșit. Existența „răului“, adică a suferinței, bolii și morții, se dovedește de aceea indispensabilă pentru menținerea echilibrului vieții pe Pămînt: „Ordinea naturală a ființelor și generațiilor succesive n-ar putea să se mențină și nici să continue fără amestecul penibil de bine și de rău și fără ca, zilnic, un mare număr de ființe să nu ia sfîrșit pentru a le face loc altora noi, ceea ce nu se poate întîmpla, potrivit întocmirii naturii, fără binele unora și fără răul

altora, adică fără nașterea unora și fără distrugerea altora“.

Am reprodus aceste reflecții nu numai pentru a arăta în ce fel izbutește autorul *Testamentului* să explice, fără a recurge la categoriile moralei teologice, existența „răului“ și necesitatea aspectelor „negative“ prezente în mecanica universului, dar și pentru a sublinia că utopia schițată de Meslier nu se remarcă printr-un optimism debordant. Societatea care urmează să fie instaurată nu este o societate paradiziacă, ci una în care asigurarea celor trebuincioase traiului fiecăruia va fi condiționată de efortul permanent al tuturor membrilor colectivității.

Căci deviza acestei colectivități este : „Toți la treabă!“ Cetățenii trebuiau să găsească „o întrebuințare onestă și utilă, fiecare conform cu profesiunea lui sau conform cu ce va să fie mai necesar și mai potrivit de făcut în funcție de vreme și de anotimp sau de nevoia care ar exista de un anume lucru“. Comentatorii au văzut în aceste recomandări germenul ideii de planificare a activității sociale productive.

Meslier nu concepe, așadar, egalitatea cetățenilor în procesul de producție ca presupunând desființarea diviziunii muncii și nesocotirea a ceea ce noi numim astăzi orientarea profesională. Oamenii vor lucra potrivit cu aptitudinile, cu pregătirea și capacitatea lor. Egalitarismul se va manifesta mai ales în interzicerea fie a efortului distrugător, fie a trândăviei : „Nimeni nu va mai avea de ce să se ucidă trudind și istovindu-se, deoarece fiecare va ajuta la dus greul muncii, iar nimeni nu se va deda lenei“.

În această comunitate, cum am mai arătat, aveau să-și găsească rostul chiar și preoții, desigur după ce dovedeau că au renunțat sincer la vechile lor convingeri superstițioase; mai ales lor le revenea sarcina luminării și îndrumării populației rurale.

Mai mult decât atât, societatea viitorului nu putea să se lipsească nici de organele de conducere; și este vorba, probabil, de o conducere mai degrabă cu caracter politic. Într-adevăr, Meslier nu dă aproape nici o indicație practică despre sistemul de organizare a activității productive desfășurate în cadrul societății pe care o proiecta; în schimb, el declară fără echivoc: „O societate sau o comunitate de oameni nu poate fi bine rînduită, nici să se mențină în bună ordine fără să existe o anumită dependență și o anumită subordonare între aceștia; este absolut necesar pentru binele societății umane ca între oameni să existe o dependență și o subordonare a unora față de alții“. Este drept că preotul filozof nu uită să adauge: „Dar mai trebuie ca această dependență și ca această subordonare a unora față de alții să fie justă și bine proporționată, adică ea nu trebuie să ajungă pînă a-i ridica prea mult pe unii și a-i coborî prea mult pe alții“. Avem însă de-a face cu un simplu deziderat, căci ce garanții posedă societatea că dependența și subordonarea nu vor îmbrăca forme abuzive?

Încercînd să fie mai precis în această direcție, Meslier formulează unele indicații și mai îndoielnice. El afirmă: „Este treaba celor mai înțelepți de a-i conduce și a-i guverna pe ceilalți, este treaba

lor de a stabili legi bune și de a fixa rînduiei care să urmărească totdeauna, potrivit cel puțin cu timpul, cu locul și cu împrejurările, propășirea și apărarea Binelui public“.

Dar cine merită să se numere printre acești „înțelepți“ cărora trebuie să li se dea de către popor „o promptă și fidelă ascultare“ și cum se vor recruta acești „magistrați buni, cuminți și prudenți“? Meslier se mulțumește să zugrăvească portretul lor moral, luînd drept model cîteva din „marile personaje ale antichității“. Conducătorii trebuie să fie virtuoși, cinstiți, dușmani ai superstițiilor, însuflețiți de planuri mărețe etc. În lipsa unor asemenea figuri se poate recurge la bătrîni, întrucît și *Biblia* arată că „prudența se cîștigă doar cu timpul“... Iată deci că, nevoit fiind să-și construiască sistemul comunitar în cadrul pe care i-l fixa orizontul filozofic și politic al Franței de la începutul secolului al XVIII-lea, Meslier a elaborat o teorie utopică, exprimînd aspirațiile sociale destul de confuze ale lumii țărănești a epocii; comunismului său îi este însă destul de străină democrația, pentru a promova în schimb un anumit autoritarism, incompatibil pînă la urmă cu exigențele eliberării depline a omului.

Unii istorici ai anarhismului îl revendică pe preotul din Etrépigny ca pe un precursor. Este drept că societatea viitorului zugrăvită în *Testament* nu pare să aibă o structură de stat clasică dar insistența cu care Meslier se referă la necesitatea subordonării cetățenilor față de diverși „magistrați“ îi dezmente în mare măsură pe acei

comentatori care pretind că preotul filozof ar fi predicat „societatea anarhizantă” sau măcar „comunismul libertar”.

Tabloul societății viitorului pe care îl schițează Meslier dă preferință, de altfel, valorilor etice lăsînd parcă pe al doilea plan obiectivele politice. Egalitarismul în repartitia bunurilor de consum va duce la dispariția invidiei, a furturilor și a crimelor, deci la instaurarea unei moralități superioare. Același efect îl va avea eliminarea lenoviei unora și a istovirii altora, căci oamenii mulțumiți cu traiul pe care-l duc devin mai lesne virtuoși. Atunci vor putea să capete viață îndemnurile pe care le adresa „popoarelor” : „Nici o altă religie să n-aveți decît aceea a înțelepciunii și a curăției moravurilor ; nici o alta, decît a cinstei și a bunei purtări ; nici o alta, decît a sincerității și a generozității sufletești ; nici o alta, decît a abolirii desăvîrșite a tiraniei și a cultului superstițios al zeilor și al idolilor acestora ; nici o alta, decît a menținerii dreptății și echității pretutindenea ; nici o alta, decît a muncii serioase și a traiului bine rînduit în comun ; nici o alta, decît cea a menținerii libertății publice și, în sfîrșit, nici o alta, decît cea a iubirii reciproce și a păzirii neabătute a păcii și a bunei înțelegeri între voi”.

Această „religie laică” a stat la temelia comunismului lui Meslier, un comunism asupra căruia și-au pus pecetea, cred unii, atît formația teologică pe care o primise preotul din Etrépigny, cît și năzuințele masei țărănești în mijlocul căreia a viețuit.

Formația teologică a lui Meslier a înrîurit viziunea socială a acestuia printr-un dublu mecanism, atît prin valorile pozitive promovate de morala creștină, cît și prin împotrivirea pe care au trezit-o în mintea preotului filozof anumite dogme religioase. Putem aminti în acest sens revendicarea liberalizării divorțului, pe care Meslier o formulează în opoziție cu rînduielile bisericii catolice. El prevede recunoașterea, în cadrul societății viitoare, a „libertății pentru bărbat și pentru femeie de a se uni oricum, fiecare potrivit preferințelor sale, precum și a libertății de a se părăsi și a se despărți unul de celălalt, cînd nu se vor simți bine împreună sau cînd preferințele lor îi vor îndemna să realizeze o altă nouă legătură“.

Trebuie menționat și faptul că Meslier îndrăznește să preconizeze solidarizarea oprimaților pe un plan cît mai larg, pînă către dimensiunile națiunii. El strigă, în nădejdea că se va face cîndva auzit „de la un capăt al lumii la celălalt“, „de la o extremitate a Pămîntului la celălaltă“ : „Uniți-vă deci, popoare, dacă sînteți înțelepte ! Uniți-vă toate dacă aveți curajul să vă eliberați de toate necazurile voastre comune !“ Unii au crezut că pot desluși în aceste chemări prefigurarea apelului cu care, în 1848, Marx și Engels încheiau *Manifestul Partidului Comunist*. O asemenea apreciere este, fără îndoială, exagerată, mai cu seamă dacă ținem seama că pluralul *popoare* nu avea îndeobște în Franța epocii lui Meslier înțelesul pe care l-a dobîndit ulterior : înainte de 1789, termenul *popoare* desemna de multe ori *populațiile* din diversele provincii ale

regatului francez. Și totuși, strigătul lui Meslier are parcă o răzbătătoare rezonanță internaționalistă...

Răspunzînd la întrebarea dacă preotul din Etrépnigny a fost un revoluționar sau numai un revoltat, Soboul constată că Meslier a fost mai mult un profet decît un revoluționar. În personalitatea lui a precumpănit revoltatul, iar nu teoreticianul transformării sociale. *Testamentul* însuși nu reprezintă, așa cum au afirmat unii, expunerea metodică a unui sistem conceput dogmatic și posedînd o anumită coerență, ci este mai degrabă expresia unui „elan în care comunismul milenarist¹, îmbogățit prin imense lecturi, a fost înviorat cu ajutorul observației critice a societății“.

La colocviul dedicat lui Meslier în 1964, J. Molino a pus întrebarea dacă preotul filozof este un adevărat pesimist, așa cum ar părea să rezulte din vehementele sale denunțuri nu numai ale inechitabilei ordini sociale contemporane, dar și ale „răutății omenești“ îndeobște. Personal, Molino consideră că Meslier adoptase un pesimism de suprafață, doar pentru a atîta zelul cititorilor *Testamentului*. În felul acesta, pesimismul preotului din Etrépnigny ar reprezenta numai o atitudine tactică, concretizată într-o anume formulă

¹ Milenarismul este un curent constituit în cadrul iudaismului și al creștinismului, pornind de la credința că domnia pămînteană a lui Mesia va număra doar o mie de ani, după care va veni „Judecata de apoi“, cu instaurarea imperiului perfecțiunii și permanentei armonii și fericiri. Unele secte comuniste din evul mediu împărtășeau convingeri milenariste despre viitorul societății omenești.

stilistică. În cursul aceleiași discuții, J. Ehrard a susținut un punct de vedere oarecum diferit : Meslier este, într-adevăr, optimist când analizează perspectivele istorice ale depășirii „răului social” prin instaurarea rînduielilor egalitare și comunitare, dar pe plan *metafizic* el rămîne pesimist, întrucît vorbește despre „necesitatea inevitabilă a răului” și tocmai pe această funestă necesitate eșafodează una din cele mai convingătoare demonstrații despre irealitatea dogmei religioase a atotputerniciei „Binelui suprem”.

De fapt, nici optimismul istoric al lui Meslier nu era prea consistent. De vreme ce nu admitea realitatea unui curs necesar și legic al desfășurării evenimentelor și nici măcar nu bănuia existența unor mecanisme obiective capabile să impulsioneze evoluția socială, el nu avea pe ce să-și întemeieze convingerea că societatea contemporană este sortită pieirii și că instaurarea unei noi orînduiri este inevitabilă. Recunoașterea posibilității istorice a depășirii marasmului contemporan i se înfățișa mai mult ca un act de credință, sprijinit pe atît de fragila încredere „instinctivă” în forța binelui. Întrucît viziunea sa comunistă era fundamentată mai ales pe refuzul moral al lumii înconjurătoare și pe năzuința afectivă către domnia echității, Meslier, cel care măsurase în repetate rînduri adîncimea „răutății omenești”, nu putea fi prea optimist.

Și tocmai fiindcă era destul de sceptic în ce privește perspectiva prăbușirii „spontane” a domniei întunericului ca efect al evoluției istorice concrete, preotul filozof preconiza aplicarea

necondiționată a violenței, atât sub forma terorismului individual, cât și a răscoalei populare. Altfel, munca tăcută și răbdătoare de educare a maselor rămînea pentru el singurul mijloc de acțiune „revoluționară”, scontînd însă pe rezultate destul de imprecise și de îndepărtate. *Testamentul* însuși nu a avut altă ambiție decît de a contribui la accelerarea acestui anevoios proces de făurire și adîncire a conștiinței sociale eliberatoare.

Moștenirea lui Meslier

Nici după ce a încheiat redactarea memoriului său postum și a scrisorilor care trebuiau să-l însoțească, părintele Meslier nu a reușit să se odihnească. În biografia publicată de Voltaire se arată că manuscrisul original a fost copiat de cel puțin încă două ori, de către autor însuși, pentru a asigura intrarea lui în posesia unor depozitari diferiți, astfel ca șansele de „supraviețuire” ale *Testamentului* să fie cât mai mari. Căci Meslier avea suficiente motive să se teamă că textul său subversiv va fi dosit, dacă nu chiar distrus. În scrisoarea către preoții din localitățile vecine, el arată: „Scrierea aceasta este de 366 de file *in-8*, pe care le-am depus la grefa Judecătoriei acestei parohii pentru a servi publicului drept mărturie a adevărului, dacă va dori aceasta. Oricine va putea să vadă despre ce este vorba aici,

numai să fie lăsat, căci nu intră în obișnuințele politice ale Franței noastre de a tolera ca scrieri de asemenea natură să devină publice sau să rămână în mâinile poporului, deoarece ele l-ar face să vadă prea limpede felul în care este înșelat și modul nedrept în care este tratat“.

Cele trei exemplare autografe ale *Testamentului* au ajuns, se pare, unul în posesia ministrului de justiție al Franței, altul la grefa de la Sainte-Menehould, de care depindea judecătoria din Etrépigny, iar ultimul la arhiepiscopia din Reims. Fiecare text complet fusese împachetat într-o hîrtie groasă, apoi sigilat și prevăzut cu următoarea inscripție : „Am văzut și am cunoscut greșelile, abuzurile, deșertăciunile, nebuniile și răutățile oamenilor ; le-am urît și le-am detestat. N-am îndrăznit să le spun în timpul vieții, dar le voi spune, cel puțin, după moarte ; pentru a le da la iveală am scris prezentul memoriu, ca să poată sluji drept mărturie a adevărului tuturor celor care-l vor vedea și-l vor citi“.

Nu putem ști cît de exacte sînt aceste informații, dar o descoperire recentă pare să le confirme. La Biblioteca Națională de la Paris se păstrează trei exemplare ale *Testamentului*, despre care Lanson stabilise că sînt cele mai vechi dintre versiunile manuscrise cunoscute. Toate trei exemplarele au o proveniență comună, figurînd în catalogul din 1752 al bibliotecii marchizului Germain-Louis de Chauvelin. Mai curios este că toate trei exemplarele sînt scrise de aceeași mînă. Cine să fi fost acel copist care nu a găsit posibilitatea de a vinde, cum era firesc, la trei persoane

diferite manuscrisele pe care le confecționase? Sau cine să fi fost colecționarul care a manifestat bizara dorință de a păstra trei copii identice ale aceleiași opere? Dar lucrul cel mai senzațional este că scrisul copistului anonim se dovedește a fi identic cu caligrafia părintelui Meslier, așa cum apare ea în actele parohiale păstrate în arhive. Deci întâmplarea a vrut ca la Biblioteca Națională din Paris să ajungă toate cele trei exemplare autografe ale *Testamentului* lui Meslier.

De altminteri, această întâmplare nu va mai părea chiar atât de întâmplătoare când vom afla cine era marchizul de Chauvelin, din colecția căruia au făcut parte faimoasele manuscrise gemene: avem de-a face cu însuși ministrul de Justiție al Franței și secretarul de stat al Afacerilor Străine dintre 1727 și 1737. Fie că cele trei copii n-au mai apucat să fie repartizate celor trei instituții cărora le destinase Meslier, fie că autoritățile au decis să le recupereze de pe unde fuseseră împrăștiate și să le încredințeze unui singur depozitar

mai de nădejde, fapt este că, așa cum pare să rezulte din analiza ingenioasă a lui Roland Desné, toate exemplarele inițiale ale *Testamentului* au nimerit în biblioteca personală a ministrului de justiție.

S-ar crede că, prin aceasta, cariera postumă a memoriului lui Meslier avea să se încheie brusc și iremediabil, căci ce poate fi mai de temut pentru o scriere incendiară decît să încapă în mîinile supremului păzitor al „ordinii publice”? Și totuși, lucrurile s-au petrecut altfel.

Căci, după mărturia lui Voltaire, prin 1732—1737, deci numai la cîțiva ani de la moartea preotului din Etrépigny, circulau la Paris vreo sută de copii ale *Testamentului*. Costul unui asemenea manuscris era destul de ridicat: opt-zece ludovici de aur, sumă echivalentă cu cîteva mii de franci actuali.

Cum de a intrat atît de prompt *Testamentul* în circulație? Este greu de crezut că s-a putut face o copie integrală în scurtul răstimp scurs de la decesul clericului apostat pînă la depozitarea „definitivă” a operei „blestemată” (dacă nu cumva existase o eventuală a patra copie autografă care, aceasta, să fi intrat în circulație...). Mai plauzibil este că marchizul de Chauvelin n-a rezistat ispitei de a se lăuda cu scandaloasa lui achiziție bibliofilică, după care va fi trebuit să cedeze rugămintelor intimilor săi care doreau să o citească. Cine i-a mai putut opri pe aceștia să-și facă o copie, iar pe copii să difuzeze, la un preț foarte piperat, scrierea clandestină?

Fapt este că la 30 noiembrie 1735, Voltaire, care se afla atunci la Cirey, în tovărășia ferme-

maison de pensées, et des actions de j... m...
 par ce... trop... et de bal... par une partie
 des erreurs, et des abus, de la conduite et du gouver-
 nement des hommes, ou l'on voit des démonstrations
 claires, et évidentes, de la vanité, et de la fausseté
 de toutes les divinités et de toutes les religions du monde.
 j'ai été obligé à mes paroissiens après sa mort et
 pour leur servir de témoignage, d'écrire, à eux et à tous
 leurs semblables; in testibus illis, et gentibus.

Mes chers amis, puisqu'il m'est permis, et
 qu'il auroit même été d'une très grande utilité, trop facheuse
 conséquence pour moi, de vous dire, et d'écrire pendant
 ma vie, la que je pensois, de la conduite, et du gouvernement
 des hommes, de leurs actions, et de leur mort, j'ai voulu de-
 vous le dire au moins après ma mort, ce seroit bien mon inten-
 tion, et mon inclination, de vous le dire de vive voix, au par-
 vant que de mourir, si je me voyois proche de la fin de mes jours,
 et que j'eusse encore pour moi, l'usage libre de la parole, et du pen-
 sement; mais comme je n'ai pu pas pour d'ailleurs dans ces derniers
 jours, ou dans ces derniers moments là, tout le temps, ni toute la
 présence d'esprit qui me seroit nécessaire, pour vous déclarer pour-
 lors, mes sentiments, j'ai été obligé de vous les déclarer par écrit, et de vous donner en-
 même temps des preuves claires, et convaincantes de tout ce que
 j'aurois dessein de vous en dire, afin de s'assurer de vous de s'abuser,
 me moins tard que ce seroit, et autant qu'il seroit en moi, de vous
 braver, dans les queltes nous avons eu tout fait que nous sommes
 hommes de mort, et de vivre, et dans les queltes nous n'avons eu
 de plaisir, de me trouver moi-même obligé de vous entretenir,
 j'ai eu de plaisir, parceque c'étoit véritablement un plaisir pour
 moi de me voir dans cette obligation là, ce pour quoi aussi, j'en
 ai fait jamais acquiesce à aucun d'eux de répugnance, et avec
 effroi de négligence, comme vous avez pu le remarquer.

cătoarei și inteligentei marchize du Châtelet, îi scria bunului său prieten din copilărie, Nicolas Claude Thiriot, în legătură cu o relatare senzațională pe care acesta i-o făcuse într-o epistolă recentă : „Dar cine este acel preot de sat despre care îmi vorbești?... Cum, un preot și un francez, la fel de mare filozof ca Locke? Nu poți să-mi trimiți manuscrisul?... Ți-l voi înapoia foarte prompt.” Biletul acesta marchează punctul de plecare al unui foarte interesant capitol din biografia lui Voltaire, faza „meslieristă” a marii sale campanii anticlericale.

Cît de entuziasmat a fost Voltaire luînd cunoștință de *Testament* aflăm dintr-o scrisoare trimisă la 29 decembrie lui Thiriot de către doamna du Châtelet : „Vă încredințez că serviciul esențial pe care i l-ați adus și căldura cu care l-ați servit v-au făcut să aveți în mine o prietenă în plus”.

Probabil că atunci a și încolțit în mintea lui Voltaire proiectul de a asigura o răspîndire cît mai largă operei lui Meslier, dar despre acest proiect nu transpare foarte multă vreme nimic în corespondența, altfel extrem de bogată, a marelui scriitor. Abia în 1762, numele părintelui Meslier este pomenit în scrisorile „patriarhului de la Ferney”, și anume destul de insistent. În acel an (sau poate chiar la sfîrșitul lui 1761) a ieșit de sub teascurile unei tipografii din Geneva *Extrasul simțămintelor lui Jean Meslier*, un rezumat al *Testamentului*, pregătit spre publicare de însuși Voltaire.

Din capul locului, acesta a negat că el ar fi fost autorul textului tipărit, așa cum presupuneau unii, ba chiar că ar fi fost măcar „prelucrătorul“ operei lui Meslier. Într-o scrisoare din 8 februarie 1762 către „fratele filozof“ Damilaville, un funcționar parizian pe care se străduia să-l facă să accepte sarcina multiplicării și difuzării *Extrasului*, Voltaire insistă asupra amănuntului că textul broșurii „este scos pe de-a-ntregul, cuvânt cu cuvânt, din original“. Într-o altă epistolă, expediată aceluiași, peste opt luni, el apreciază că *Testamentul* „este prea lung, prea plictisitor și chiar prea revoltător; dar *Extrasul* este scurt și conține tot ce merită să fie citit în original“. Cu alt prilej, Voltaire precizează în ce fel este „prea revoltător“ *Testamentul*: „Preotul nostru voia să nimicească orice religie, chiar și pe cea naturală“.

Drept care, editorul *Extrasului* și-a îngăduit nu numai să excludă din textul tipărit atacurile directe la ideea de Dumnezeu și referințele la netemeinicia tuturor religiilor, dar să includă în broșură pasaje care nu figurează în manuscrisul integral și care, lucru mai grav, contrazic în mod flagrant spiritul operei originale.

În loc de a critica religia, în genere, așa cum procedase autorul *Testamentului*, Meslier cel „prelucrat“ de Voltaire își îndreaptă atacurile împotriva creștinismului și face elogiul „religiei naturale“, al acelei presupuse religii sădite „din fire“ în cugetul omului și întemeiate pe adorarea „nesuperstițioasă“ a dumnezeirii. Prin bunăvoința „patriarhului de la Ferney“, preotul din Etrépigny s-a transformat din ateu în deist. Iată, de

altminteri, cum se încheie *Extrasul* publicat de Voltaire : „Voi termina implorându-l pe Dumnezeu, atât de hulit de secta (creștină), să binevoiască a ne readuce la religia naturală al cărei dușman declarat este creștinismul, la acea religie sfântă pe care Dumnezeu a pus-o în inima tuturor oamenilor, care ne învață să nu facem altuia nimic din ceea ce n-am vrea să ni se facă nouă înșine. Atunci universul va fi alcătuit din cetățeni buni, din părinți drepecți, din copii supuși, din prieteni iubitori. Dumnezeu ne-a dat această religie, dându-ne rațiunea. Fie ca fanatismul să nu o mai pervertească ! Voi muri mai plin de asemenea dorințe, decît de speranțe”¹.

Cum se explică această stranie comportare a lui Voltaire față de textul lui Meslier ? Exegeții operei celui care a fost considerat multă vreme drept personalitatea cea mai reprezentativă a culturii secolului al XVIII-lea nu au căzut de acord dacă Voltaire era un ateu consecvent sau numai un deist. Cît privește atitudinea lui Voltaire față de Meslier, discuția aceasta prezintă mai puțin interes decît constatarea certă că anticatolicul și anticlericalul Voltaire socotea că „mulțimile imbecile” (și numai ele) au neapărată nevoie de credința în Dumnezeu.

În *Scrisoarea sa despre francezi*, el consideră „o ciudățenie” a „melancolicului preot” faptul că Meslier „voia să-i elibereze pe enoriașii săi de ju-

¹Pentru a da un mai mare gir de autenticitate acestei fabricații, Voltaire a adăugat textului apocrif semnătura lui Meslier, precum și data de 15 martie 1732 ; dar preotul filozof murise de peste doi ani...

gul unei religii pe care el însuși le-o predicase timp de peste 20 de ani¹. La ce bun — întreba Voltaire — să adresezi un asemenea testament unor oameni neciopliți, care nu știau să citească? Și chiar dacă ar fi putut să citească, la ce bun să înlături un jug salutar, o teamă necesară care numai ea poate preveni crime tainice? Credița în chinurile și răsplata de dincolo este o frână de care poporul are nevoie. Religia bine purificată ar putea fi cimentul cel dintâi al societății“. Și cu alte prilejuri, el a formulat ideea că numai oamenii superiori prin rang și prin cultură se pot dispensa de religie, care „trebuie lăsată pe seama lacheilor și a slujnicilor“.

Dar Voltaire nu s-a mulțumit să epureze *Testamentul* de toate pasajele în care Meslier lua poziție de ateu militant. *Extrasul* pe care l-a publicat în 1762 nu conține nici capitolele în care preotul din Etrépigny dădea la iveală convingerile sale comuniste. În felul acesta, ascuțișul politic, nu numai cel filozofic, al *Testamentului* a fost și el tocit de către editorul *Extrasului*.

Merită, de altminteri, semnalat și un amănunt semnificativ: Voltaire și-a permis să cenzureze chiar manuscrisul „integral“ al *Testamentului* pe care i l-a procurat lui Frederic al II-lea, regele Prusiei și ucenicul său într-ale „filozofiei“. Într-adevăr, printre cărțile retrocedate Bibliotecii de stat din Berlin de către Biblioteca „Lenin“ din Moscova a fost descoperită, în 1962, o copie pînă atunci ignorată a *Testamentului*, care făcuse parte

¹ În realitate, mai bine de 40 de ani.

din colecția personală a „regelui filozof“. Toate paragrafele de critică socială, precum și concluzia lucrării au fost eliminate, fără să se facă, totuși, vreo mențiune în acest sens. Voltaire s-a temut, probabil, că augustul său prieten și admirator va fi prost impresionat citind, de pildă, elogiul pe care preotul din Etrépigny îl aduce regicizilor...

Trebuie arătat că Voltaire a depus eforturi susținute pentru a asigura difuzarea *Extrasului* astfel „aranjat“. Așa cum am mai amintit, el a insistat pe lângă Damilaville să organizeze retipărirea lucrării la Paris. Celebrului filozof și matematician d'Alembert îi propunea să-i trimită broșura ca și cum ar fi fost vorba de o publicație dăunătoare, care trebuie combătută: „M-am cutremurat citind-o. Mărturia unui preot care, murind, îi cere iertare lui Dumnezeu de a fi predicat creștinismul poate atârna greu în balanța libertinilor. Vă voi trimite un exemplar din acest *Testament* al Anticristului, întrucât vreți să-l combateți. N-aveți decît să mă înștiințați pe ce cale doriți să-l primiți; este scris cu o simplitate grosolană, care însă, din nefericire, seamănă cu candoarea“. Voltaire era un maestru în a scrie astfel încît să-i deruteze pe cei care ar fi încercat să-l tragă la răspundere pentru declarațiile sau acțiunile sale prea îndrăznețe.

La 18 septembrie 1762, într-o altă scrisoare către d'Alembert, el arăta: Doresc creștinește ca *Testamentul* preotului să se înmulțească asemenea celor cinci pîini și să hrănească sufletele a patru sau cinci mii de oameni“. În noiembrie îl anunța triumfător că „preotul din Etrépigny dă rezultate

minunate în Germania". Iar altă dată îi comunica lui d'Alembert: „Vă voi trimite câte exemplare vreți din *Testamentul* bunului preot". Lui Dami-laville îi scria în 1763: „Trei sute de Meslieri, distribuiți în provincie, au operat multe conver-tiri". Peste un an îl încredința pe d'Alembert: „*Testamentul* lui Meslier ar trebui să fie în bu-zunarul tuturor oamenilor cinstiți. Un bun preot, plin de candoare și cerînd iertare lui Dumnezeu că s-a înșelat, trebuie să-i lumineze pe cei care se înșală".

Frîstole asemănătoare a trimis ilustrul filozof multor personalități de seamă ale mișcării ilumi-niste, precum Helvétius, Marmontel, marchizul d'Argens etc. Astfel, multe mii de exemplare ale *Extrasului* au fost vîndute sau dăruite, popula-rizînd măcar numele lui Meslier, dacă nu gîndirea sa autentică. Pînă în pragul secolului nostru, preotul din Etrépienv va fi îndecobște cunoscut așa cum ni-l înfățișează *Extrasul* publicat de Vol-taire. Iată de ce a fost nevoie ca astăzi să-l „re-descoperim" pe materialistul și comunistul Mes-lier.

Deși *Extrasul* a oferit o imagine destul de al-terată a *Testamentului*, nu s-ar putea spune că Meslier n-a contractat o imensă datorie de recu-noștință față de Voltaire. Mai ales strădaniilor acestuia li se datorește notorietatea excepțională de care a beneficiat preotul filozof în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd s-a înregistrat, așa cum remarcă Dommanget, o ade-vărată avalanșă de scrieri manuscrise sau tipărite, autentice sau apocrife, atribuite lui Meslier.

Nu se pot trece însă cu vederea nici împrumuturile contractate de Voltaire însuși de la umilul său înaintaș întru liberă cugetare. Unii istorici ai culturii sînt de părere că mai toată argumentația scrierilor antiteologice ale lui Voltaire este inspirată din demonstrațiile întreprinse în *Testament*. Este poate o doză de exagerare în această apreciere, dar nimeni nu poate contesta că elanurile meslieriste se regăsesc, sub o formă sau alta, într-unele din cele mai vestite pagini ale scrierilor în care genialul filozof și pamfletar își propunea să zdrobească ceea ce el numea „marea infamă”, biserica romano-catolică.

Boris Porșnev consideră că opera lui Meslier a reprezentat una din principalele surse ale ideologiei iluministe și revoluționare a secolului al XVIII-lea. Atît cunoscutul istoric sovietic cît și elevii lui, dintre care se remarcă prin pasiunea cu care apără punctul de vedere al maestrului său G. S. Kucerenko, s-au străduit să demonstreze înrîurirea decisivă pe care a exercitat-o *Testamentul* asupra gîndirii marilor personalități filozofice și politice ale Franței din preajma și din timpul revoluției burgheze.

De pildă, pe celebrul materialist Julien Offray de La Mettrie, Porșnev îl consideră „un autentic discipol al lui Meslier”. Este drept că numele preotului din Etrépigny nu apare niciodată în operele autorului *Omului mașină*, dar Meslier este evocat foarte precis într-o scriere din 1748 a acestuia, *Lucrarea Penelopei*: „Spinoza nu spune niciodată ce gîndește; aceasta o aflăm din hîrțile găsite după moartea sa, asemenea celor ale preotului din Champagne, a cărui istorie o știu

mulți oameni, persoană cât se poate de virtuoasă, la care s-au descoperit trei copii ale ateismului său". Nici o îndoială că La Mettrie a cunoscut versiunea integrală a *Testamentului*; el nu s-a mulțumit să cerceteze exemplarul trunchiat achiziționat de Frederic al II-lea, la curtea căruia și-a încheiat existența. Căci în scrierea sa intitulată *Anti-Seneca* întâlnim această energică apostrofă adresată unui monarh nemilos: „Urșilor, leilor, tigrilor le place să sfîșie celelalte animale; fiind la fel de crud ca și ele, este foarte firesc să te lași în voia aceluiași porniri. Te plîng totuși că nenorocirile obștești sînt desfătarea ta; dar cine n-ar deplînge și mai mult statul în care nu se va găsi un om destul de virtuos pentru a-l elibera, fie chiar cu prețul vieții, de un monstru ca tine?" Se poate nega că în rîndurile de mai sus răzbate ecoul faimosului elogiu pe care Meslier îl aducea tiranicidului? Și cum acest pasaj lipsește din copia *Testamentului* aflată în posesia lui Frederic al II-lea, este clar că La Mettrie cunoscuse încă dinainte de instalarea sa la Berlin opera preotului apostat.

Cît despre d'Alembert, însăși corespondența purtată cu Voltaire demonstrează că el era familiarizat cu scrierile lui Meslier, cel puțin sub forma *Extrasului* publicat în 1762.

Faptul că ilustrul enciclopedist socotea că personalitatea morală a preotului din Etrépigny are o valoare exemplară o dovedește și un fragment din elogiuul abatelui Charles Irénée de Saint-Pierre, rostit în ședința publică a Academiei Fran-

ceze din 16 februarie 1775 ; pomenitul abate și publicist, menționa d'Alembert, „sustinea că teama de a-și atrage neplăceri, sau cel puțin injurii, i-a silit pe mii de scriitori să aducă plini de umilință omagii unor prejudecăți pe care le știau dăunătoare soartei literaturii, să adore superstițios ceea ce ar fi trebuit să onoreze cu discernământ, să laude din prudență opere mediocre investite cu protecția oficială și, în sfârșit, să folosească pentru a nu-și spune gândurile tot spiritul pe care ar fi trebuit să-l cheltuiască pentru a le spune. Deplîngînd această slăbiciune, abatele de Saint-Pierre ar fi putut să-i afle un leac. Leacul ar fi ca fiecare om de litere să lase un *testament de moarte* în care să se explice slobod în privința lucrărilor, opiniilor, oamenilor pe care conștiința sa îi reproșează că i-a tîmîiat și să ceară iertare secolului pentru faptul că nu a avut față de el decît o sinceritate postumă. Folosind acest nevinovat subterfugiu, înțelepții care îndrumă opinia publică prin scrierile lor nu vor mai avea durerea de a-și da girul erorilor pe care ar vrea să le distrugă ; iar retractarea lor, deși timidă și tîrzie, ar fi ca o ușă tainică pe care ar deschide-o către adevăr“. Aluzia la Meslier este cît se poate de străvezie ; acest pasaj al discursului lui d'Alembert „a fost unul din cele care au făcut cea mai mare senzație“, relatează enciclopedistul Jacques-André Naigeon, prezent la ședința Academiei.

Indemnul adresat literaților și filozofilor de către d'Alembert de a folosi tactica, pe cît de prudentă, pe atît de eficace, preconizată de Mes-

lier a găsit ecou¹. Marele Diderot scria în privința aceasta : „Nu gândim, nu vorbim cu tărie decât din fundul mormîntului ; acolo trebuie să te așezi, de acolo trebuie să te adresezi oamenilor. Cel care i-a sfătuit pe filozofi să lase un testament de moarte a avut o idee utilă și mare“. Însuși Diderot a transmis în manuscris posterității o serie de scrieri prea îndrăznețe, dar definitorii pentru gândirea lui.

De notat că, în nici una din lucrările pe care le-a încredințat tiparului, acest mare filozof și enciclopedist nu-l pomeneste pe Meslier. Că Diderot i-a cunoscut totuși opera rezultă măcar dintr-un poem postum, scris în 1772, în care se arată că omul care nu ascultă decât de „vocea propriei sale inimi“, deci de „legea naturală“, ar trebui „să îndeplinească măruntaiele preoților, pentru ca, în lipsă de frînghie, să spînzure regii cu ele“. Este reprodusă aici, aproape literal, declarația pe care „un om cu bun simț“ i-ar fi făcut-o cîndva lui Meslier și pe care acesta a consemnat-o în introducerea *Testamentului*.

De altminteri, formula sedicioasă lansată de Meslier s-a bucurat de o largă notorietate în perioada Revoluției franceze. Naigeon consideră că, preconizînd o atare folosire a violenței extreme împotriva regilor și a clerului, preotul din Etrépigny s-a dovedit a fi „un adevărat filozof, care

¹ De altfel, prin 1770, deci înainte chiar ca d'Alembert să-și fi rostit discursul despre care e vorba, Voltaire lansase zvonul că se află pe patul de moarte și că a întocmit un testament „plin de nelegiuiri și gânduri nebunești“. Autoritățile s-au și sesizat, luînd măsuri ca hîrțiile „defunctului“ să fie prompt confiscate..

a cunoscut bine singurul mijloc de a seca pretutindeni și într-o clipă izvorul majorității relelor care bîntuie de-atîta vreme seminția omenească. Și zece mii de ani dacă se va scrie pe această temă, niciodată nu se va ajunge la o cugetare mai profundă, mai viguros concepută și al cărei stil și expresie să aibă mai multă vioiciune, precizie și energie“. Această apreciere hiperbolică este caracteristică pentru starea de spirit care domnea la acea epocă în cercurile intelectuale radicale.

Curînd, de altfel, paternitatea formulei de mai sus avea să fie atribuită lui Naigeon însuși, dar mai cu seamă lui Diderot, căruia i s-a adus vreme îndelungată învinuirea de a fi ațîțat la dezlănțuirea violenței oarbe.

Atît de intens a fost răsunetul acestei formule chiar dincolo de hotarele Franței, încît el poate fi deslușit, pînă și într-o strofă compusă de Pușkin în preajma revoltei Decembriștilor : „Îi vom distra pe bunii cetățeni cînd, la stîlpul infamiei, vom sugruma ultimul țar cu mașele ultimului popă“. Iată cum, în ciuda epurării întreprinse de Voltaire la publicarea *Extrasului*, concepțiile politice ale răzvrătitului Meslier aveau să fie reactualizate în situații foarte diverse ¹.

Nici Holbach nu socotește prudent să-l citeze pe preotul subversiv, deși influența exercitată de

¹ „Contestatarii“ care, în mai 1968, ocupau Sorbona au scris pe zidul marelui amfiteatru al universității pariziene o parafrază a lozincii meslieriste : „Cînd ultimul sociolog va fi sugrumat cu mașele ultimului birocrat, vom mai avea oare probleme ?“

Meslier asupra gândirii ilustrului iluminist este atît de puternică, încît Dommaget este de părere că, în operele lui capitale, acesta „nu face decît să reia, într-un stil mai limpede și folosind mai multe cunoștințe științifice, esențialul învățăturii filozofice a pustnicului de la Etrépigny“. Specialiștii s-au preocupat, și au reușit fără un efort prea mare, să descopere nu numai paralelisme de concepție, dar și formulări izbitor de înrudite ale tezelor materialiste promovate atît de Meslier, cît și de Holbach. Mai mult încă, unele aspecte caracteristice ale criticii sociale întreprinse de preotul filozof se regăsesc ca atare în operele lui Holbach, ceea ce lasă de presupus că părintele *Sistemului naturii* a studiat temeinic faimosul *Testament*.

În 1772 a apărut, în afara Franței, scrierea anonimă *Bunul simț sau Ideile naturale opuse ideilor supranaturale*. Ediția următoare, tipărită în același an, purta mențiunea că lucrarea i se datorește „autorului *Sistemului naturii*“. Trebuie precizat că la data aceea încă nu devenise de notorietate publică faptul că această foarte îndrăzneată operă materialistă fusese scrisă de Holbach. Cît despre atribuirea paternității *Bunului simț* tot autorului *Sistemului naturii*, nimeni nu putea ridica obiecții, deoarece era evident că prima lucrare reprezintă, de fapt, un rezumat „popular“ sau, cum am spune astăzi, un conspect al celeilalte. *Bunul simț* s-a bucurat de un succes remarcabil și a fost reeditat de cîteva ori, dar tot fără dezvăluirea identității precise a autorului. Aceasta pînă în 1791, cînd, profitînd de împrejurările favorabile create de campania anticlericală și an-

ticreștină desfășurată sub semnul revoluției, un editor, al cărui nume nu a putut fi stabilit, și-a permis să tipărească o nouă ediție a *Bunului simț*, cu mențiunea: „de răposatul d. Meslier, preot la Etrépingy. Roma, anul I al Rațiunii“. Această indicație, a cărei falsitate trebuia să sară în ochi tuturor celor care cunoșteau versiunea integrală a *Testamentului*, a fost totuși acceptată de numeroasele oficine care au retipărit ulterior *Bunul simț*. Ba, mai mult, cu vremea s-a creat tradiția ca între aceleași coperte să fie alăturate atît *Bunul simț* presupus al părintelui Meslier, cît și *Extrasul simțămintelor părintelui Meslier* (scriere care, pentru „simplificare“, va fi intitulată de către editorii nescrupuloși *Testamentul părintelui Meslier*, ca și cum ar fi fost vorba de reproducerea operei în întregime), însoțit de *Rezumatul vieții lui Jean Meslier*. Asemenea tipăriri au continuat să apară pînă în ajunul celui de-al doilea război mondial, contribuind la perpetuarea imaginii eronate despre preotul din Etrépingy și concepțiile sale.

Dar încă înainte ca *Bunul simț* al lui Holbach să fie anexat postum autorului *Testamentului*, un alt pseudo-Meslier își făcuse apariția. În 1790, Sylvain Maréchal, unul dintre campionii ateismului în epoca Revoluției franceze, a tipărit o lucrare intitulată pur și simplu *Catehismul părintelui Meslier*. Avem de-a face cu un mic manual de propagandă antireligioasă sub forma întrebărilor și răspunsurilor. Dar, cum remarcă Dommanget, tonul glumeț al lucrării, predilecția manifestată pentru paradoxuri și jocurile de cuvinte, preocuparea „de a place“ cititorului contrastează net cu stilul de-

Gravură de L. Moreau din ediția Bunului simț al părintelui Meslier din 1930

monstrativ, amplu și greoi, pe care îl folosisese preotul filozof.

Apariția acestui neobișnuit catehism dovedește pe de o parte că faima lui Meslier era atît de mare la vremea aceea, încît numele înverșunatului ateu care murise de mai bine de o jumătate de secol putea înlesni difuzarea unor scrieri suspecte, iar pe de altă parte că scrierile autentice ale lui Meslier erau atît de ignorate, încît preotului din Etrépigny i se putea atribui orice text cu orientare materialistă.

Este, prin urmare, de presupus că *Testamentul*, care la mijlocul secolului cunoscuse o anumită vogă în lumea filozofilor și a liber-cugetătorilor, fusese mai mult sau mai puțin dat uită-

rii. Îi luase locul în atenția opiniei publice *Extrasul* publicat de Voltaire, căruia avea să i se alătore curînd *Bunul simț* al depozitatului Holbach.

Trebuie semnalată însă aici o incontestabilă excepție : Naigeon a cunoscut bine versiunea originală a *Testamentului*. Fără să putem afirma, precum Porșnev, că numai împrejurările l-au împiedicat pe sîrguinciosul filozof și publicist să ne ofere o ediție integrală a memoriului lui Meslier, considerăm ca vrednică de a fi subliniată preocuparea lui Naigeon de a restitui operei netericitului său înaintaș într-ale ateismului profilul ei veritabil : „Dacă vom judeca *Simțămintele* lui Meslier după rezumatul lui Voltaire — avertizează Naigeon —, nu vom vedea în acest înțelept preot decît unul din deiștii sau teiștii atît de obișnuiți în Anglia ; dar Meslier a făcut un pas mai departe decît englezii, și chiar un pas foarte anevoios, pe care ei rar îl fac : el a fost ateu, ceea ce Voltaire s-a crezut dator să ascundă“. Dar nici Naigeon și, mai cu seamă, nici căpeteniile „conjurației egalilor“, Babeuf, Buonarroti și Maréchal, care au preconizat cele mai radicale măsuri de ordin social-politic în perioada cea mai activă a Revoluției franceze, nu fac caz de comunismul lui Meslier. În *Manifestul egalilor*, redactat de Sylvain Maréchal, ca și în alte scrieri remarcabile ale timpului, nu figurează teze a căror paternitate să poată fi atribuită cu oarecare certitudine preotului filozof. S-ar zice că Meslier a fost pentru protagoniștii revoluției ateul prin excelență, dar nu și vizionarul politic, care

LE
TESTAMENT

DE

JEAN MESLIER,

CHÂTEAU D'ÉPIRONNE ET DE BOUT EN CHAMPAGNE, DÉCÉDÉ EN 1723

OUVRAGE INÉDIT

PRÉFACÉ D'UNE PRÉFACE, D'UNE EN DE MORALISQUE ET,

PAR
RUDOLF CHARLES.

—
TOME I

AMSTERDAM.

A LA LIBRAIRIE ÉTRANGÈRE

NALON H. C. MEIJER,

Kalverstraat, N 240

1864.

*Prima ediție completă a Testamentului, publicată la
Amsterdam în 1864 de Rudolf Charles*

a tînjit după instaurarea unei societăți a comunității bunurilor și a echității.

De altfel, tot așa apare autorul *Testamentului* și în celebrul episod al „consacrării” sale postume de către Adunarea Națională. În ziua de 27 brumar a anului II (17 noiembrie 1793), convenționalul Anacharsis Cloots a urcat la tribună pentru a aduce un omagiu „celui dintîi preot care a avut curajul și buna-credință de a abjura erorile religioase”. Franța se afla atunci în plină campanie de „descreștinare”; pretutindeni, bisericile erau închise sau transformate în „temple ale Rațiunii”, iar preoților li se adresa îndemnul de a părăsi sutana.

După ce a depus pe biroul Convenției propria sa carte *Certitudinea dovezilor mahomedanismului*, în care constata „nulitatea tuturor religiilor”, Cloots a declarat: „Este un lucru recunoscut că adversarii religiei au binemeritat de la omenire; pe acest temei cer pentru primul ecleziastic abjurator o statuie în templul Rațiunii. Va fi de ajuns să-l numesc, pentru a obține un decret favorabil al Convenției naționale: este întreprinzătorul, generosul, pilduitorul Jean Meslier, preot la Etrépigny în Champagne, al cărui testament filozofic a provocat mîhnire Sorbonei¹ și tuturor sectelor cristicole. Amintirea acestui om distins, înjosită sub vechiul regim, trebuie să fie restabilită în regimul Naturii”.

¹ Cloots are aici în vedere Sorbona nu ca instituție de învățămînt, ci ca for ideologic aflat sub influența directă a ierarhiei clericale.

Propunerea lui Cloots a fost trimisă spre avizare Comitetului de instrucțiune publică, unde i se pierde urma. Așa se face că statuia lui Meslier n-a mai ajuns să fie instalată în catedrala Nôtre-Dame, transformată pe atunci în templu al Rațiunii.

După Revoluție, amintirea preotului ateu va fi întreținută mai ales prin republicarea periodică a *Bunului simț al părintelui Meslier*. Un eveniment pozitiv în istoria prea puțin semnificativă a meslierismului acestei perioade este adoptarea numelui preotului din Etrépigny de către secția din Clichy, de la periferia Parisului, a grupării republicane a „Amicilor poporului”, organizație destul de activă sub „monarhia din iulie”.

Dar tot atunci se înregistrează una din cele mai neașteptate manifestări ale antimeslierismului. Un anume Jacques Albin Simon Collin, zis Collin de Plancy, publică în 1847, sub auspiciile „Societății sfântului Victor”, *Veritabilul bun simț al părintelui Meslier*. Editorul fusese cândva un foarte prolific publicist anticatolic, care însă s-a reconvertit, gest marcat printr-un pelerinaj la Vatican. Dându-și binecuvântarea pentru tipărirea scrierii scandalos atribuite parohului din Etrépigny, episcopul de Châlons-sur-Marne preciza: „Societatea sfântului Victor supunând aprobării noastre o carte intitulată *Veritabilul bun simț al părintelui Meslier*, urmată de *Testamentul* său, noi am examinat această lucrare și, pe baza raportului care ni s-a făcut, considerăm că ea va putea reabilita cu succes un nume de care baronul d'Holbach, Voltaire și alți filozofi au abuzat în chip nedemn”.

În pretinsa biografie „autentică“ a lui Meslier inclusă în volum se arată că acesta „a fost atins la vârsta de 52 de ani de o boală care a alterat facultățile sale intelectuale în așa fel, încât a pornit pe o cale cu totul diferită de cea urmată pînă atunci; el s-a apucat să spună și să scrie lucrurile cele mai absurde și mai nesăbuite“. Niște „filozofi de rea credință“ ar fi pus mîna pe manuscrisele lui, promițîndu-i un fotoliu de academician. Redobîndîndu-și luciditatea, bietul preot ar fi încercat să recupereze textele pe care le scrisese cu mintea rătăcită, dar era prea tîrziu, căci contele de Caylus copiasse și difuzase *Testamentul* nelegiuit. Pentru a-și mîntui sufletul, preotul ar fi întocmit atunci următoarea declarație: „Subsemnatul Jean Meslier, declar, ajutat de harul lui Dumnezeu, că vreau să trăiesc și să mor în sînul religiei catolice, apostolice și romane. Mai declar cu tărie și în deplină libertate, fără să fiu împins de nici o considerație exterioară, ci din conștiință și convingere personală, că dezavuez toate erorile, pe fiecare în parte, conținute într-un manuscris semnat de mine și datat 15 martie 1732. Fie ca Domnul să uite rătăcirea mea, pe care o voi deplînge toată viața. Iar dacă oamenii nerușinați care au abuzat de trista situație în care mă adusesese o crudă boală care, timp de doi ani, paralizase facultățile mele intelectuale, vor publica vreodată această operă de delir, îi conjur pe concetățenii mei să o oprească de a circula... Făcut la Etrépigny, 28 decembrie 1732“. Căzînd deci în cursa falsei date de 15 martie 1732 înscrisă de Voltaire pe *Extrasul* editat în 1762, Collin de Plancy a plasat acest pseudotestament la sfîrșitul

АКАДЕМИЯ НАУК СССР

Ж. МЕЛЬЕ
ЗАВЕЩАНИЕ

Перевод с французского
Ф. Д. КАПЕДЮША и Г. П. ПОДЯКОВА

под редакцией

Ф. А. КОГАН-БЕРНШТЕИНА

Перевод приложений и комментариев

Ф. Е. ШУВАЕВОЙ

Вступительная статья

В. П. ВОЛГИНА

Том I

MCMLIV

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК СССР
Москва

*Ediția completă a Testamentului publicată la
Moscova în 1954 de Academia de științe a U.R.S.S.*

aceluiași an 1732, deoarece nu știa că Meslier murise în 1729 ! Pentru ca mistificarea să fie completă, de Plancy a fabricat și un *Bun simț*, care de la un capăt la altul este o apologie a catolicismului.

Au existat, de altfel, unii cercetători, precum Charles Duval, care au pus la îndoială însăși existența fizică a lui Jean Meslier, considerându-l a fi doar „o creație“ a lui Voltaire. După cum, la apariția *Extrasului*, mulți refuzau să creadă că e vorba de o lucrare întocmită de un preot de sat, drept care o atribuiau fie lui Voltaire, fie lui La Mettrie, fie lui Frederic al II-lea, fie lui Rousseau, fie chiar altora. Astfel, preotul din Etrépigny a tins să treacă pe de-a-ntregul în legendă.

Un moment decisiv în „reactualizarea“ lui Meslier este publicarea în 1864, la Amsterdam, a primei ediții complete (în trei volume) a *Testamentului*. Editorul era un olandez, pe adevăratul său nume Rudolf Charles d'Ablaing van Giessenburg, cunoscut în publicistică ca Rudolf Charles, fruntaș al liberei-cugetări și al mișcării raționaliste din țara sa. Entuziasmat de memoriul preotului filozof, pe care l-a citit într-o copie achiziționată de la un anticar, a decis să tipărească opera și să o difuzeze prin abonament. Cu toate că numărul subscriitorilor a fost foarte redus, ceea ce l-a obligat să reducă tirajul la 550 de exemplare, Rudolf Charles a stăruit în inițiativa sa, pe care a și reușit să o ducă la bun sfârșit.

Anevoie, dar sigur, gândirea autentică a lui Meslier a început de atunci să se dezvăluie istoricilor, filozofilor, teoreticienilor socialiști. Cercetătorii l-au putut astfel descoperi și pe Meslier

JEAN MESLIER

ŒUVRES

COMPLÈTES

PRÉFACES et NOTES par

Jean DEPRUN Roland DESNE Albert SOBOUL

TOME I

éditions anthropos

15, rue Racine, PARIS 6^e

*Elifia operelor complete ale lui Meslier publicată la
Paris, începînd din 1970, de Editura Anthropos*

comunistul, despre care nu vorbise mai nimeni timp de un secol și jumătate.

Încă înainte de Revoluția din Octombrie, numele preotului filozof devenise cunoscut în Rusia, unde efervescența revoluționară făcea ca spiritele să fie pregătite pentru a aprecia o gândire atât de radicală. Așa se face că, după 1917, în Uniunea Sovietică interesul față de opera lui Meslier a dobândit proporții fără precedent. Studii savante și broșuri de propagandă au fost consacrate preotului ateu și comunist. De menționat și amănuntul că pe obeliscul înălțat în 1919, lângă zidul Kremlinului, în cinstea marilor personalități din trecutul revoluționar al omenirii, figurează și Meslier, într-o înșiruire de 19 nume, care începe cu Marx și se încheie cu Plehanov.

Opera preotului din Etrépigny este astăzi cu adevărat „la ordinea zilei”. În Franța se editează ansamblul scrierilor sale, se tipăresc studii și monografii, se organizează colocvii meslieriste, iar în multe alte țări apar traduceri integrale sau selective ale *Testamentului* și se publică lucrări de exegeză sau de popularizare a acestei opere.

Cum se explică faptul că, după aproape un sfert de mileniu de la moartea sa, Meslier nu mai este un necunoscut? De unde atracția aproape fascinantă pe care el o exercită asupra atîtor spirite?

Trebuie recunoscut că actualitatea de netăgăduit a lui Meslier nu rezidă numai în conținutul scrierilor sale. Astăzi, literatura ateistă a dobândit oarecum o altă orientare de cînd biserica nu mai pretinde acceptarea literală, ci doar în sens simbolic, a legendelor biblice. Pe de altă parte,

problematica socială contemporană pune într-o lumină destul de crudă comunismul utopic al preotului din Etrépnigny. Atunci de ce este totuși atît de viu pentru noi ?

Poate tocmai fiindcă epoca noastră apreciază îndeosebi personalitatea umană a lui Meslier, capacitatea de dăruire a acestuia, zbuciumul său nepotolit; tăria sufletească de care a dat dovadă în împrejurările cele mai ostile, care pe-un altul l-ar fi preschimbat fie într-un deznădăjduit iremediabil, fie într-un cadavru moral. Astfel, secolul nostru îl prețuiește mai cu seamă pe Meslier lucidul, generosul și revoltatul.

Principala noastră sursă bibliografică este monografia lui Maurice Dommanget *Le Curé Meslier (athée, communiste et révolutionnaire sous Louis XIV)*, Paris, Ed. Julliard (colecția „Les Lettres nouvelles”), 1965, pe care am utilizat-o sistematic. De cel mai mare folos ne-au fost studiile și notele lui Jean Deprun, Roland Desné și Albert Soboul, care însoțesc prima ediție critică și integrală, în curs de apariție, a scrierilor preotului din Etrépiigny : Jean Meslier, *Oeuvres complètes*, vol. I, 1970 ; vol. II, 1971, Paris, Ed. Anthropos. Pentru referințele la scrierile pseudomeslieriste am avut la îndemână cartea : d'Holbach et Voltaire, *Le Bon Sens du Curé Meslier suivi de son Testament*, Paris, A l'Enseigne du pot cassé (colecția „Scripta manent”), 1930. Sugestii foarte interesante am cules din referatele și discuțiile purtate la colocviul organizat de către Societatea de studii robespierriste (Centrul din Aix pentru studii și cercetări asupra secolului al XVIII-lea) la împlinirea

a 200 de ani de la nașterea autorului *Testamentului* și a o sută de ani de la tipărirea integrală a acestei opere, publicate în volumul *Études sur le Curé Meslier*, Actes du Colloque international d'Aix-en-Provence (21 novembre 1964), Paris, 1966 ; iată sumarul acestei culegeri : Introducere (A. Soboul), Originea, copilăria și moartea părintelui Meslier (M. Dommanget), O nouă copie a *Testamentului lui Meslier* (M. Fontius), Meslier și moștenirea scolastică (J. Deprun), Meslier și secolul al XVI-lea (H. Weber), Meslier și animalele-mașini (E. Verley), Meslier, cititor al lui La Bruyère (R. Desné), Meslier profet (J. Proust). Prețioase confruntări de opinii ne-a prilejuit lucrarea lui Boris Porșnev, *Melie*, Moscova, Ed. Molodaia gvardia (colecția „Jizni zameciatelnîh liudei”), 1964. Am consultat, de asemenea, cu interes studiile lui V. P. Volghin (introducerea la tălmăcirea rusă, publicată în trei volume de Academia de științe a U.R.S.S., Moscova, 1954), A. M. Deborin (în „Voprosî filosofii” nr. 1/1954 și G. S. Kucerenko (*Sudba „Zaveščania” Jana Melie v XVIII veke*, Moscova, Ed. Nauka, 1968), precum și monografia lui Andrew R. Morehouse, *Voltaire et Meslier*, New Haven, Yale University Press, 1936.

Vignetele din fruntea capitolelor cărții de față sînt datorite lui Louis Moreau și au fost reproduse după ediția pariziană din 1930 a *Bunului simț al părintelui Meslier*.